

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XLIV

OSLO 1981

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

SVERRE MARSTRANDER – ARNE SKJØLSVOLD

Viking XLIV er satt med 10/12 Times Roman

og trykt på 115 g Thai-Cote fra

A/S De forenede Papirfabrikker.

Sats og trykk er utført i S. & Jul. Sørensen Trykkerier A/S, Oslo

og boken er heftet i Lundeby & Co. bokbinderi, 1878 Hærland.

ISSN 0332-608X

Innhold

Arne Skjølvold: En tidlig romertids grav i Rendalsfjellene	5–33
Kalle Sognnes: Holemalingane i Skåren-Monsen, Brønnøy, Nordland	34–52
Inge Lindblom: Markering av status i Nordens forhistorie	53–68
Øystein Johansen: En rundskulptur av tre fra Skjeberg i Østfold	69–90
Birthe Weber: Heita, feita pylsa!	91–111
Perry Rolfsen: Den siste hedning på Agder	112–128
Sverre Marstrander: Arkeologisk Tidstavle	129
Norsk Arkeologisk Selskap: Årsberetning og regnskap	130–135
Annonser	136

Arne Skjølsvold:

En tidlig romertids grav i Rendalsfjellene

og noen tanker omkring den eldste jernaldersbosetning
i sydnorske innlandsstrøk.

Omlag en 3 mils vei øst for bygden i Øvre Rendal, Hedmark, ligger Sølensjøen, kjent for sitt rike fiske og sitt tradisjonsrike innlandsfiskevær (Fig. 1). Her ble det i sin tid gjort et gravfunn som tyder på bosetning i vikingtiden (Hougen, 1947, s. 219–224).

4–5 km nord for Sølensjøen og med elveforbindelse med denne, ligger den langt mindre Lille Sølensjøen, hvor det ved den nord-østre strandkanten ligger et lite gravfelt bestående av 7 små gravrøyser og gravhauger (Fig. 1). 6 av disse gravene ble undersøkt av forfatteren i begynnelsen av 70-årene, og et par stykker har gitt funn fra yngre jernalder.

Mens utgravningene ved Lille Sølensjøen pågikk ble jeg av herredsskogmester Viggo Undseth i Rendalen vist en eiendommelig steinpakning på en lokalitet 5–6 km N.N.V. for Lille Sølensjøen (Fig. 1). Steinpakningen ligger på en grusrygg, omgitt av myr og lavvokset fjellskog nord for setergrenden Skjelåvollen og knapt 150 m vest for elven Sølna som her flyter stille på sin vei mot Sølensjøene (fig. 2). Høyden o.h. er 730 m.

Jeg var straks klar over at denne steinpakningen sannsynligvis skjulte en grav, men på grunn av andre gjøremål ble det ikke anledning til en utgravning før sommeren 1979.

Utgravningen.

Steinpakningen er uregelmessig rektangulær av form, ca. 3×2 m, og består av et enkelt lag rullestein av vekslende størrelse fra ganske små til ca. 50 cm i største mål (fig. 3–5).

Som det fremgår av fig. 3 var steinpakningen opprinnelig nedgrodd av mose og lyng og derfor vanskelig å oppdage i farten. Da steinpakningen var frilagt viste det seg at den ikke var forsynt med fotkjede eller annen markert avgrensning og at den var noe uregelmessig av form (fig. 4). Dette kan muligens skyldes at den er blitt en del forstyrret gjennom tidene som følge av frostsprengning og vegetasjon, særlig røtter. Noen få steiner var flyttet på etter at graven ble funnet (slik det fremgår av fig. 3 og 4), men graven var forøvrig helt uforstyrret.

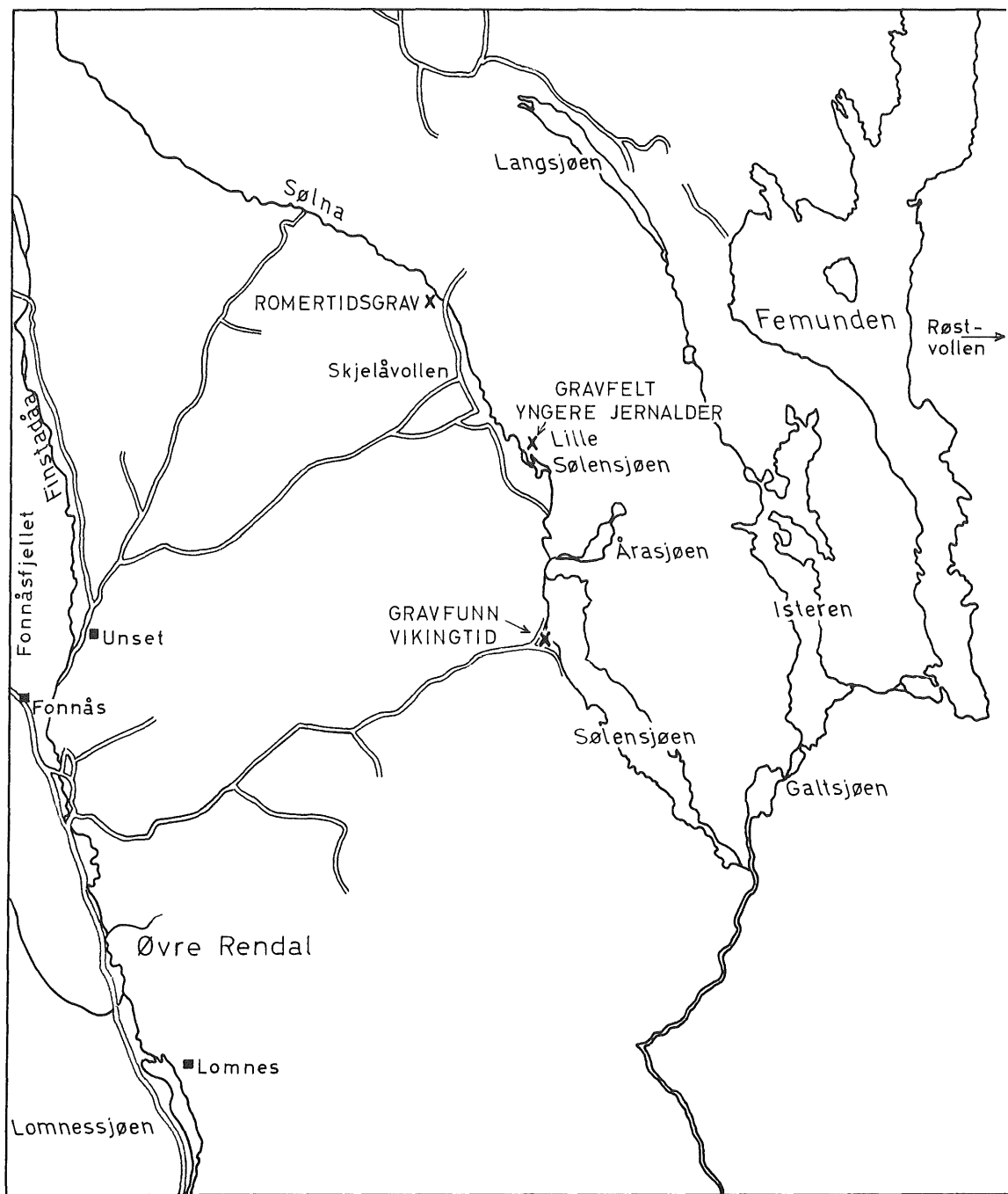

Fig. 1. Kartutsnitt som viser gravens beliggenhet i Rendalsfjellene.

Fig. 2. Foto fra øst med Sølva elv i forgrunnen, og grusryggen hvor graven ligger i bakgrunnen.

Noenlunde i sentrum av steinpakningen lå en flataktig stein som skilte seg ut ved sin størrelse og plassering, og det ble antatt at en eventuell grav kunne være lokalisert i nærheten av denne. Dette skulle da også vise seg å være tilfelle (fig. 4–5).

Like i underkant av steinpakningen og like inntil SV side av sentrumssteinen ble det avdekket en konsentrasjon av jordblandet aske og trekull med en del fragmenter av brente bein inniblant. Brannpletten var ca. 70 cm lang, inntil 30 cm bred og opptil 20 cm dyp. (Kfr. plantegning og profil fig. 5).

I ytterkant av brannpletten og like inntil SV side av sentrumssteinen ble det funnet en velbevart krumkniv av jern (fig. 6). Like ved kniven ble det funnet noen fragmenter av en brent beinkam, et lite, bearbeidet beinfragment og en brent steinflis med slipespor.

Oldsakene kan beskrives som følger:

- a. Krumkniv av jern av hovedformen R 142. Den avviker fra typeeksemplaret ved at bladet er mindre bøyd, ved at overgangen mellom tange og blad ikke er så skarpt markert og ved at tangen er tilbakebøyd og avsluttes i et stilisert dyrehode. Kniven har glødeskall. Lengde 13,2 cm (fig. 7).

Fig. 3. Steinlegningen før utgravning. Fjellet Elgpiggen i bakgrunnen. Foto fra syd.

- b. 5 fragmenter av en usammensatt kam av bein, av utseende sannsynligvis omlag som rekonstruksjonsforslaget fig. 8, hvor håndtaket er dekorert med 3 buer i gjennombrudt arbeide. 2 av de fragmenter som er bevart viser at skinnen har vært dekorert med en rekke punktsirkler, at det like over tinnfestet har vært en innskåret dekorasjonsrand og at overkant av skinnen har vært skarprygget. Også den øvrige del av håndtaket har hatt tilspissete kanter og rombisk tverrsnitt.

På de to skinne-fragmentene er rester av rotfestet til tinnene.

Hvor stor kammen har vært er ugjørlig å si eksakt, men rekonstruksjonsforslaget antyder en lengde av ca. 10 cm.

- c. Et lite beinstykke, skrått overskåret. Lengde 1,5 cm.
 d. Fragment av brent stein med spor av sliping. Muligens del av en brynestein. Største mål 4,2 cm.
 e. En del små, brente beinfragmenter.
 f. En del trekull.

Fig. 4. Steinlegningen avdekket.

Datering.

Når vi med utgangspunkt i oldsaksmaterialet skal forsøke å tidfeste graven, kan vi uten videre slå fast at såvel knivtypen som kamfragmentene fører oss uventet langt tilbake i eldre jernalder til fjellgravfunn å være.

Ulf Erik Hagberg (Hagberg, 1967, s. 115 ff) deler krumknivene inn i 3 hovedgrupper:

1. Halvrunde eller måneformete kniver uten skaft, eller med hull i midten til feste for skaft.
2. Halvrunde kniver med skaftet festet mer eller mindre symmetrisk i midten av bladet.

STEINLEGNING (BRANNGRAV) VED
SKJELÅVOLLEN, SØLENDALEN, Ø.RENDAL, HEDMARK.

PLAN OG PROFILTEGNING.

Undersøkt august 1979 av Arne Skjølsvold.

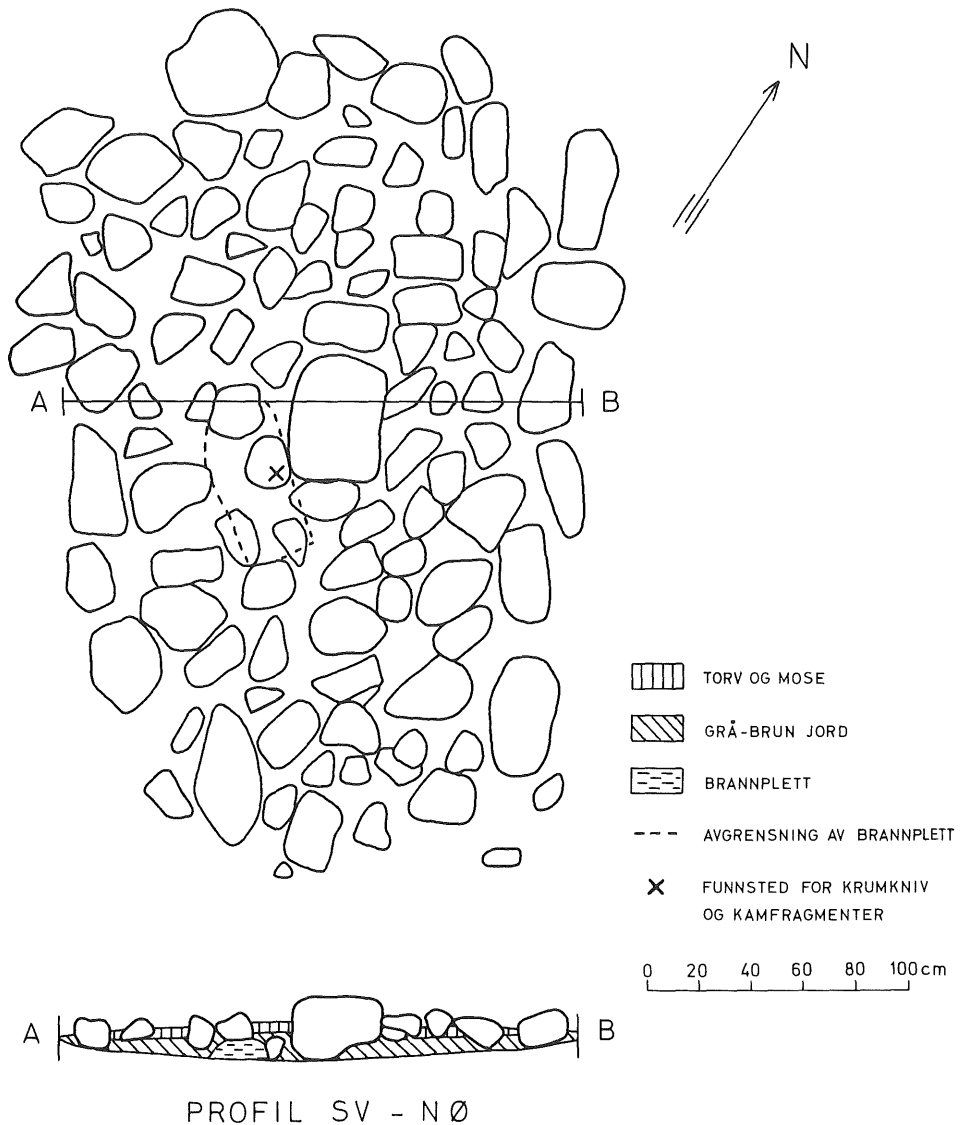

Fig. 5. Plan og profil av steinlegningen.

Fig. 6. Krumkniven fotografert «in situ».

3. S-formete kniver med håndtaket festet i den ene enden av bladet. Den sistnevnte typen tilhører hovedtypen R 142. Tangen eller håndtaket på disse kan ha forskjellig utforming. Således kan det ende i en krøll, et stilisert dyrehode eller det kan ende i en rett tén eller avsluttes av en ring.

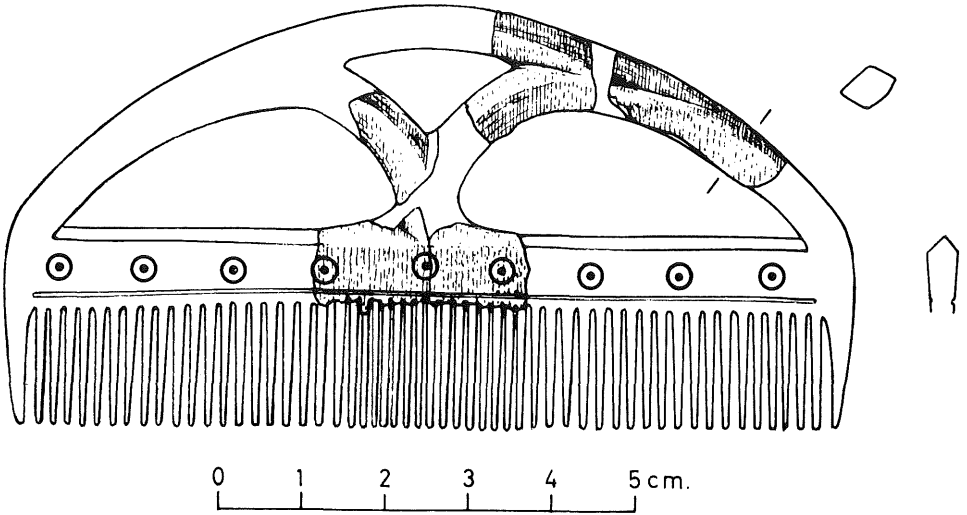
I eldre norsk litteratur blir sigdliknende redskaper som R 143 og 144 også kalt krumkniver.

Blant de ca. 100 krumknivene som er kjent her i landet er den S-formete kniven eller hovedtypen R 142 nærmest enerådende, men de andre typene forekommer (Nybruget 1978).

Krumknivene er vanligst på Østlandet og Sørlandet, men forekommer også relativt ofte på Vest- og Sørvestlandet, foruten at noen få eksemplarer foreligger fra Trøndelagsfylkene (Nybruget, 1975, s. 14).

Fig. 7. Foto av krumkniven.

Kam fra branngrav ved Skjelåvollen,
Ø. Rendal, Hedmark.

Fig. 8. Rekonstruksjonsforslag for beinkam.

I Sverige er S-formete krumkniver vanlige i Öster- og Västergötland og på Öland. I Danmark forekommer de blant annet på Bornholm. Utenom Norden er de tallrike i Nord- og NØ-Tyskland, Polen og Bøhmen (Nybruget 1975, s. 14–16).

Hovedmengden av krumkniver i våre naboland og på kontinentet synes å høre hjemme i eldre romertid og en mindre del synes endog å kunne føres tilbake til førromersk jernalder.

Når det gjelder dateringen av de S-formete krumknivene her i landet, er det godtgjort at de spenner over et langt tidsrom på flere hundre år og at de synes å ha forandret seg lite typemessig i denne tiden.

Det er ikke foretatt noen samlet gjennomgåelse av de norske krumknivene, men de fleste daterbare eksemplarene fra Østlandet synes å skrive seg fra eldre romertid. Fra Vest- og Sydvestlandet kjennes det også krumkniver fra eldre romertid, men de fleste later til å skrive seg fra yngre romertid og folkevandringstid. Eksempelvis kan nevnes at det kjente folkevandringstids gravfunnet fra Skrerros i Vegusdal, Aust-Agder, som skriver seg fra ca. 400 etter Kristus, inneholdt hele 3 krumkniver av jern. Anathon Bjørn antok at det var en typemessig sammenheng mellom bronsealderens rakekniver og de eldste krumknivene av jern, og han plasserte derfor krumknivene i førromersk jernalder (Bjørn, 1915, s. 4). Imidlertid synes bronsealderens rakekniver å forsvinne i bronsealderens periode IV, mens krumkniver av jern tidligst synes å opptre i det siste århundret før Kristus. Den store avstand i tid gjør det vanskelig å postulere en typemessig kontinuitet og sammenheng mellom disse knivene.

Et av de eldste funn av krumkniver vi kjenner her i landet skriver seg fra et grustak på gården Hals i Haug sogn, Øvre Eiker, Buskerud. Her ble en krumkniv funnet sammen med blant annet en bronsefibula av typen Almgren, fig. 8, pl. I (C. 23 249, Nybruget, 1975, s. 16). Det er uvisst om dette funnet hører hjemme i den yngste del av keltertiden eller i eldste romertid.

Noen direkte parallell til krumkniven fra Skjelåvollen kjenner jeg ikke hverken her hjemme eller fra utlandet. I Oldsakssamlingens magasiner foreligger et eksemplar med tilbakebøyd tange. Det gjelder en relativt kraftig kniv fra Storveen i Snertingdal, Biri, Opland (C. 21 661, Oldtiden VI, s. 237). Denne kniven, som forøvrig er funnet alene, er imidlertid relativt ulik vårt eksemplar i det den er større, har sterkt krummet og tilspisset blad og mer markert overgang mellom blad og tange i tillegg til at tangen er udekorert.

Men selv om det ikke finnes direkte paralleller så trenger man ikke gå lenger enn til Mjøs-bygdene for å finne nærbeslektede funn. På det kjente By-feltet i Løten er det således funnet 4 krumkniver hvorav den ene har et svakt krummet og langstrakt blad i likhet med vårt eksemplar. Tangen har imidlertid forskjellig utforming i det den er tvunnet og ender i en krøll (Martens, 1969, s. 27, fig. 7b). En annen kniv har en tangeavslutning utformet som et dyrehode som minner om

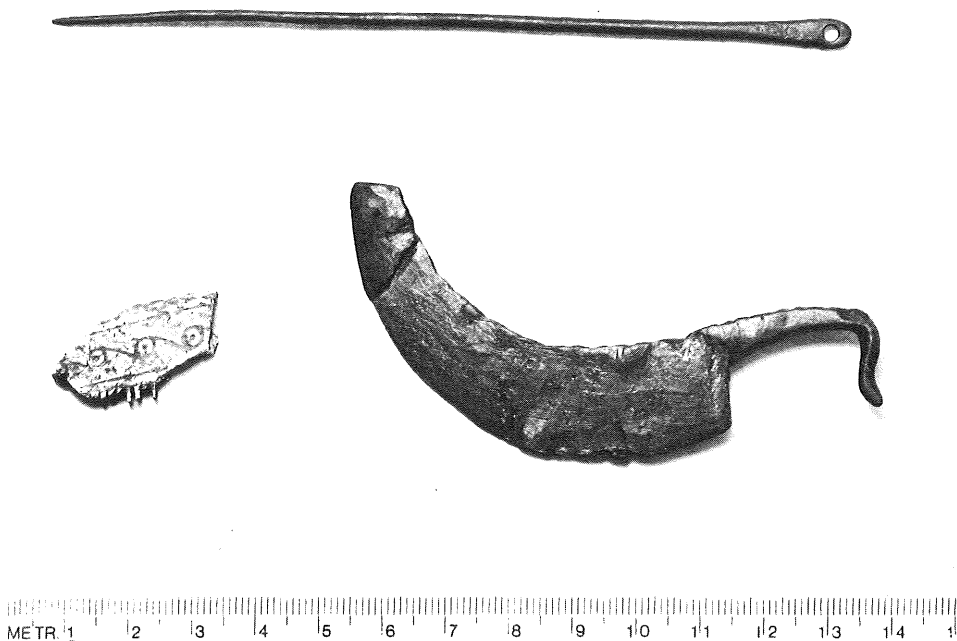

Fig. 9. Gravfunn fra Møystad, Vang, Hedmark.

eksemplaret fra Skjelåvollen, men det er nedbøyd i tillegg til at bladet er mer krummet, samtidig som det er tvert avskåret ytterst (Martens, 1969, s. 27, fig. 7a). En av knivene er funnet sammen med en fibula av bronse av typen Almgren, fig. 79–80 (C. 9 687), og Irmelin Martens daterer graven til første halvdel av 2. århundre (Martens, 1969, s. 22). Martens antar at de funnene fra By som inneholder krumkniver tilhører eldre romertid (Martens, 1969, s. 24). Av andre funn fra Mjøs-bygdene med beslektede krumkniver kan nevnes en eldre romertids våpengrav fra Valle, Hof, Østre Toten (Herteig, 1955, s. 13, fig. 4) og en enkelt utstyrt grav fra Møystad i Vang (Nybruget, 1975, s. 13–18). Begge knivene er forsynt med en tangeavslutning i form av et dyrehode. Knivene avviker imidlertid fra vårt eksemplar ved at tangene er nedbøyd samtidig som bladene er mer krummet, har mer markert overgang mellom blad og tange og ved at de er tvert avskåret ytterst. Interessant er det at graven fra Møystad, foruten en synål av jern og en fragmentarisk bronseperle også inneholdt et fragment av en beinkam som etter alt å dømme kan ha vært av noenlunde samme type som vårt eksemplar (fig. 9).*

* Nybruget ble oppmerksom på kamfragmentet etter at han hadde skrevet sin artikkel.

En ¹⁴C-datering av trekull fra graven på Møystad har gitt alderen 80±60 år etter Kristus (T-2 203).

Også fra By-feltet foreligger flere fragmentariske kammer og den ene er nært beslektet med vårt eksemplar. Den er dekorert med 3 buer på grepet, hvorav de to nederste er gjennombrudt, mens den øverste er dypt innskåret. Også dekor med punktsirkler forekommer (Martens, 1969, s. 21, fig. 3).

Kammen skriver seg fra en branngrav og er funnet sammen med en bronsefibula av den kraftig profilerte typen, nærmest som Fibelformen fig. 75 (Almgren, 1897), men uten sirkelornamenter, dessuten en ornert beinkam. (Avb. AB. 1879, fig. 30).

Fibulaen tilhører et tidlig utviklingstrinn av de kraftig profilerte spennene. Hougen sammenlikner den med Fibelformen, fig. 74 (Hougen, 1929, s. 101), og setter den tidsmessig til romertidens aller eldste del, mens Martens, som har funnet at hodets form stemmer bedre overens med Fibelformen, fig. 75, mener at den ikke kan dateres tidligere enn til den senere delen av 1. århundre etter Kristus. Hun finner at kammen, typemessig passer bra med en slik datering.

Usammensatte kammer som vårt eksemplar fra Skjelåvollen, med gjennombrudte buer og skarp rygg er sjeldne, men i tillegg til de 3 ovenfor nevnte eksemplarene kan nevnes at det blant flere kamfragmenter fra gravfeltet på Bråten, Norderhov, Buskerud, foreligger ett som typemessig er nærmest identisk med det nevnte eksemplar fra By, Løten, med de to nederste buene i gjennombrudt arbeide, mens den øverste buen er i dypt relieff. Også dette eksemplaret er dekorert med punktsirkler på grepet, tildels forbundet med innrissede linjer (kfr. Shetelig, 1902, No. 7, s. 6, fig. 2). Kammen er funnet alene og man har derfor ingen andre oldsaker å bygge en datering på.

Det foreligger et par andre kamfragmenter fra Bråten som typemessig står disse kammene nær, men de har ikke gjennombrudte buer på håndtaket (Shetelig, 1902, s. 8, fig. 7 og 8).

En nærmest fullstendig bevart beinkam av denne typen ble i sin tid funnet i avfallslagene i Rønsthelleren på Søndmøre (kfr. Shetelig, 1902, no. 7, s. 5, fig. 1). Denne kammen er utvilsomt nært beslektet med vårt eksemplar bortsett fra at buene på håndtaket ikke er gjennombrudte og at den krumme håndtaksbuen er mer massiv. Men i likhet med vårt eksemplar er kantene tilspisset samtidig som den er ornert med punktsirkler.

Shetelig antar at det forhold at buene her ikke er gjennombrudte representerer et noe yngre utviklingstrinn enn de kammene hvor buene er gjennombrudte.

Et typemessig nærstående funn til eksemplaret fra Rønsthelleren utgjør kammen fra det bekjente Skrøbeshavefunnet fra Fyn som er datert til siste halvdel av 2. århundre etter Kristus (Norling-Christensen, 1938, s. 155).

I sin behandling av et gravfunn fra Rönningängen i Östuna sn. hvor det foreligger en kam med gjennombrudte buer, slutter Ekholm seg til Sheteligs syn at

disse kammene utgjør et eldre utviklingstrinn enn de ovenfor nevnte hvor buene ikke er gjennombrudte, og han daterer graven til 1. århundre etter Kristus (Ekholm, 1944, s. 92–94). Han slutter seg også til Sheteligs tanke at det gjennombrudte ornament på disse kammene har sitt forbilde i tilsvarende metallkammer (Ekholm, 1944, s. 93). Dette resonnement mister imidlertid noe av sin interesse når man minner om at nærmest identiske kammer med gjennombrudte buer er kjent fra eldre bronsealder, og disse kan ihvertfall vanskelig ha metallforbilder (Brøndstad, 1939, fig. 51a, Friis Johansen, 1927, fig. 199).

Så like og såvidt spesielle i utførelse er disse kammene fra eldre romertid og eldre bronsealder at man rent uvilkårlig tenker på en sammenheng. Idéen har da også tidlig vært fremkastet (Olshausen, 1899).

Imidlertid savner vi foreløpig i Norden alle mellomledd gjennom yngre bronsealder og keltertid. Men utenkelig er det vel ikke at typen kan ha overlevd gjennom dette store tidsrommet. For keltertidens vedkommende gjelder jo at vi knapt kjenner kammene i det hele tatt, selv om de selvfølgelig har eksistert.

Det kan forøvrig synes som et noe merkelig sammenfall dette at såvel denne spesielle knivformen med blant annet dyrehodeavslutning på tangen og beineller hornkammer med gjennombrudte buornamenter på grepet, begge opptrer sammen også i bronsealderen. Ja, vi kunne også ta med sylen. Kan det likevel være en sammenheng?

Av andre kammer fra Sverige, laget av ett beinstykke og med et beslektet karvsnittmønster, kan blant annet nevnes kammene fra Gødåker og Rone (Almgren, 1916, s. 94, fig. 11. KVHAA, 1928, Pl. XL, fig. 21).

Fra Danmark foreligger nærbeslektede eksemplarer i Juellingefunnet (Müller, 1911), mens kammene fra henholdsvis Rørbæk og Gl. Annasholm står noe fjernere. Norlig-Christensen nevner også et par eksemplarer fra Bornholm (Norling-Christensen, 1938, s. 140).

Fra Tyskland er kammer med gjennombrudte buer blant annet kjent fra Bøhmen (Pic, 1907, fig. 48 og 55). Nærbeslektede eksemplarer er forøvrig kjent fra Mecklenburg, El-Havel-området, Brandenburg, Pommern og Schlesien (Norling-Christensen, 1938, s. 140). De synes med andre ord å ha en østlig utbredelse.

Ikke noen av de funn som ovenfor er nevnt tyder på at denne kamtypen går tilbake til tiden før Kristus, men både kammen og krumkniven antyder at vi befinner oss i eldre romertid, og etter alt å dømme i første århundre etter Kristus.

En ^{14}C -datering av trekull fra graven samsvarer bra med den typologiske dateringen. Den har gitt alderen 2040 ± 50 ^{14}C -år før nåtid (1950). Kalibrert (Masca) vil dette si 85 ± 105 år før Kristus (T-3478). Dateringen er utført på trekull fra furu og det er dermed god grunn til å gjøre rekning med en noe for høy alder som følge av at det er benyttet tørt og gammelt tre som brensel. Men

det er i alle tilfelle grunn til å tro at vi i tid befinner oss i den eldste del av romertiden.

Tidfestingen passer også godt med gravformen. Lave, runde eller firkantede gravrøyser eller steinflak, med eller uten kantkjede og med en enkel brannbegravelse har stor utbredelse i vårt land. Vi finner dem både i Øst- og Vestfold, i Buskerud, langs Sørlandskysten og på Vestlandet. Overalt har det vist seg vanskelig å datere dem på tradisjonell måte, men de funn vi har viser at de opptrer både i eldre- og yngre jernalder. Blant våre mest kjente gravfelt med slike graver kan nevnes By i Løten, Storedal i Skjeberg, Ula i Glemmen og Opstad i Tune.

Svært vanlig er denne gravskikken i Sverige, og særlig i Uppland, hvor de gjerne finnes på gravfelt fra eldre jernalder (Ekholm, 1938, s. 69–70 og 1944, s. 83–110). Den er forøvrig vanlig blant «skogsgravene» (Serning, 1966, s. 88, Selinge, 1979, s. 40).

Selve graven kan bestå av et brannflak, en branngrøp, en urnegrav eller en urnebranngrav, og i den utstrekning det forekommer oldsaker i disse gravene har det ofte vist seg å være krumkniver, sigder, synåler, syler og kammer, og gjerne, som tilfellet er med vår grav, forekommer kombinasjoner av disse oldsakstypene.

I denne enkle begravelsesmåten har man ment å finne trekk som peker tilbake til førromersk jernalder, og man har antatt at disse gravene viser tilbake til direkte impulser fra Sverige (Hagen, 1951, s. 58 og 60).

Forsøk på miljøtolkning.

En analyse av det fragmentariske beinmaterialet som foreligger fra graven synes å tyde på at den døde har vært et voksent individ og sannsynligvis en mann. I tillegg til menneskebein synes det å foreligge noen små fragmenter av en liten gnager, uten at art kan fastlegges (muntlig meddelelse fra dr. Holk, Bærum).

Gravgodsets sammensetning sier imidlertid intet med sikkerhet om kjønnnet. Her i landet forekommer således krumkniver såvel i manns- som i kvinnegraver og det samme er tilfelle i Sverige og Danmark. I Tyskland derimot later krumknivene til utelukkende å forekomme i mannsgraver og der har man gjerne tolket disse knivene som rakekniver (Capelle, 1971, s. 134). Utenom Tyskland er det ofte slik at enkelte steder forekommer krumkniver bare i mannsgraver og andre steder bare i kvinnegraver. Når krumknivene forekommer i kvinnegraver er de oftest blitt tolket som skinnkniver, og det dreier seg her om kniver som ikke skiller seg ut fra de som finnes i mannsgravene (Nybruget, 1975, s. 17).

Også her i landet er krumknivene blitt forklart som kvinneredskaper (Grieg, 1926, s. 94). At de har stor spredning og forekommer både i manns- og kvinne-

graver kunne tyde på at de har hatt flere funksjoner. Universalredskaper har disse knivene neppe vært, dertil er de for spesielle av form. Når det gjelder den halvmåneformete kniven, med og uten skaft, ligger det nær å tenke på at den ihvertfall har funnet anvendelse til skinnarbeide. Nærmest identiske knivtyper anvendes den dag i dag til slikt arbeide (Hagberg, 1967, fig. 54). De S-formete knivene synes imidlertid lite egnet for slikt arbeide da de, særlig på grunn av den spesielt utformete tangen, ligger dårlig i hånden. Den oftest elegante utførelse og den kunstferdig utformete tangen kunne tyde på at det ikke dreier seg om vanlige brukskniver. I den utstrekning disse knivene er funnet sammen med kammer er det ihvertfall naturlig å anta at de har inngått i toalettutstyret. Det ligger da nærmest å tenke på rakekniver slik det også har vært foreslått for bronsealderens nærstående paralleller. Det kan forøvrig være verdt å merke seg at såvel krumkniver som kammer av samme type som våre eksemplarer fra Skjelåvollen, opptrer sammen i manssgraver fra dansk bronsealder (Brøndsted, 1939, s. 69, Friis Johansen, 1927, fig. 199).

Når man skal forsøke å gjøre seg opp en mening om bakgrunnen for denne graven så står man for det første overfor den uventede situasjon at den er nærmere 600 år eldre enn alle hittil sikkert daterte gravfunn fra våre fjellstrøk. Og ikke nok med det, men det er et av de eldste jernaldersfunn vi i det hele tatt kjenner fra våre innlandsdaler. Først nede ved Mjøsbygdene finner vi graver av tilsvarende alder. I de tilstøtende bygdelag er det bare Rendalen som har gitt gravfunn som går tilbake til eldre jernalder. Lengst tilbake fører et funn fra Lomnes i ytre Rendal, med to spyd, kniv og saks, med andre ord en våpengrav. Funnet skriver seg fra sent 4. århundre (Hougen, 1947, s. 109).

Det stolteste minne fra denne eldre bosetningsfasen er Fonnåsspenningen som skriver seg fra første del av 6. århundre. Denne unike spennen, som forøvrig er et av våre skjønneste oldfunn og den fineste representant for folkevandringstidens dyreornamentikk, ble funnet 2–3 fot dypt under pløying, og man må ha lov å anta at den kan skrive seg fra en grav.

Noe tallrikere er funnene fra merovingertiden, med 5 sikre gravfunn fra ytre Rendal og 3 fra Øvre Rendal. Alle er manssgraver med våpen og et begynnende redskapsutstyr som karakteriserer merovingertidsfunnene. Fra denne tiden har vi også noen funn fra nabostrøkene, Alvdal, Folldal og Trysil. De to sistnevnte er blant våre eldste og fineste fjellfunn, henholdsvis fra Dølisetra i Einunnaldalen (Hougen, 1947, s. 218–219) og fra Leira i Eltdalen (Skjølsvold, 1969, s. 139–199).

Fra Engerdal har vi forøvrig et fint merovingertidsfunn som meget vel kan skrive seg fra en grav. Det dreier seg om en liten sverdkniv som skriver seg fra fjellet Sømmelhøa på vestsiden av Engersjøen (Hougen, 1947, s. 183).

Men først med vikingtiden synes den store bosetningsekspansjonen å komme i Østerdalsbygdene, med blant annet en rekke funn fra Elverum. Stadig vekk er

Rendalen et av hovedområdene med 5 gravfunn fra Ytre- og 10 funn fra Øvre Rendal. I tillegg kan bemerkes at Rendalen aldri har vært gjenstand for systematiske arkeologiske registreringer, men at det er på det rene at det forekommer gravhauger og gravrøyser som aldri har vært undersøkt. Blant disse kan nevnes kjempehaugen på Høye i Øvre Rendal som er godt over 30 m i tverrmål og 4–5 m høy.

Fra gravens naboskap og fra samme miljø har vi nå flere funn. Først det omtalte gravfeltet ved Lille Sølensjøen, 4–5 km borte, og den enslige graven fra selve Sølensjøen. Noe lenger vekk, men stadig i samme trakten har vi et eiendommelig funn som i 1872 ble gjort ovenfor Lillegutus utløp i Fjellgutusjøen, ikke langt fra den ensomme skogsgården Røstvollen, som ligger her inne i fjellet midtveis mellom Femunden og riksgrensen (725 m.o.h.). Det er et fint funn med ringspenne (Avb. Rygh 675), sverd, øks 9 piler, kniv og bryne. Funnforholdene er eiendommelige i det sakene er funnet i en forhøyning i en myr, slik at det har vært reist spørsmål om hvorvidt de egentlig stammer fra en grav eller om det er tale om en mann som er omkommet i myra (Brøgger, 1942, s. 23). Gravutstyret tyder imidlertid på grav og alt taler for at myrdannelsen er av senere dato enn gravhaugen.

Fra Husfloen i nabobygda Engerdal har vi et kvinnegravfunn med et par ovale spenner (R 648), en likearmet spenne av bronse foruten øks og kniv. Gravfunnet er gjort på en lokalitet like ved Trysilelven.

Fra de samme fjelltraktene er det forøvrig kjent en rekke gravhauger og gravrøyser fra jernalderen, men forøvrig av ukjent alder. Således en formodet røys fra fjellet Storhøa i Engerdal, i 1050 m høyde, en ødelagt gravhaug fra Munkbettsetra i Eltdalsfjellene og flere gravrøyser fra lokalitetene Kommern og Lundburanda i fjellet mellom Rendalen og Tynset, i ca. 1100 m høyde (Skjølsvold, 1980, s. 144–146). Fra Holøydalen, og stadig i de samme fjellstrøkene er det kjent en gravrøys i nærheten av gamle fangstanlegg.

Graven fra Skjelåvollen er med andre ord langt fra enestående miljømessig sett, men føyer seg pent inn i rekken av fjellgravfunn fra Østerdalsfjellene. Men det som gjør den enestående er som nevnt at den er mange hundre år eldre enn noen annen kjent fjellgrav.

Hvorledes skal man så oppfatte dette funnet i bosetningsmessig sammenheng? Det gis flere tenkelige forklaringer. Således kan man ikke utelukke at funnet representerer et kortvarig, sesongmessig besøk i innlandet av folk fra fjerntliggende romertidsbygder. Tenkelig er det også at funnet kan representere en fjern utløper av svensk utkantbosetning. Således er det kjent like gamle skogsgraver på svensk side, blant annet i Härjedalens grensetrakter (Sellinge, 1976, s.43–44).

Vel så naturlig er det imidlertid å se dette funnet i lys av en stedegen bosetning, og å betrakte det som et nytt indisium på at det tradisjonelle bilde vi

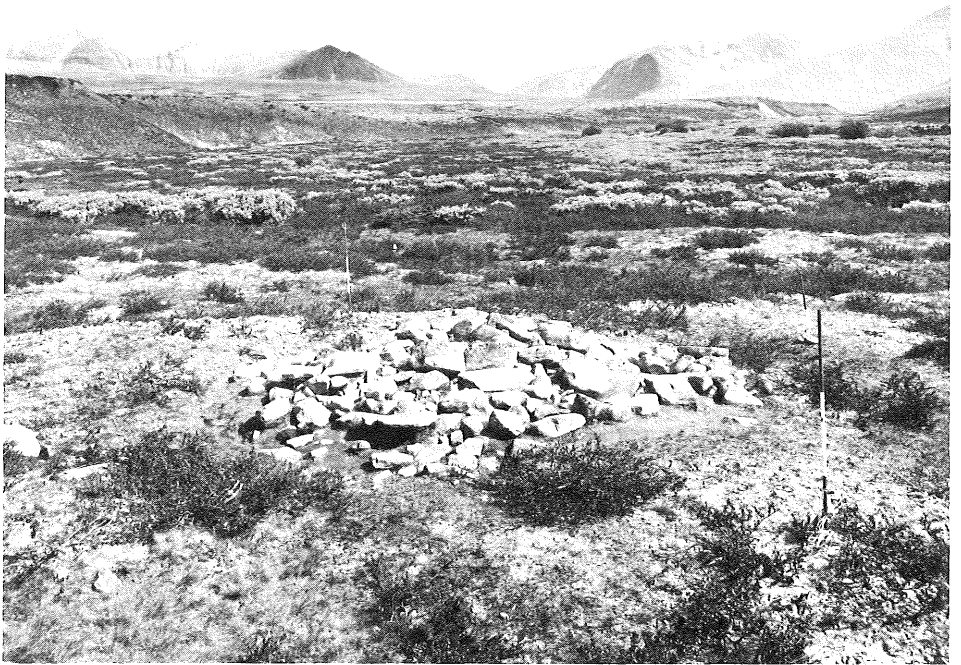

Fig. 10. Graven fra «Spranget» før utgravning, men etter at den er rensket for mose og lyng.

har av jernaldersbosetningen i våre innlandsdaler er feilaktig. Med andre ord at det har vært en bosetning i dalbygdene som arkeologien hittil ikke har kunnet registrere.

Vi har etter hvert fått en rekke antydninger om dette, og jeg skal begynne med å vise til et par av de mest talende eksempler.

Det mest oppsiktsvekkende funn i så måte er det klebersteinsbruddet som forfatteren i 60-årene undersøkte i fjellet inn for Bubakk i Kvikne, hvor det har vært en regelrett klebersteinsindustri med uttak av tusenvis av gryter og kar i førromersk jernalder. Ja, meget tyder sogar på at bruddet har tradisjoner tilbake til yngste bronsealder (Skjølsvold, 1969).

Meget taler for at de kleberkar som ble forarbeidet her i første rekke har dekket et lokalt marked og har vært benyttet av folk som har bodd i de nærmestliggende bygdene. Riktignok kjenner vi foreløpig ikke så gamle kleberkar herfra, men det er gjort andre funn fra noenlunde samme tid som kleberbruddet. Eksempelvis kan nevnes at det fra Veen i Kvikne er kjent en pålstav av bronse fra eldre bronsealder og fra Brudal en fin halsring fra slutten av bronsealderen. Disse funnene antyder at det har vært en bosetning i hovedbygda ikke

Fig. 11. Røysa etter endt utgravning med fotkjeden intakt.

langt fra bruddet i bronsealderen. Fra Opdal og Rennebu har vi samtidige bronsealderfunn. Fra Drivstua på Dovre er kjent en spydspiss fra tidlig jernalder og på Fåset i Tynset har vi et gravfunn som etter gravskikken å dømme kan stamme fra keltisk jernalder (Hougen, 1947, s. 109).

Klebersteinsbruddet ved Bubakk og de funnene vi har nevnt synes å gi en antydning om at det i fjellbygdene i denne delen av landet eksisterte en livskraftig bosetning og et organisert samfunn i slutten av bronsealderen og tidligste jernalder.

Et annet fjellfunn som har fått ny aktualitet etter at graven ved Skjelåvollen ble funnet, er den gravrøysa som forfatteren i 1970 undersøkte ved lokaliteten «Spranget» mellom Mysusetter og Rondvassbu i Sel kommune, Opland.

Røysa ligger i 1080 m høyde på en krattbevokst slette ved elven Store Ula. Den var noe uregelmessig av form da undersøkelsen begynte, men etter at mose og lyng var fjernet viste det seg at den opprinnelig hadde vært rund med en markert fotkjede. Den var imidlertid kastet ut en del slik at den fremstod videre enn den egentlig var (fig. 10–11). Tverrmål på fotkjeden var ca. 3,5 m, hvilket må være røysas opprinnelige tverrmål. Høyden var bare ca. 30 cm, men utkastet

stein tatt i betraktning, må den opprinnelig ha vært noe høyere. Røysa viste seg å være litt jordblandet.

I høyde med gammel markoverflate ble det avdekket et tynt lag av aske og spredt trekull som strakte seg over det meste av røysa. Dette laget var noe mer konsentrert i sentrum enn ellers.

Omlag i sentrum og like over brannlaget ble det funnet en liten jernkniv med brukket tange. Den er 6,5 cm lang, har svakt buet rygglinje og mer markert overgang mellom rygglinje og tange enn mellom egg og tange (fig. 12).

På bakgrunn av knivens form alene er det uråd å datere graven, men en ^{14}C -datering av trekull har gitt 2290 ± 140 år fra nåtid (1950), dvs. 340 ± 140 år før Kristus (T-972, ukalibrert).

På grunn av gravens høye elde i forhold til tidligere dateringer fra fjellet har det vært vanskelig å feste tiltro til dateringen, men sett på bakgrunn av alderen på graven fra Skjelåvollen og kleberbruddet fra Bubakk synes den ikke lenger urimelig. Knivens form passer forøvrig bra med en datering til keltertid uten at man selvfølgelig kan tillegge dette for stor vekt.

Riktignok så må man rekne med at dateringen er noe for høy som følge av at

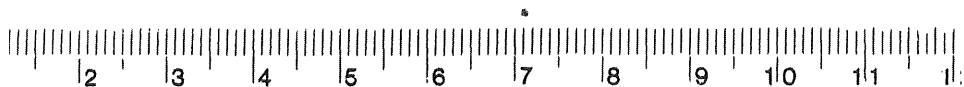

Fig. 12. Foto av jernkniven fra graven ved «Spranget».

det kan ha vært benyttet tørt og gammelt tre til likbålet, men at graven likevel hører hjemme i førromersk jernalder lyder sannsynlig.

I fjellet like ved graven er det omfattende fangstsystemer for villrein og en ¹⁴C-datering av tre fra en av dyregravene har gitt alderen 100 ± 70 år før Kristus (Barth, 1971, s. 79). Forskjellen mellom disse dateringene er ikke større enn at det må være forsvarlig å antyde en sammenheng mellom gravrøysa og dyregrav-systemet, og dateringene kan dermed sies å understøtte hverandre.

Med graven fra «Spranget» har man på mange måter en parallell til graven fra Skjelåvollen, med et fjellfunn som er langt eldre enn noe gravfunn fra de tilstøtende bygdelag. Men som tilfellet synes å være i Østerdalen, har vi også fra Gudbrandsdalen ett eneste funn fra keltertid som etter alt å dømme må skrive seg fra en grav og derfor gir antydning om bosetning. Det dreier seg om en typisk ringspenne fra Skåden (Skoe) i Sødorp, Nord-Fron (avb. Shetelig, 1913, pl. V, fig. 32). Det er grunn til å merke seg at Skåden (Skoðin) er det ene av bygdens 3 vin-navn (Bryn og Toksen).

Den første virkelige gruppe av gravfunn er fra yngre romertid og ligger samlet i de søndre bygdene Ø. Gausdal, Sør-Fron og fremfor alt i Ringebu. Vanlige folkevandringstids funn er det få av i Gudbrandsdalen, som fra de fleste innlandsbygder, men fra Sør-Fron og spredt videre oppover i dalen dukker det fra folkevandringstid og merovingertid frem en liten serie gravfunn som det forøvrig ikke finnes maken til utenfor dalene, og de fleste kommer fra de øvre bygdene. Det som preger disse gravfunnene er saker fra veidelivet i skog og fjell, først og fremst pilespisser av forskjellige former, dernest lette kastespyd, kniver og i blant lystergafler etc. Særlig mange av disse gravfunnene kjennes fra Valdres og de skiller seg ut fra de vanlige gravfunnene ved sin ensidige tilknytning til veidingen.

Ser vi litt nærmere på forholdene i Valdres så finner vi at gårdsbosetningen også her synes å sette inn i yngre romertid, dersom man skal dømme etter gravfunnene. Fra 3. og 4. århundre kommer funnene i store serier tilsynelatende uten forløpere i funn fra eldre perioder av jernalderen (Hougen, 1947, s. 123–129).

Imidlertid er det grunn til å ha in mente at vi fra Valdres har de rike bronsealderfunnene fra Bø og Svenes i Nord-Aurdal og at det i Vang og Slidre er funnet spydspisser fra yngste del av førromersk jernalder, alt sammen klare indisier for at det har vært bosetning i disse bygdene. Disse tidlige jernalderfunnene har gjerne vært forklart som minner etter veifarende folk og jegere som har mistet sine våpen. Imidlertid synes det mer naturlig å anta at funnene kan skrive seg fra graver, og at gårdsbosetning var etablert i dalen på denne tiden. En slik antagelse støttes av pollenanalyser fra området ved det kjente gravfeltet rundt Einangsteinen i Vestre Slidre. I følge disse synes husdyrhold å være innført allerede tidlig i bronsealderen, og ved overgangen til førromersk jernalder be-

gynte en markert jordbruksfase med blant annet dyrking av korn. Det kan være grunn til å minne om at gravfeltet ligger oppe i åsen mer enn 600 m over havet.

«Einangfeltet» har riktignok bare gitt funn fra senere perioder av jernalderen, men blant de hundrevis av røyser som finnes her, og som i stor grad må være gravrøyser, har mange vist seg å være funntomme. Noen av disse kan ha inneholdt enkle graver uten nevneverdig gravgods såvel fra førromersk jernalder som fra senere perioder.

Pollenanalysene tyder med andre ord på at det har ligget en gård oppe i åsen ved Einangsteinen i tidlig jernalder. Ja, gården kan sogar ha vært etablert allerede i bronsealderen.

Men har det vært gårdsbruk i høyden helt opp mot tregrensen, så har det høyst sannsynlig vært bosetning nede i bygden minst like så tidlig. Fra bygdene Vestre Slidre, Nord-Aurdal og Vang har vi en serie gårdsnavn av meget høy elde, blant annet hele 31 vin-navn (Hougen, 1947, s. 162). Mange av disse gårdene har gitt meget rike funn fra yngre romertid og folkevandringstid, og det må være rimelig grunn til å anta at det bak disse funnene ligger lang tids gårdsutvikling. Når vi foreløpig ikke har kunnet spore denne eldste bosetningen i dalen, så er det grunn til å tro at dette har sammenheng med at gravskikken har vært så enkel at vi enda ikke har klart å lokalisere gravene.

Dette er en situasjon som går igjen mange steder i landet. Nok et illustrerende eksempel er Trøndelag, hvor førromersk jernalder helt til for ganske få år siden var representert ved bare et par-tre funn. Imidlertid viser senere tids pollenanalyser fra Nord-Trøndelag, fra Stjørdal og Skogn, at man der har ryddet åkrer og dyrket korn på denne tiden. Samtidig har ¹⁴C-dateringer av branngroper på en del av de store gravfeltene fra jernalderen vist at de var i bruk allerede i keltertiden. Dette gjelder blant annet det velkjente gravfeltet på Egge ved Steinkjer, på Kvelle i Verdalen og på Vie i Grong (Magnus og Myhre, 1966, s. 224–225). I løpet av kort tid er med andre ord bosetningsbildet totalt forandret, og det er all grunn til å rekne med at fremtidige undersøkelser vil vise liknende resultater såvel fra Trøndelag som fra andre steder i landet.

Meget tyder på at den enkle branngravskikken fra førromersk jernalder i stor utstrekning har levd videre gjennom romertiden og folkevandringstiden. Ja, selv på de store og rike gravfeltene i Østfold har branngravskikken levd side om side med luksuspregete romertidsgraver. Særlig illustrerende er forholdene på Store Dal hvor branngravskikken aldri ble forlatt. Tvert i mot så ble de fleste kremert, og med folkevandringstiden blir branngravene nærmest enerådende i Østfold. Disse gravene er ofte så spartansk utstyrt at de er vanskelig å registrere.

Denne enkle gravskikken må være en av grunnene til at så få graver fra folkevandringstiden er kjent i innlandet. Såvidt sjeldne er disse gravene at dersom de skulle brukes som indikasjon på bosetning så måtte man nærmest gå

ut fra at store deler av innlandet har vært uten bosetning i denne tiden, noe som naturlig nok ikke kan ha vært tilfelle.

Når de eldste jernaldersfunnene fra Østlandets dalfører setter inn først i yngre romertid og gjerne konsentrerer seg om gårder med gamle navn, så trenger ikke dette være ensbetydende med at disse gårdene er blitt tatt opp først på denne tiden, men kanskje snarere det motsatte. Et slikt økonomisk overskudd som disse gravene representerer er neppe kommet plutselig, men må ha en lang velstandsutvikling bak seg. Men først på denne tiden kan det, av en eller annen grunn, se ut som om forutsetningene har ligget til rette for at de mest velstående gårdene i bygdene har tatt i mot den rikere gravskikken utenfra. Det vanlige synes imidlertid å ha vært at folk har fortsatt å begrave sine døde på tradisjonell måte i enkelt utstyrte branngraver.

For så endelig å vende tilbake til Østerdalen og utgangspunktet, så ligger det fristende nær å anta at branngraven fra Skjelåvollen ikke er noe enestående fenomen, men det første mer håndfaste bevis for at disse innlandsstrøkene var bosatt allerede i tiden omkring Kristi fødsel. Når det første funnet kom i fjellet og ikke i hoveddalføret, så kan det skyldes en ren tilfeldighet. Men det kan også ha andre årsaker. Blant annet kan det skyldes at jeg her i lengre tid hadde drevet arkeologiske undersøkelser i nabolaget, og at folk av den grunn var spesielt oppmerksom på eventuelle gravminner i området. En medvirkende årsak kan det også være at slike fenomener er mer eksponert i fjellet hvor landskapet ligger urørt. I tillegg kommer at det ofte er gode bevaringsforhold for oldsaker i fjellet. Når tilsvarende funn foreløpig ikke er gjort i Rendalen så kan det skyldes at det har vært liten eller ingen arkeologisk aktivitet der, og at slike graver som den på Skjelåvollen har vanskelig for å bli identifisert i et landskap som i århundrer har vært ryddet og dyrket og hvor en enkel steinpakning eller en røys gjerne blir forbundet med rydningsstein. De sentrale deler av bygden har dessuten vært dyrket gjennom generasjoner, og slike enkle graver vil dermed lett kunne være fjernet.

Rent generelt er det forøvrig et spørsmål om ikke en del av disse eldste gravene kan skjule seg blant den store mengde såkalte «rydningsrøyser» som finnes rundt omkring i bygdene. Meget kunne tale for at omfattende undersøkelser av slike, og systematisk leting etter enkle steinlegninger eller steinpakninger, vil kunne gi gode resultater.

Den mest nærliggende forklaring synes å være at det også i Rendalen har vært bosetning på den tiden da graven ved Skjelåvollen ble anlagt, ja, kanskje helst langt tidligere. Det blir jo når alt kommer til alt et spørsmål om hva man legger i begrepet bosetning. Høyst sannsynlig er det slik at fra den første tiden da mennesket trengte inn i disse skogs- og fjellstrøkene og oppdaget deres varierte økologiske ressurser, fra den tiden har mennesker alltid hatt tilhold der i

det omfang det har vært tilstrekkelige livsbetingelser. I den utstrekning jakt og fangst har vært eneste erverv har det sannsynligvis i stor grad vært tale om en «bevegelig» bosetning med lengre og kortere sesongflytninger. Men på lagelige steder både i dalen og i fjellstrøkene er det sannsynlig at mennesker har hatt mer stasjonære boplasser hvor de har begravet sine døde etter tidens skikk, enten det etterlot synlige gravminner eller ikke.

Etter at åkerbruk og fedrift ble introdusert er det sannsynlig at Østerdalen i likhet med andre innlandsdaler etter hvert har fått sine permanente bosteder eller gårder på steder hvor forholdene lå tilrette for det. Et slikt sted synes Rendalen å ha vært. Hvor viktig åkerbruk og fedrift har vært og hvor stor andel av livsgrunnet jakt og fangst har utgjort, kan bare fremtidige undersøkelser bringe nærmere klarhet i, og her står paleobotaniske undersøkelser helt sentralt. Men i en bygd som Rendalen er det grunn til å tro at fedrift tidlig er blitt av stor betydning.

Dersom man som en arbeidshypotese forutsetter at bosetningen i Rendalen er minst like gammel som graven ved Skjelåvollen, gjenstår stadig det langt vanskeligere spørsmål å besvare på arkeologisk grunnlag, nemlig hvilken relasjon det kan ha vært mellom bygden og fjellgraven. Her er mange muligheter tenkelige og vi skal antyde noen av dem:

- A. Graven representerer en sesongmessig bosetning i forbindelse med seterdrift fra Rendalen.
- B. Graven representerer et sesongmessig bosted i forbindelse med veiding utgått fra bosetning i dalen.
- C. Graven representerer en kombinasjon av A og B.
- D. Graven representerer en «selvstendig» bosetning i relativ nærhet.

Når det gjelder pkt. A så kan man naturligvis ikke helt utelukke at en antatt jordbruksbosetning i Rendalen kan ha hatt en form for seterdrift i Rendals-fjellene allerede i tiden omkring Kristi fødsel. Det er imidlertid vanskelig å forstå at en slik bosetning, som i tilfelle må ha vært spredt, skulle ha hatt behov for sommerbeiter hele 30–40 km fra bygden.

Dersom det var behov for ekstra beiter, og stølsdrift var etablert så tidlig, synes det naturlig at eventuelle setrer har ligget på «kanten» av vidda mot Rendalen slik mange setrer gjør og hvor det er gode beiter.

At en bosetning i dalen har utnyttet jakt- og fangstmarker i Rendalsfjellene, slik både pkt. B og C forutsetter, synes naturlig, men at bosetningen i tilfelle skulle ha hatt en såvidt permanent karakter at folk begravde sine døde der på tradisjonelt vis, lyder mindre sannsynlig.

Ut fra et rent logisk resonnement synes pkt. D å gi den rimeligste forklaring på bakgrunnen for graven.

Dersom vi velger sistnevnte forklaring gjenstår spørsmålet hvilken ervervsmessig bakgrunn en slik bosetning kan ha hatt.

Det må være grunn til å anta at dersom åkerbruk og fedrift har vært det sentrale næringsgrunnlaget, så ville ikke folk ha valgt å slå seg ned i denne trakten. For det første har korndyrking hatt dårlige muligheter i et fjellstrøk mer enn 700 m over havet, og husdyrhold kan heller ikke ha vært gunstig den lange og harde vinteren med inneføring tatt i betraktning. Det er imidlertid store og gressrike myrer i nærheten av graven og enkelte av disse har blant annet vært slåtteland for gårder i Rendalen i forbindelse med setring. At man på disse myrene ville kunne samle tilstrekkelig vinterfor for noen kyr eller eventuelt sauer, er hevet over tvil.

I denne forbindelse kan nevnes at pollenundersøkelser i en myr like inntil det lille gravfeltet ved Lille Sølensjøen, 5–6 km fra graven, har gitt svake beiteindikasjoner for et tidspunkt som synes å tilsvare gravens alder, og man kan derfor ikke utelukke at bosetningen i forbindelse med vår grav kan ha hatt et beskjedent husdyrhold. (Opplysn. ved cand. real. Helge Høeg).

Det hersker vel imidlertid en viss usikkerhet når det gjelder spørsmålet om hvor meget man kan bygge på forekomsten av spredte korn av en plante som *plantago lanceolata*. Det kan blant annet nevnes at man i Sverige har fått tilsvarende beiteindikasjoner i forbindelse med de såkalte skogs- eller innsjøgravene, og at man der ikke helt utelukker at forekomsten kan skyldes fjerntransport (Selinge, 1979, s. 59–61).

Hvorledes det enn er med dette, så synes det hevet over tvil at jakt- fangst og fiske må ha vært det sentrale erverv for de mennesker som har valgt å bosette seg i denne trakten.

Like ved boplassen flyter den fiskerike elva Sølna som har kortveis forbindelse med begge Sølensjøene. Lang vei er det heller ikke til de store og fiskerike vassdragene lenger øst med Femunden og Istern som de mest kjente.

På flere steder i omegnen er det dyregravsystemer som etter alt å dømme er anlagt for fangst av elg. Sølentraktene er forøvrig kjent som meget godt elgterreng.

Alderen på disse fangstanleggene er foreløpig ikke fastlagt, men at de kan ha tradisjoner tilbake til eldste jernalder er meget tenkelig. I denne forbindelse kan det være av interesse å nevne at fra et nærliggende fjellstrøk, Røa ved Femunden, er elggraver nylig blitt ¹⁴C-datert til henholdsvis keltertid og romertid (¹⁴C-laboratoriet i Trondheim, T-3 087 og T-3 088).

Det er vel også grunn til å tro at på de store fjellviddene rundt om har det vært rikelig tilgang på villrein. Navnet på hoveddalføret, Rendalen, er neppe tilfeldig valgt.

Selv om graven ved Skjelåvollen ligger i et fjellstrøk så er den ingen typisk høyfjellsgrav slik vi kjenner så mange av i Syd-Norge. Sølendalen er en lav fjelldal med spredt, lavvokset barskog, og det er forsåvidt like dekkende å

benytte den svenske betegnelsen «skogsgrav» slik vi kjenner dem fra Dalarna, Jämtland, Härjedalen og Norrland (Serning, 1966, Selinge, 1976 og 1979).

Når alt kommer til alt så har vel forøvrig en rekke, eller kanskje de fleste av våre norske graver som i dag ligger i snaufjellet, opprinnelig ligget i spredt fjellskog eller i hverfall i nærheten av datidens skoggrense.

Fjellgraver finnes også i Sverige (Selinge, 1976, s. 54–56, Serning, 1966, s. 88), men når de ikke er så vanlige der som her så har det kanskje i første rekke geografiske årsaker.

På den annen side er de typiske skogsgravene mindre kjent her i landet enn i Sverige, men dette kan i stor grad skyldes at våre skogsområder i langt mindre utstrekning har vært gjenstand for systematiske registreringer.

Men graver i skogsstrøk fjernt fra nåtidig bebyggelse finnes også her i landet, blant annet i de østlige skogsstrøkene i Kongsvinger, Grue, Våler og Elverum, og nye forekomster blir stadig innrapportert. Etter hvert som undersøkelser blir utført, vil det sannsynligvis vise seg at fenomenet er vanlig utbredt også her i landet.

De norske forekomstene vi hittil kjenner er imidlertid ikke i den grad knyttet til innsjøstrender som de svenske later til å være, men de ligger aldri langt fra fiskerike elver og innsjøer. Dette gjelder også for fjellgravenes vedkommende, selv om vi har en rekke eksempler på beliggenhet til strand.

Svært mange av de gravene som er registrert i Sverige består av små, uanselige steinsetninger eller steinflak, og mange av dem er ikke engang synlige på markoverflaten, men kommer frem først ved avtorving. Eksempelvis kan nevnes at på Smalnäset ved sjøen Lossen i Härjedalen var bare 6 graver synlige over bakken, mens gravfeltet ved avtorving viste seg å bestå av hele 36 graver (Selinge, 1966, s. 87–88).

Bortsett fra graven ved Skjelåvollen, er slike enkle steinpakninger ikke kjent hverken blant skogs- eller fjellgraver her i landet, men etter hvert som systematiske undersøkelser kommer i gang, og særlig langs innsjøstrendene i våre skogsstrøk, så vil det sannsynligvis vise seg at både denne gravtypen og de typiske strandgravene er et relativt vanlig fenomen også her.

De aller fleste graver fra våre skogs- og fjellstrøk er små, lave røyser eller jordblandete røyser, mens jordbygde gravhauger og overtorvede kjernerøyser er sjeldnere.

Når forholdene i våre jernaldersbygder i stor grad viser det motsatte bilde så kan dette ha sammenheng med forskjellig gravskikk, men det kan like gjerne ha praktiske årsaker. I skogs- og fjellstrøkene er det vanligvis lite og hardt jordsmonn, men til gjengjeld mye stein, og det ville derfor være naturlig å bruke stein til byggemateriale i gravene.

Som følge av at de aller fleste skogsgravene i Sverige er laget av stein, enten som steinpakninger eller lave røyser, og at de derved skiller seg ut fra den

vanlige gravhaugen i bondebygden, har man vært inne på tanken om en kuturell sammenheng med bronse- og jernalderens gravrøyser ved kysten (Selling, 1979, s. 96–100).

Dette kan være riktig, men man har inntrykk av at likheten i første rekke består i bruken av stein og da kan det også i disse miljøer ha en praktisk bakgrunn, i det stein er et naturlig byggemateriale såvel i skogs- som i kystmiljø. Og unntagelsene forekommer også i Sverige, for overtorvede røyser og gravhauger finnes blant skogsgravene like fullt som gravrøyser forekommer i jernalderens bondebygder (Serning, 1966, s. 87). Bildet er med andre ord såvidt nyansert at det kan være vanskelig å se en direkte sammenheng mellom kyst og innland alene ut fra gravkonstruksjonene.

I Sverige har det vært utført en rekke undersøkelser av skogsgraver og man har fått dateringer (vesentlig ¹⁴C-dateringer) helt tilbake til tidligste romertid og fra alle senere perioder av jernalderen. Gravene utmerker seg ved funnfattigdom og svært ofte finnes bare rester fra likbålet (Selling, 1976, s. 43–44). Dette kan i noen grad ha sammenheng med at de fleste gravene som er undersøkt er røyser eller steinpakninger som gir relativt dårlige bevaringsforhold, og som har vært lettere å røve enn gravhaugene. Men det har utvilsomt også sammenheng med gravskikken.

I Norge har typiske skogsgraver vært lite undersøkt og vi mangler foreløbig funn fra slike til sammelikning med det svenske materialet. Fra våre fjellstrøk har vi imidlertid mange og tildels rike funn som gjerne karakteriseres ved forekomsten av våpen og fangstredskaper. I så henseende er disse gravene lite sammenlignbare med de svenske skogsgravene, selv om de sistnevnte også har vist seg å inneholde slikt utstyr (Serning, 1960, s. 87–90 og pl. 100).

Bortsett fra graven ved Skjelåvollen skriver samtlige fjellgravfunn her i landet seg fra merovingertid/vikingtid, dvs. fra yngre jernalder, mens man har inntrykk av at storparten av de svenske skogsgravene som er undersøkt, skriver seg fra eldre jernalder (Selling, 1976, s. 44). Forskjellen på gravutstyr kan derfor kanskje i stor grad være kronologisk betinget.

Hvorledes det enn er med dette så er det i alle fall fristende å anta at det er en nær kuturell sammenheng mellom gravene i skogs- og fjellstrøkene såvel her i landet som i Sverige. I videre sammenheng omfatter denne sannsynligvis også andre graver i utkanten av bondebygden som for eksempel mange av gravrøyserne langs kysten.

Ved flere anledninger har jeg vært inne på den tanken at vi ved en rekke av disse gravene sannsynligvis står overfor grupper av mennesker som i hovedsak har hatt et annet ervervsgrunnlag enn den bondekulturen som vi finner spor etter i våre jernaldersbygder. Det er interessant at moderne svensk forskning synes å være kommet til samme resultat for skogs- eller innsjøgravenes vedkommende (Selling, 1979, s. 194–196).

For disse menneskene har den viktigste forutsetning for valg av bosted vært mulighetene for veidetilfang, mens eventuelle tilleggsnæringer, som for eksempel fedrift og åkerbruk har vært av sekundær betydning. For bonden i jernaldersbygdene har situasjonen vært den motsatte. Skillet mellom bonde og fangstmann i vårt land, hvor mulighetene for økologiske tilpasninger har vært mange, må med andre ord settes ved *hovedervervet* eller *profesjonen*.

I naturalhusholdningens tid var det viktig med allsidighet for å overleve, men man var ikke bonde fordi om man hadde en ku eller to på båsen og ikke fangstmann fordi om man jaktet til husbehov. Dette kan kanskje illustreres med et bilde fra vår egen tid: Gruvearbeideren på Røros var ikke bonde fordi om han hadde noen kyr og småfe på båsen. Det samme kan sies om enkelte av reindriftsamene i våre fjellstrøk, eller om fiskeren i den ytterste skjærgården. Og deres bosteder var valgt ut fra hensynet til hovednæringen. Det er viktig for arkeologien å holde fast ved et slikt hovedskille som utgangspunkt i forsøkene på tolking av det forhistoriske bosetningsmønster.

Summary

The article deals with a cremation burial near the mountain outfalls at Skjelåvollen in Sølendalen, Upper Rendal, Hedmark, which was investigated in 1979. The grave lies on a gravel ridge, surrounded by a bog, about 150 m west of the river Sølva, which runs to the Sølva lakes not far away. There is an abundance of fish in these lakes. The height above sea-level is about 730 m.

The grave consists of an irregular, roughly rectangular stone packing, approximately 3×2 m, with a well-defined central stone (figs. 3–5).

A cremation patch, about 0,7×0,3 m, was found just below the stone packing, adjacent to the western edge of the central stone. Apart from charcoal and small bone fragments deriving from an adult individual (probably a man), this cremation patch also yielded a well-preserved iron bill-hook, and some small fragments of a bone comb, decorated with open-work curved ornaments (figs. 6–8).

On the evidence of the bill-hook and the comb fragments, this burial may be dated to the very earliest of the Roman Iron Age. Such a dating corresponds fairly well with a radiocarbon analysis of the burial, which yielded the date 85 B.C. ± 105 years (calibrated). As the analysis was carried out on a piece of charcoal deriving from pine, we must bear in mind that this radio-carbon date may well be too early, if the wood burned was old and dry.

This burial is of special interest in that it is almost 600 years older than any

dated burial hitherto found in the mountain regions of Norway – the nearest corresponding graves are as far away as the region around Lake Mjøsa.

Moreover, the grave is also far older than any other grave found in the adjacent rural districts, and the author discusses how this find should be explained within the framework of local settlement. There are several possible explanations: this burial may perhaps represent a brief, seasonal visit to the interior of the country, by people living in far-off Roman Iron Age rural districts. Or it might conceivably represent a distant off-shoot of Swedish pioneer settlement, for equally ancient «forest graves» have been found on the Swedish side of the border, for instance in Härjedalen.

The author is, however inclined to interpret this burial as deriving from local settlement, and he does not consider it likely to be a unique phenomenon. He tends rather to see it as new evidence of early Iron Age settlement in these parts of the interior of Norway, including the valleys and the mountain regions. No archaeological evidence of such settlement had previously been found.

This, the author assumes, is due to the burial customs, which were so simple that the graves are extremely difficult to find. It seems most likely that the majority of such graves are small, low cairns or stone packings over cremation burials, with few antiquities, or none at all. Especially in the rural districts, which have been farmed for centuries, such graves could easily be mistaken for cairns heaped up when the ground was cleared.

According to the author, this phenomenon is hardly exclusive to Østerdalen. He assumes that such graves are also to be found in the rest of the country, for we know from many of our most central grave fields that plain burial customs were practised, sometimes side by side with more luxuriant graves, throughout the entire Iron Age.

The first settlement of the principal valleys of eastern Norway is generally dated to the late Roman Iron age, a date based on the evidence of the graves found. This is here assumed to be incorrect, deriving from the fact that certain farms had by that time achieved such great wealth and high social status that they were in a position to adopt the more luxuriant burial customs adhered to elsewhere. The common people, however, continued to bury their dead in the traditional manner, in plain graves, which have not as yet been discovered.

These assumptions are based partly on a number of finds which have come to light recently, and partly on pollen analyses. The latter would seem to indicate that the agricultural settlement of many of the rural districts in the interior of Norway must go back at least to the beginning of the Iron Age, perhaps to an earlier date yet.

As concerns the cultural background of this burial, the author demonstrates features such as the similarity with the Swedish forest burials and lake burials, concluding that this similarity probably applies to burials in the forests as well as

in the mountains, on both sides of the border. In a wider context, it probably also includes other graves in the outer reaches of the regions settled by an agricultural population, such as the burial cairns along the coast.

These burials appear to have this in common: the choice of a settlement site would seem to have been governed by the access to fish and game. In other words: these graves represent a group of people whose main occupation differed from that of the farming culture. Hunting and fishing were of the greatest importance to these people, while any ancilleries, such as stock-keeping and tillage of the land, must have been of secondary importance, the reverse of the situation of the farmers of the Iron Age rural districts.

The author concludes by stressing the importance, in Norwegian archaeology, of defining the distinction between hunters and farmers by their *principal occupation*, their *profession*, for this country offers many possibilities for ecological adaption. Such a main distinction is an important point of departure in any attempt at reconstructing the prehistoric pattern of settlement.

Litteratur.

- Almgren, O., 1897: Studien über nordeuropäische Fibelformen, Fornvännen, 1897.
Almgren, O., 1916: Ett uppländskt gravfält med romerska kärl, Fornvännen, 1916.
Barth, E., 1971: Norges Nasjonalparker, Rondane.
Bjørn, A., 1915: Et nyt hulefund på Vestlandet, B.M.Å., 1914–15, Nr. 12.
Brøgger, A. W., 1942: Glåmdalen i oldtiden, Norske Bygder V.
Brøndsted, J., 1939: Danmarks Oldtid, II, Bronzealderen.
Capelle, T., 1971: Studien über elbgermanische Gräbfelder in der ausgehenden Laténzeit und der älteren römischen Kaiserzeit. Hildesheim.
Ekholm, G., 1938: Ett uppländskt gravfält från la Tène-tiden och andra fornminnen i trakten av Läbyvad, Fornvännen, 1938, s. 69–99.
Ekholm, G., 1944: Uppländska gravfält från äldre järnåldern, Fornvännen, 1944, s. 83–110.
Friis Johansen, K., 1927: De forhistoriske tider i Europa, II.
Grieg, S., 1926: Hadelands eldste bosetningshistorie.
Hagberg, U. E., 1967: The archaeology of Skedemosse, II, Stockholm.
Hagen, A., 1951: Studier omkring et gravfelt på By i Løten, Hedmark, Universitetets Oldsaksamlings Årbok, 1949–50.
Herteig, A., 1955: Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten, Det norske videnskapsakademis skrifter, II, 1955, No. 1.
Hougen, B., 1929: Trekk av østnorsk romertid, Universitetets Oldsaksamlings skrifter, Bd. II, Oslo.
Hougen, B., 1947: Fra seter til gård.
KVAÅ: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Årsbok.
Martens, I., 1969: Gravfeltet på By i Løten, Universitetets Oldsaksamlings Årbok, 1965–66.

- Magnus, B. og Myhre, B., 1966: Norges Historie, Bd. I, Forhistorien.
- Müller, S., 1911: Juellinge-Fundet, Nordiske Fortidsminder.
- Norling-Christensen, H., 1938: Skrøbeshave-Fundet. Et gravfund fra romersk jernalder med romersk importgods, Winther Festschrift, Kbh., 1938.
- Nybruget, P. O., 1975: Refleksjoner omkring krumkniver, Nicolay, nr. 19.
- Nybruget, P. O., 1978: Førromersk jernalder i Sørøst-Norge. Upublisert magisteravhandling.
- Olshausen, 1899: Beitrag zur Geschichte des Haarkammes, Zeitschrift für Ethnologie.
- Pič, J. L., 1907: Die Urnengräber Böhmens, Leipzig.
- Rygh, O., 1885: Norske Oldsager.
- Selinge, K-G., 1976: Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen. Fornvårdaren, 14.
- Selinge, K-G., 1979: Agrarian Settlements and Hunting Grounds. A Study of the Prehistoric Culture System in a River Valley.
- Serning, I., 1966: Dalarnas järnålder.
- Shetelig, H., 1902: Datering af et hulefund fra Søndmør, Bergens Museums Årbog, 1902, No. 7.
- Shetelig, H., 1913: Den førromerske jernalder i Norge, Oldtiden, Bd. III.
- Skjølsvold, A., 1969: Et keltertids klebersteinsbrudd fra Kvikne, Viking, 1969.
- Skjølsvold, A., 1969: En fangstmans grav i Trysilfjellene, Viking, 1969.
- Skjølsvold, A., 1980: Refleksjoner omkring jernaldersgravene i sydnorske fjellstrøk, Viking, 1979.
- Thomas, S., 1960: Studien zu den germanischen Kämmen der Römischen Kaiserzeit, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 8, Dresden.

Holemalingane i Skåren-Monsen, Brønnøy, Nordland

Funnhistorie, geografisk oversikt.

Sommaren 1978 vart Noregs tredje kjente forekomst med hulemalingar funne på garden Skåren (gnr. 83) i Brønnøy kommune, Nordland. Finnarane var to gutar, Ole Åsberg (13 år) frå Brønnøy og Per Alfred Halsauet (19 år) frå Steinkjer. Dei to gutane hadde klive opp på fjellet Ramtinden (323 m) ved Velfjorden og kunne derfrå sjå ned mot inngangen til Monsholet eller Skåren-Monsen, som hola også vert kalla. Dei fann ut at dei ville sjå nærare på denne hola.

Ved hjelp av lommelykter oppdaga dei fleire raudmalte figurar på den eine av veggene lengst inne i hola. Folk i nabolaget kjende ikkje til desse figurane synte det seg, og då dei fekk høyre om dei, meinte dei det berre var krot. Hola hadde ofte vorte nytta som opphaldsstad for ungane på garden, og det har tidlegare vorte teke ut kvernstein frå Skåren-Monsen. Torbjørn Fjellang frå Asker, som også vart kontakta av gutane, ville likevel sjå nærare på hola, og dro oppover saman med dei sist i juli 1978. Meldinga hans kom til Vitenskapsselskapets Museum i Trondheim tidleg på hausten same året.

Figurane vart undersøkte av folk frå den arkeologiske avdelinga ved museet sommaren 1979. Først av studentane Kristian Pettersen og Geir Tilseth saman med avdelingens tillitsmann på Vega, Arnt Oppegård og seinare ved Kristian Pettersen og amanuensis Kalle Sognnes.

Tidlegare konservator Harald Egenæs Lund fekk høyre om hola under ei reise på Sømna i 1954 (notat i top.ark. DKNVS,M). Han kallar den Skårenmosen (tydelegvis ei forvansking for Skåren-Monsen) og seier at den er identisk med Halvardshola eller St. Halvards hule/hull. Etter sagn og meldingar Lund fekk høyre, skulle hola gå gjennom fjellet. Dette sagnet fekk også vi høyre, og det vart sagt at det var mogeleg å krype gjennom for berre 2–3 generasjonar sidan. Dette verkar likevel lite sannsynleg, og det kan vere tradisjonen no har forbytta Skåren-Monsen med ei anna hole like ved.

Skåren-Monsen ligg eit stykke nord for dei to tidlegare kjente holemalingane i Solsemhola i Leka og Fingalshola i Nærøy, begge i Nord-Trøndelag. Hola ligg på nordre delen av halvøya som omfattar det meste av kommunane Brønnøy og Sømna, omlag 5 km nordaust for Brønnøysund. Den ligg i sørveggen av eit

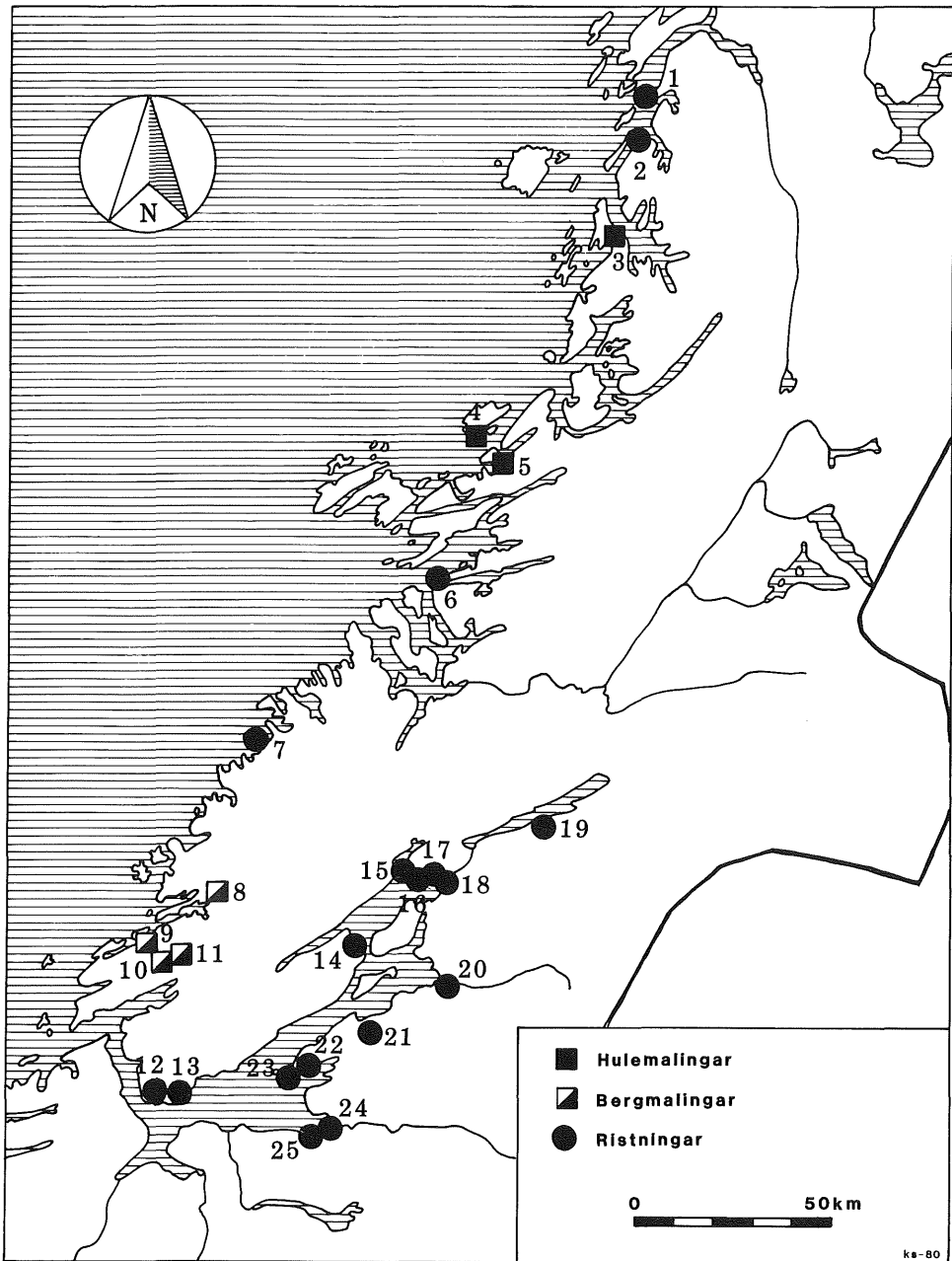

Fig. 1. Veideristingar og -malingar i Sør-Helgeland og Trøndelag.
(Lista er à jour pr. 1980.)

1. Rødøy, Tjøtta, Nordland

2. Vistnesdal, Vevelstad, Nordland

3. *Skåren, Brønnøy, Nordland*
4. *Solsem, Leka, Nord-Trøndelag (Solsemhola)*
5. *Tenfjord, Nærøy, Nord-Trøndelag (Fingalshola)*
6. *Reppa, Fosnes, Nord-Trøndelag*
7. *Strand, Osen, Sør-Trøndelag*
8. *Vasstrand, Åfjord, Sør-Trøndelag (Sandhalsen)*
9. *Teksdal, Bjugn, Sør-Trøndelag*
10. *Gjølga, Bjugn, Sør-Trøndelag (Rauhammerfjellet)*
11. *Varghiet, Bjugn, Sør-Trøndelag (Almfjellet)*
12. *Rein, Stadsbygd, Rissa, Sør-Trøndelag*
13. *Stykket, Rissa, Sør-Trøndelag*
14. *Selset, Mosvik, Nord-Trøndelag (Kvernvik)*
15. *Hammer, Steinkjer, Nord-Trøndelag*
16. *Skjevik, Steinkjer, Nord-Trøndelag*
17. *Bardal, Steinkjer, Nord-Trøndelag*
18. *Homnes, Steinkjer, Nord-Trøndelag (Skotrøa)*
19. *Strinde og Bøle almenning, Steinkjer, Nord-Trøndelag*
20. *Berg, Verdal, Nord-Trøndelag*
21. *Holtås, Levanger, Nord-Trøndelag*
22. *Revlan, Frosta, Nord-Trøndelag*
23. *Evenhus, Frosta, Nord-Trøndelag*
24. *Hell, Stjørdal, Nord-Trøndelag*
25. *Hommelvik, Malvik, Sør-Trøndelag*

større fjellparti mellom Mosaksla og Ramtinden langs austsida av halvøya. Mot sør og vest er det frå holeåpninga vid utsikt mot den lågareliggende strandflata, som her er svært markert og er eit framståande trekk i landskapet. Berre nokre få toppar rager opp over dette låge forlandet. Nærast ligg Tilremshatten og lenger ute Trælnesshatten og Torghatten.

Holeåpninga ligg etter det økonomiske kartverket omlag 147 m.o.h., knapt 30 m høgare enn det høgste strandlinenivået på staden (fig. 2). Denne gamle strandlina er skore inn i fast fjell og representerer den seinglasiale marine grensa i området. J. Rekstad har ved hjelp av aneroidbarometer indirekte målt terrassehøgda til 121 m.o.h. (Rekstad og Vogt 1900, s.68), men etter ØK-kartet ligg den omlag 10 m lågare. Det var ved dette havnivået at holet gjennom Torghatten vart danna (Rekstad og Vogt 1900, s. 99). Også Skåren-Monsen er truleg danna ved haverosjon, men ettersom den ligg så høgt over den marine grensa, må det ha skjedd mykje tidlegare, kanskje i siste mellomistida.

Skårengardane ligg heilt inst på strandflata, som her når opp i omlag 50 m.o.h. Fjellet stig så bratt oppover, og frå holeåpninga og ned er det storsteina ur, som nå er sterkt tilgrodd av trær og kratt. Veggen opp til hola vert difor heller tung. Det meste av ura er forholdsvis gamle rasmassar, men i holeinngangen gjekk det ras så seint som sommaren 1978. Rasmassane foran inngangen når ein god del høgare opp en sjølve holebotnen. Ved munninga av Skåren-Monsen er

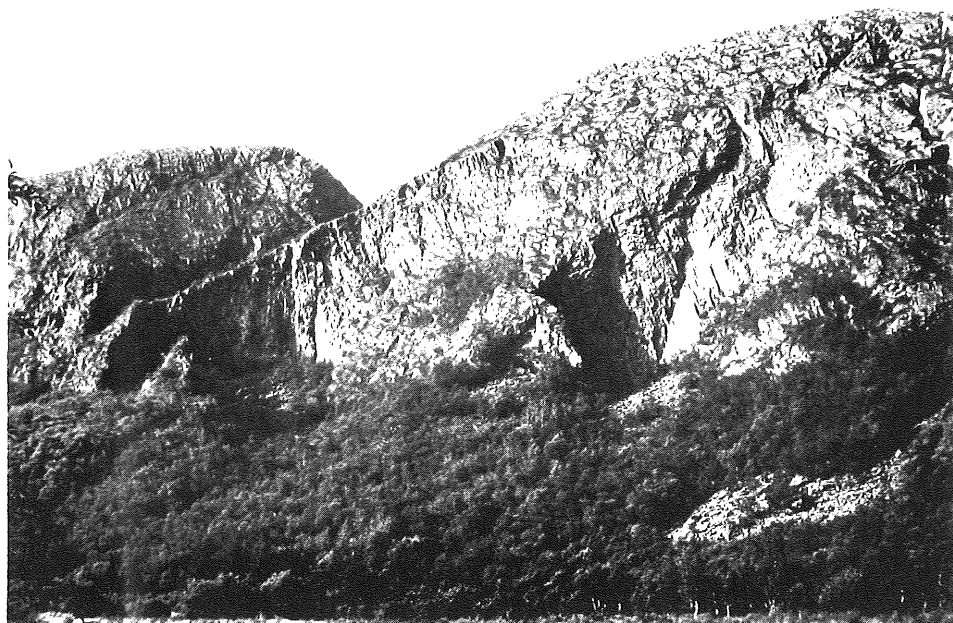

Fig. 2. Skåren-Monsen eller Monsholet sett frå sør. Foto K. Pettersen.

fjellsida orientert omlag nordvest-søraust, men den gjer ein liten krok på seg og danner eit lite framspring på nordvestsida. Høla er difor delvis skjult mot innsyn frå bygda.

Skåren-Monsen

Skåren-Monsen er omlag 120 m lang og omlag 25 m høg ved inngangen. Høla har denne høgda 40-45 m innover. Her er det eit markert trinn i taket, som vidare innover er 6-8 m lågare før det gradvis skrår nedover mot botnen i indre del av høla. Lengderetninga er 372^B målt i ytre del av austveggen. Den indre halvparten har ei svak bøyning vidare mot nord. Lengderetninga følgjer hovudsprekkeretninga i berget, og høla er truleg danna ved bølgeerosjon i ei tid då havet sto 140-150 høgare enn i dag. Denne sprekkeretninga ser ut til å vere identisk med bergartens strøkretning. Laga står forholdsvis steilt, med fall på 58° mot aust.

Andre viktige sprekkplan går omlag i rett vinkel på lagdelinga og dei to kryssande sprekkesystema danner rektangulære blokker som lett vil falle ned dersom dei vert undergravd. Dette forholdet kjem tydeleg fram i holeinngangen, der såret etter det siste raset ennå står friskt. Bergarten er ein lys glimmerskifer som inneheld ei stor mengd små, raude granatar. Den inneheld også noko kalk,

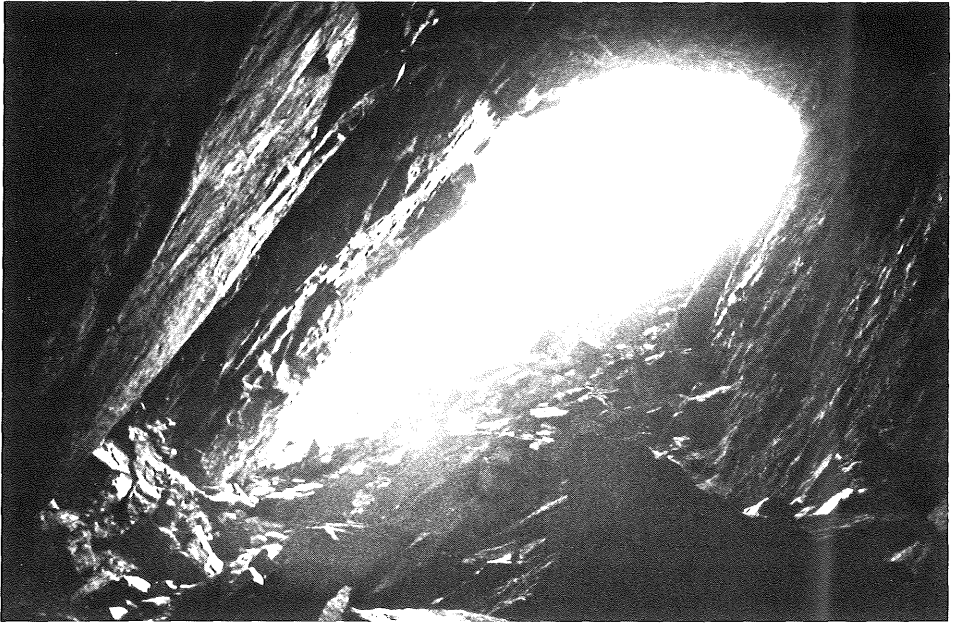

Fig. 3. Ytre del av hola. Foto K. Sognnes.

og i fleire av dei nedraste blokkene er det parti med grove krystall av kvarts, glimmer og feltspat. Dei skriv seg rimelegvis frå pegmatittgangar som har skore gjennom glimmerskiferen.

Dei ytre to tredelane av hola er dominert av rasmassar. Det er flest og størst blokker i og like innafør holeinngangen, og det ser ut til at mykje har rast ned i nyare tid. Som følgje av den skeive profilen hola har (fig. 3), ligg det meste av den nedraste steinen langs vestveggen. Langs austveggen er botnen forholdsvis jamn og lett framkommeleg, men også her er den heilt dekt av steinblokker. Det gjeld forresten heile hola, og det er truleg til liten nytte å leite etter kulturlag eller andre spor etter busetjing eller opphald av menneske i Skåren-Monsen.

Etter nedstiging frå rasmassane i holeinngangen er botnen forholdsvis flat omlag 50 m innover. Så stig den bratt og danner ein voll tvers over hola. Tilsynelatande er denne vollen bygd opp av kalkstøv, men kjernen er av stein, dvs. nedraste blokker. I dag er det revehi i vollen. Innafør vollen er det eit lågare «basseng» som strekkjer seg 12 m innover før botnen igjæn tar til å stige. I dette indre bassenget er det ein heilt annan temperatur enn i dei ytre delene av hola. Vollen verker som ein slags sperre for luftsirkulasjonen, og i alle høve om sommaren er temperaturen høgare i indre enn i ytre del av hola. Det var her inne i den inste delen av hola at dei to gutane oppdaga at det var malt figurar på veggen.

Malingane i Skåren-Monsen

Alle figurane er malte på austveggen. Dei er ikkje samla i grupper, men står med eitt unntak ein og ein med fleire meters avstand til næraste figur. Sams for alle figurane er at dei er malte med eit raudt fargestoff. Det er ikkje teke prøver av fargestoffet, men det er grunn til å tru at det er ein jernforbindelse på same måten som i Fingalshola. Der var det nytta hematitt (Fe_2O_3) (Marstrander 1965, s. 165). I ytre del av hola vart det påvist utfellingar av liknande raudleg (jernholdig) fargestoff. Det verker difor rimeleg å tru at fargestoffet som er nytta i malingane vart henta på staden. Fargelaget er i dag nokså utvaska, og særleg i dei nedre delane av figurane er det tydeleg at linene har flytt utover.

I øvre del av austveggen har det fleire stader gått føre seg utvasking av kalk som delvis er avsett igjen lågare nede. Det har likevel berre i liten grad kome bort i malingane, men deler av nr. 2 ser ut til å vere dekt av eit kalkutfellingslag.

Nr. 1. Dyrefigur, 43 cm lang (jfr. fig. 4). Kroppen er teikna med to liner – kraftig ryggline og smalare bukline, 2 og 1 cm breide. Linene er fleire stader brotne. Hovudet er forma som ein lang snabel, 14 cm lang. Dyret har to lange horn eller gevir som ser ut til å gå ut frå eitt feste. Dei er 19 cm lange. Bakparten ender i ein kort, lett oppoverbøygde hale.

Det er truleg berre eit spørsmål om tid før denne figuren er heilt øydelagd. Ei tynn overflateskorpe er fleire stader i ferd med å løsne frå berget. Skorpa vil truleg falle av i mange småstykke, og når det først har skjedd, vil det ikkje vere mykje att av malinga.

Nr. 2. «Geometrisk» figur som ikkje kan tolkast, men den kan truleg jamførast med nr. 3 og 4. Figuren er sterkt skadd, delvis fordi øvre, venstre del ser ut til å vere overleira av eit kalklag, men særleg fordi det her har gått føre seg ei kraftig avskalling i overflaten av berget (slik det er i ferd med å skje på nr. 1). Det ser for ein del ut til å henge saman med ein sprekk som går tvers gjennom figuren. Det står nå att 2 (3) vertikale og 1 horisontal line. Dei einskilte linefragmenta er opptil 15 cm lange.

Nr. 3. Dyrefigur, 28 cm lang. Dyret er framstilt på enklast mogeleg vis, og er teikna «utbretta» sett ovafrå. Kroppen er forma som ein einskild, rett line, medan føtene, som også er teikna som rette liner, står symmetrisk om kroppslina. Hovudet ender i ein spiss som kan minne om ein fuglenebb, men dette vedhenget er truleg danna ved utvasking av fargestoffet i hovudet. Framfor øvre frambeinet er ein liten fargeflekk.

Nr. 4. Dyrefigur, 73 cm lang. Også dette dyret er framstilt som strekteikning, dvs. enkel kroppsline med føtene plassert symmetrisk på kvar side av kroppslina. Hovudet og føtene er malt på eit lite framspring i bergveggen. Hovudet er 10 cm høgt og har to øyre eller korte horn. Det ser ut til å vere teikna en face, og er ikkje plassert heilt i enden av kroppslina, men slik at den stikk omlag 2 cm ut

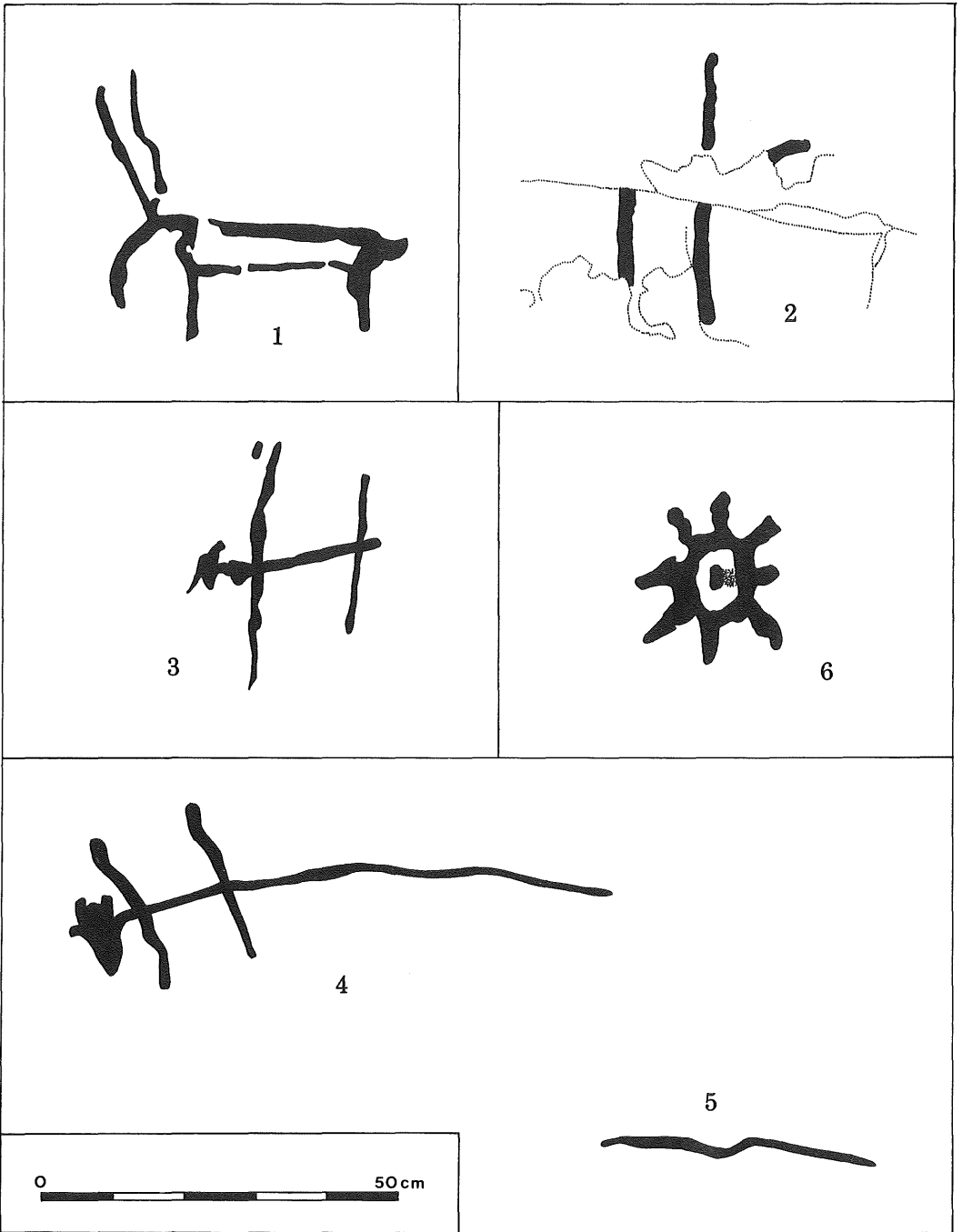

Fig. 4. Kalkering av figurane i Skåren-Monsen. Nr. 1-5 er malingar, nr. 6 ristning.

på venstre sida. Føtene er 10–12 cm lange. Dyret er utstyrt med uvanleg lang hale (50 cm).

Noko lågare nede enn hovudet til nr. 4 vart det funne svake spor etter maling, men det kunne ikkje avgjerast om det var rester etter figurar eller om det berre var tilfeldige malingspor.

Nr. 5. Line, omlag 30 cm lang. Den går bortimot parallelt med halen på nr. 4, men litt bakom og omlag 30 cm lågare nede.

I tillegg til desse fem malte figurane vart det ved undersøkinga funne ein sjette figur, som er hogd inn i ei steinblokk. Blokka ligg omlag midt i hola, i nedre del av ura langs vestveggen.

Nr. 6. Ring med «strålekrans» og midtgrop. Ringens ytre tverrmål er 11–12 cm, strålene 3–7,5 cm lange.

Det er få figurar i Skåren-Monsen, men likevel er det klare skilnader mellom dei einskilde figurane. Mest iaugnefallande er skilnaden mellom den eine hogde figuren og dei fem andre som er malte. Malingane gjev inntrykk av å vere autentiske og må vere forholdsvis gamle. Linene er for ein del utvaska, og det er tydeleg at ein av figurane for ein del må vere dekt av seinare kalkutfellingar. Det er derimot grunn til å stille spørsmål ved alder og opphav til den hogde figuren. Motivet er i seg sjølv gamalt nok, men vi står her likevel på usikker grunn. Vi kan ikkje sjå bort frå at ein kvernsteinhoggar kan ha lagd denne figuren i nyare tid.

Det er også skilnader dei malte figurane imellom. På den eine sida har vi nr. 1, som er framstilt på «klassisk» vis. Det er eit firføtt dyr (der berre ein framfot og ein bakfot er teikna) med tydeleg hovud og horn eller gevir. Nr. 3 og 4 (truleg også nr. 2) er heilt annleis. Dei er teikna så enkle som råd er, med kroppen som ei tynn, rett line, eit lite hovud og fire sprikande føter.

Dei norske holene med malingar

Malingane i Skåren-Monsen er som nemnd den tredje kjente forekomsten av holemalingar i Noreg. Dei to første ligg i Nord-Trøndelag, straks sør om fylkesgrensa. I 1912 vart det oppdaga malingar i Solsemhola, som tilhøyrrer garden Solsem på øya Leka i kommunen med same namnet. Malingane vart granska av Th. Petersen somrane 1912 og 1913 (Petersen 1914). I luftline er avstandet frå Skåren-Monsen til Solsemhola omlag 60 km. Fingalshola ligg på fastlandet, i Nærøy kommune, omlag 8,5 km i luftline søraust for Solsemhola. Den ligg på garden Tenfjord, på bruket Sve. Fingalshola vart granska i 1962 av Sverre Marstrander (Marstrander 1965).

Vi finn fleire likskapstrekk mellom dei tre holene, sjølv om der også er skilnader. Dei liknar kvarandre først og fremst i det at vi finn dei innafor eit

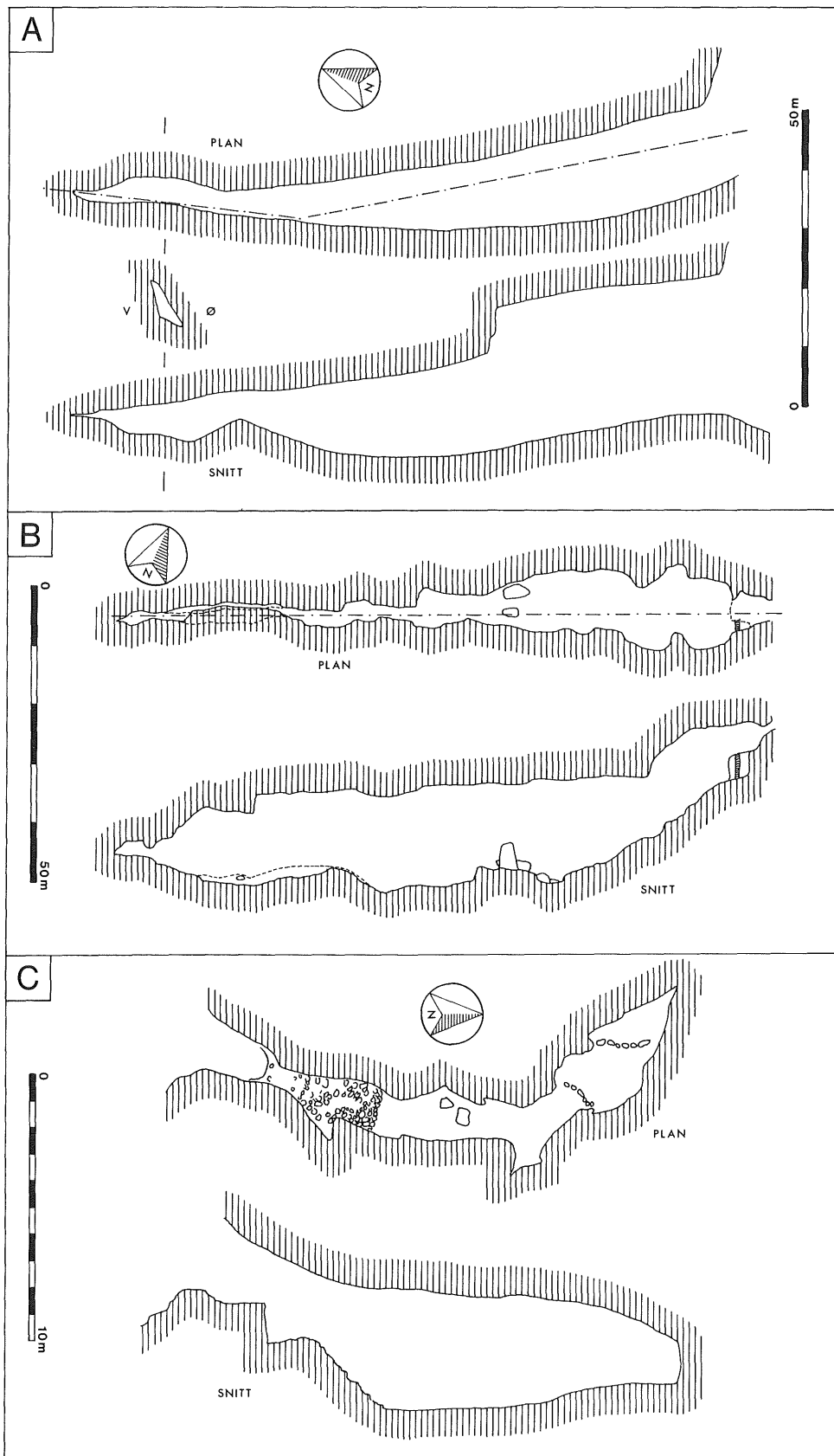

Fig. 5. Riss av dei tre kjente holene med malingar. A: Skåren-Monsen, B: Fingalshola (omteikna etter Marstrander 1965), C: Solsemhola (omteikna etter Petersen 1914).

snevert geografisk område, på kysten av søndre Helgeland og Namdalen, i eit landskap som er sterkt gjennomskore av fjordar og sund. Dei ligg oppe i fjell-sidene med utsikt utover det lågare forlandet, strandflata. Solsemhola ligg omlag 78 m.o.h. (Petersen 1914, s. 28), Fingalshola noko høgare, omlag 90 m.o.h., også den i overkant av ei ur. Forlandet er her meir kupert (Marstrander 1965, s. 149f). Som før nemnd ligg åpninga i Skåren-Monsen omlag 147 m.o.h., og den er den einaste av dei tre holene som ligg høgare enn den marine grensa. Dei høgste strandlinene på Leka er målt til gjennomsnittleg 108 m.o.h. (Rekstad og Vogt 1926, s. 81). Ingen av dei tre holeåpningane er særleg godt synlege på avstand.

Storleiken på holene varierer noko. Skåren-Monsen og Fingalshola er omlag like lange, Skåren-Monsen 120 m, Fingalshola 110 m. Solsemhola derimot berre omlag 40 m lang (jfr. fig. 5).

Den mest markerte skilnaden mellom Skåren-Monsen og dei to andre holene, er at Solsemhola og Fingalshola er heller vanskeleg tilgjengelege. Inngangen til Solsemhola er sperra av ei stor steinblokk, som har gjort det naudsynt å nytte stige eller tau for å kome ned i hola (Petersen 1914, s. 28). Også i Fingalshola må det nyttast stige for å komme inn og ut (Marstrander 1965, s. 154). I Skåren-Monsen må ein også klatre litt kring inngangen, men samanlikna med dei to andre, må denne hola seiast å vere lett tilgjengeleg.

Både Solsemhola og Fingalshola er oppdelte i fleire små rom eller kammer, og det er i slike små kammer heilt inne i botnen av holene vi finn dei fleste malingane (Petersen 1914, s.36, Marstrander 1965, s. 157). I Skåren-Monsen finn vi også figurane inne i botnen av hola, men denne hola smalner jamt av innover, og vi finn ikkje dei same kammera som i Solsem- og Fingalshola. Den høge vollen som går tvers over hola, skaper på eit vis eit indre rom som fysisk skil seg frå resten. Også her vert det difor eit indre rom med malingar, slik at Skåren-Monsen likevel vert ein slags parallell til dei to andre holene.

Malingane i Solsemhola og Fingalshola ligg i djupt mørke. Det gjer dei ikkje i Skåren-Monsen, men ettersom den svinger mot nordaust litt utanfor malingane, og dei jo finst på austveggen, finn vi dei i den avgjort mørkaste delen av hola.

Når det gjeld figurane skil Skåren-Monsen seg heilt frå dei andre to holene. Først, fordi det er færre figurar, men like mykje fordi motiva, med eit par unntak, er andre. I Solsemhola finn vi ein stor krossfigur, men elles er det menneske som er framstilt. Dei er alle rått utforma. Hovudet er ein rund klump utan teikn til detaljar, og alle figurane har sprikande armer og føter. Høgda på figurane varierer frå 30 til 100 cm (Petersen 1914, s. 38). I Fingalshola møter vi dei same, skissemessig utførte menneskefigurane, men dei er jamt over noko mindre (Marstrander 1965, s. 154ff). Der er det i tillegg nokre dyrefigurar, nr. 2 og 4 på felt IIIa. Ingen av dei er fullstendige. Dei er framstilt her på fig. 6. Nr. 2 forestillar truleg eit firføtt dyr med eit nokså lite hovud som ender i ein spiss snute. Over ryggen på dette dyret er ein uregelbunden fargeflekk. Figuren er

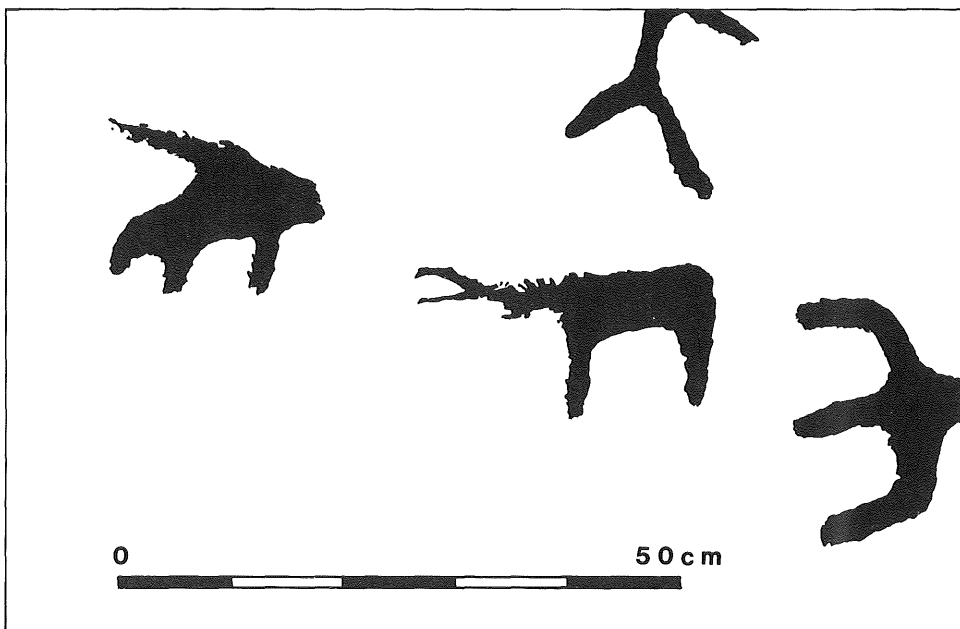

Fig. 6. Mogelege dyrefigurar i Fingalshola (etter Marstrander 1965).

delvis dekt av kalkavleiringar, noko som gjer det vanskeleg å trekke opp detaljane med fullt visse. På nr. 4 er føtene og kroppen klare og tydelege, men hovudet er delvis skjult under ei kalkskorpe. Figuren forestillar truleg eit dyr av hjorteslekta med gevir (Marstrander 1965, s. 157–158).

For seg sjølv står ristinga i Skåren-Monsen – ringen med strålekrans – som er hogd inn i ei lausblokk. Det er første gangen det er funne ein hogd figur inne i ei hule. Ikkje berre det, men det er også tale om eit motiv som til vanleg ikkje er knytt til veidekunsten. Vi må likevel ta eit klart atterhald når det gjeld denne figuren, då vi ikkje for visst kan sei at den er ekte – at den ikkje er lagd av ein steinhoggar for forholdsvis kort tid sidan.

Solsemhola skil seg frå dei to andre holene ved at det er funne buplassrester inne i hola. Det var dels eit 10–20 cm tjukt kulturlag i ytre del og dels spreidde stykker av dyrebein, mellom dei bein av tamdyr, funne kringom i hola. I tillegg vart det funne nokre tildanna beinstykke, mellom anna den kjende fuglefiguren, og ein pilespiss av skifer (Petersen 1914, s. 33–36). Petersen tok det for gjeve at malingane og funna skreiv seg frå same tida, og at det var tale om ein homogen buplass som tilhørde den arktiske steinalderen (skiferkulturen). Buplassen kunne ikkje vere eldre enn frå yngre nordisk steinalder (Petersen 1914, s. 39–40). Skiferspissen tilhøyrrer ein type som seinare er datert til bronsealderen (Gjessing 1936, s. 180).

Hallström reiste innvendingar mot å godta at malingane og tinga frå Solsemhola skreiv seg frå same tida (Hallström 1938, s. 205–206), men dette har ikkje fått noko å sei for den ålment aksepterte dateringa av malingane. Figurane i Fingalshola vert rekna for å vere frå omlag same tida (Marstrander 1965, s. 162).

Dei tre holene med malingar på kysten av Namdalen og Sør-Helgeland er eit særskilt fenomen innafor bergkunsten i Noreg. Ikkje berre fordi dei inneheld malingar i motsetnad til det store fleirtalet av bergkunstlokalitetar som er ristingar, men i det at bileta er plassert inne i botnen av djupe, mørke holer. Petersen tolka Solsemhola som ein offerstad, og meinte at både malingar og funn hadde sakral karakter (Petersen 1914, s. 39). Etter Marstrander kjem karakteren av kultstad endå klarare fram for Fingalshola nettopp fordi det der ikkje fanst spor etter annan menneskeleg verksemd (Marstrander 1965, s. 163). Skåren-Monsen kan korkje bygge opp under denne hypotesen eller avkrefte den.

Til tross for likskap i fysisk miljø og geografisk nærleik, står malingane i Skåren-Monsen på eit vis isolert frå dei andre holemalingane. Rett nok finst det to enkle dyrefigurar i Fingalshola, men Skåren-Monsen manglar heilt dei enkle menneskefigurane som det er så mange av i dei to andre holene.

Av dei to dyra i Fingalshola, er det berre nr. 4 som er i så god stand at det kan nyttast til samanlikningar. Det er ikkje spesielt likt noko av dyra i Skåren-Monsen, men kan likevel seiast å ha ein generell likskap med nr. 1 der. Dei er begge teikna på «klassisk» vis, sett frå sida med to bein (eller beinpar), tydeleg kropp og hovud med horn eller gevir. Men her stopper også likskapen. Dyret i Fingalshola har heilt utfyllt kropp, medan kroppen på det i Skåren-Monsen er teikna med ytre avgrensingsliner. Dei skil seg også frå kvarandre når det gjeld detaljar som hale, hovudform og gevir (horn).

Vi lyt difor gå vidare i leiting etter moglege parallelar.

Samanlikningar med annan bergkunst

Det fell naturleg å ta fatt med bergkunsten i dei næraste distrikta. Innafor Helgeland og Trøndelagsfylka er det både malingar og ristingar av ulike slag. Dyrefigurar er vanlege på malingane i området, men vi finn ingen klare parallelar i dette materialet heller, anna enn at dei er sterkt skjematiskerte og stiliserte. Dyr som er teikna på dette viset utgjer også ei stor gruppe innafor ristingane, men samanlikningar med dette materialet gjev heller ikkje mykje. Ristingane på Holtås i Skogn, Levanger, Nord-Trøndelag er likevel eit unntak. På einskilde av figurane i dette feltet kan vi kjenne att element som også finst på dyrefigurane i Skåren-Monsen. Det beste dømet er framstilt i fig. 7. (Figuren er identisk med nr. 16 hos Møllenus 1968.) Det er først og fremst hovudet med den lange snuten og horna som gjer at dei liknar noko på kvarandre. Utbrettfigurar, slik som dei

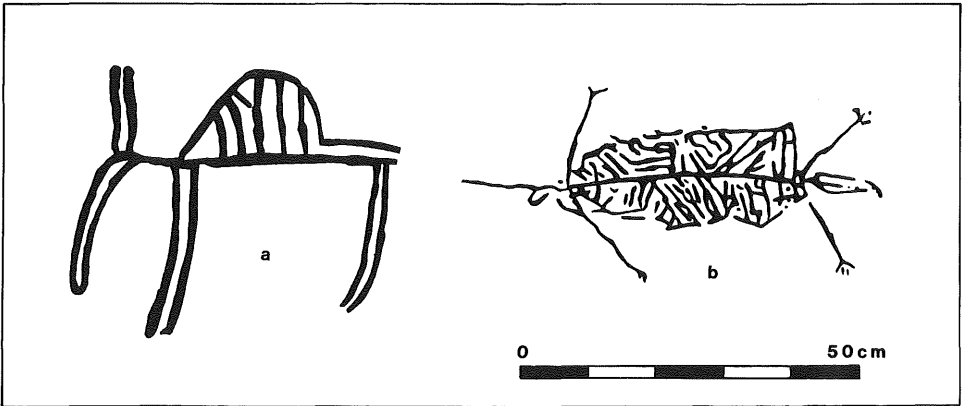

Fig. 7. Ristingar frå (A) Holtås, Levanger, Nord-Trøndelag (kalkering ved forfattaren) og (B) Ausevik, Flora, Sogn og Fjordane (etter Hagen 1969).

andre dyra i Skåren-Monsen, er på ingen måte vanlege i bergkunsten, men nokre andre døme har vi på Ausevik i Flora, Sogn og Fjordane (Hagen 1969, s. 53–54). Dei har eit sterkt stilisert preg, men er likevel på langt nær så enkle som figurane i Skåren-Monsen (fig. 7B).

Sjølv om det på eit vis har late seg gjere å finne fram til figurar som når det gjeld einskilde element kan seiast å likne på figurane i Skåren-Monsen, står det fast at innafor bergkunsten i Trøndelag og Helgeland står desse figurane motivmessig sett isolert. I dette området er det mange døme på ristingstradisjonen med dei skjematizerte, stiliserte, etter måten små dyrefigurane, men ingen andre stader er dyra så sterkt skjematizerte som i Skåren-Monsen, der heile dyrekroppen er redusert til tre enkle, rette liner.

Vidare samanlikningar har heller ikkje gjeve noko betre resultat. Korkje i Noreg, Sverige eller i Finland har eg funne litteratur om ristingar som i motiv eller utforming kan seiast å stå nær figurane i Skåren-Monsen.

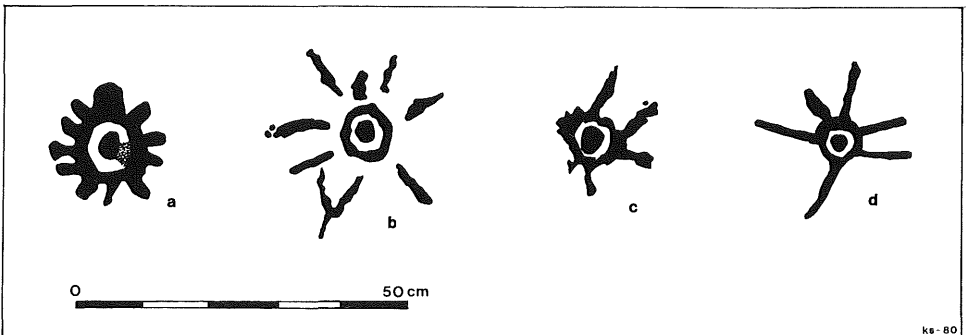

Fig. 8. Ristingar frå Leirfall, Stjørdal, Nord-Trøndelag, (kalkering ved forfattaren).

Parallellar til den hogde figuren finn vi innafor den andre hovudtradisjonen i bergkunsten, «jordbruksristingane». Eg har ikkje systematisk gitt meg ut på leiting etter andre forekomstar der motivet førekjem, men skal nøye meg med å vise til felta på Leirfall i Stjørdal, Nord-Trøndelag. Motiv herfrå er vist på fig. 8. Nr. B, C og D finst på hovudfeltet, medan nr. A finst på eit mindre felt kloss i Avelsgårdsbekken. Det er denne figuren som har størst likskap med ristinga i Skåren-Monsen. Det gjeld ikkje minst i hoggeteknikken, med breide, grovt hogde liner.

Datering og kulturelt miljø

Datering av bergkunsten er vanskeleg, og forskarane kjem ofte til ulike resultat. Malingane i Skåren-Monsen er ikkje noko unntak i så måte. Av reint arkeologiske dateringsmåtar lister Anders Hagen i sin oversiktsbok om veidekunsten i Noreg opp fire (Hagen 1976, s. 157). Det er samanlikningar med godt daterte gjenstandar som er dekorerte med nærskyldte figurar og motiv (1). Så langt eg veit, har vi ingen slike som kan hjelpe ved dette høvet. Ein annan mogleg dateringsmåte er kombinasjonar der viltbilete finst saman med motiv eller motivdetaljar som eigentleg høyrer heime blant jordbruksristingane (2). Ein slik kombinasjon har vi i Skåren-Monsen, men det er knytt for mykje uvisse til den hogde figuren til at dette er ein farbar veg å gå. I einskilde høve kan bergkunst vere dekt av jordlag og kan daterast stratigrafisk (3), men heller ikkje denne dateringsmåten kan nyttast her. Den siste måten er stilhistoriske dateringar (4), som ser ut til å vere den einaste vi kan nytte for Skåren-malingane.

I tillegg til dei arkeologiske dateringsmåtene, som tar utgangspunkt i bileta sjølve og kulturmiljøet deira, har det også vore vanleg å freiste å datere veidekunsten ved hjelp av geologiske tilhøve, gjennom strandlinedateringar. Slike dateringar kan normalt berre gje ei bakre grense for alderen på ristingane. For Skåren-Monsen er det tvilsomt om strandliner og landheving i det heile kan nyttast til datering. Til det ligg hola alt for høgt over havet.

Dei stilhistoriske dateringane er bygde på tesen om at det har vore ei utvikling frå store og klart naturalistisk teikna dyr til små, sterkt skjematiskte dyr. Denne vart for det norske materialet først utforma av Haakon Shetelig, som stilte opp tre utviklingsstadier (Shetelig 1922, s. 129f). Sidan har synet hans fått støtte av forskarar som Engelstad (1934), Gjessing (1936) og Bakka (1973). Det er ålmen semje om at veidekunsten i alt vesentleg er frå steinalderen, men at nokre ristingar og malingar også vart lagd i bronsealderen (jfr. Bakka 1973, s. 151).

Figurane i Skåren-Monsen høyrer heime i det siste (yngste) utviklingsstadiet. Den best teikna dyrefiguren (nr. 1) kan samanliknast med Holtåsristingane og

andre forekomstar som Lamtrøa, Skotrøa m.v. For dei andre figurane har utviklinga gått endå lenger, og dei kan seiast å tilhøyre eit fjerde utviklingsstadium, det aller siste. For lenger kan ikkje skjemativeringa førast om figurane i det heile kan seiast å forestille dyr.

Den absolutte dateringa av Holtås-Lamtrøa-stadiet er det noko usemje om. I 1930-åra rekna ein med at det gjekk ned i bronsealderen (Engelstad 1934, s. 114–115, Gjessing 1936, s. 171). Egil Bakka har reist innvendingar mot dette, og hevdar at dei må vere frå steinalderen; ikkje yngre enn frå slutten av mellomneolitisk tid (Bakka 1973, s. 173). Andre forskarar hevder likevel at i alle fall deler av veidekunsten høyrer heime i bronsealderen (eks. Hagen 1969, Johansen 1972).

Eg skal ikkje her freiste å skifte sol og vind mellom desse forskarane, men stoppe med å slå fast at etter stilhistoriske dateringar må malingane i Skåren-Monsen daterast til yngre steinalder eller tidleg bronsealder (kanskje helst det siste). Nokre av figurane i hola er stilistisk yngre enn nokon annan kjend norsk veideristing eller -maling.

Som ein kontroll av denne dateringa, har eg freista å sjå Skåren-Monsen i høve til det ein kan kalle det arkeologiske miljøet i distriktet. Fleire tidlegare forskarar har vore opptekne av å sjå bergkunsten i høve til funn og andre fornminne, det dei har kalla det kulturelle miljøet. Det gjeld mellom anna Hallström (1938) og Th. Petersen, som bygde sin datering av bergmalingane ved Gjølgevatnet i Bjugn, Sør-Trøndelag på det kulturelle miljøet på staden (Petersen 1929, s. 35).

Funna frå distriktet nærast Skåren er plotta inn på kartet fig. 9. Kartet dekkjer vestre del av Brønnøy og nordre del av Sømna kommunar. Funna er ikkje særleg mange, og det meste er lausfunn. Det er berre tre sikre buplassar, to på austsida og ein på vestsida av halvøya. Alle dei tre buplassane er dominerte av skiferreiskap, sjølv om det også finst noko flint. Det aller meste av dei lausfunne reiskapane er lagd av skifer eller andre bergarter. Berre fire er lagd av flint. Det er to dolkar, ein kjerneøks og ein tjukknaukka øks. Av skiferreiskap er det tolv spissar (til spjut eller pil), ti knivar og eitt hengesmykke. I tillegg kjem to emne til reiskap. Vidare er det funne fire køller eller øksar med skafthol og to utan. Sist på lista kjem fem fiskesøkke.

Både buplassane og lausfunna høyrer heime innafor det som tradisjonelt har vore kalla skiferkulturen. Skal ein freiste å knytte malingane i Skåren-Monsen til noko kulturmiljø, må det bli til denne kulturen, altså til den yngste av fangstkulturane vi kjenner frå Nord-Noreg og Trøndelag. Flintdolkane og den tjukknaukka flintøksen viser til yngre steinalders kulturar. I Sørskandinavia er dei klare jordbrukskulturindikatorar, og dei kan også vere det på helgelandskysten (jfr. Johansen 1979). Likevel treng dei ikkje vere teikn på at det budde fleire folkegrupper i distriktet i yngre steinalder. Saman med jordbruksteknologien,

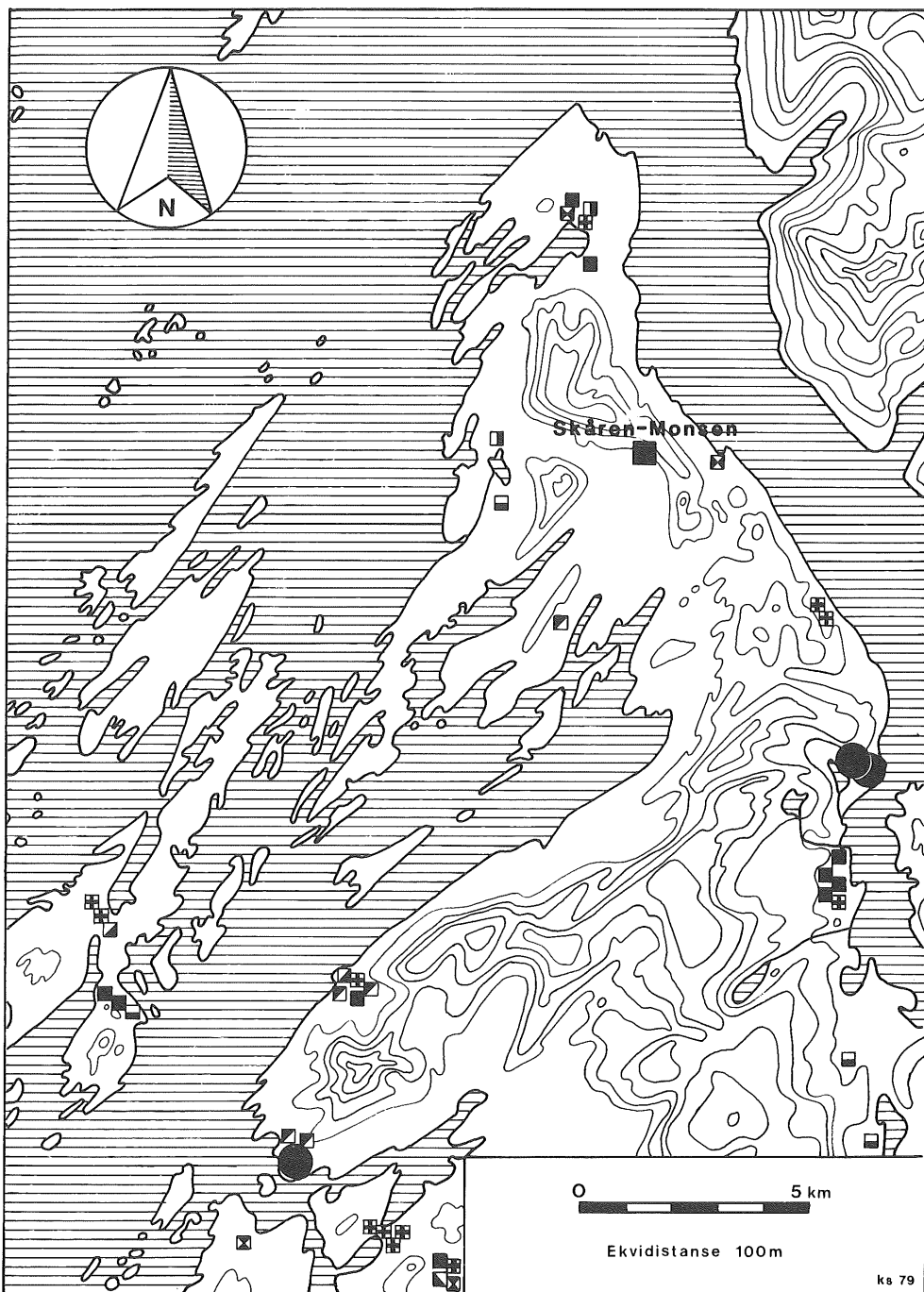

Fig. 9. Steinalderfunn frå bygdene nærast Skären-Monsen. Teiknforklaring:

 skiferknivar	 fiskesøkke
 skiferspissar	 emne av skifer
 hengesmykke av skifer	 flintøks
 skaftholøks -hakke -kølle	 flintdolk
 andre bergartsøkser	 buplassar

kan dei representere noko nytt som fekk innpass i den gamle, stadeigne kulturen. Det treng m.a.o. ikkje vere tale om ein rein fangstkultur, men om ein blandingskultur der jordbruket gradvis vann meir og meir innpass; fram mot den kombinasjonen av jordbruk, fangst og fiske som framleis er vanleg langs store deler av norskekysten.

Kjerneøksa av flint viser attende til eldre fangstkulturar. På den nærliggjande øya Vega er det funne svært tidlege buplassar (jfr. Gaustad 1976), men innafør granskingsområdet er det ennå ikkje kjent buplassar frå tida før skiferen kom i bruk. Skal vi freiste å knytte malingane til noko, må det bli til noko vi kjenner. Og pr. i dag er det skiferkulturen. Så får heller framtidige granskingar vise om det er gale.

Det er vanskeleg å gje noko datering av skiferkulturen i dette området, til det er den alt for lite undersøkt. Den representerer då heller ikkje nokon tynn kronologisk horisont, slik som mange av dei såkalla «kulturane» i yngre steinalder i Sørskandinavia. Det står ennå mykje att i utforskinga av skiferkulturen både i Trøndelag/Helgeland og elles i Noreg, men nokre kronologiske hovudtrekk har etter kvart teikna seg. For Trøndelagsområdet vert det rekna med at skiferbruken tok til omlag 3 500–3 800 f. Kr. (Bakka 1975, s. 18). Kor lenge den varte ved, veit vi ennå ikkje, men det synest klart at den i alle fall går ned i bronsalderen (jfr. Gjessing 1945, s. 342). På Vega har såleis to 14C-dateringar frå ein skiferbuplass på Langåsen synt at buplassen må vere frå tida omkring 1 000 f. Kr. (munnleg frå Kr. Pettersen).

Når vi går vegen om kulturmiljøet, ender vi opp med ei heller vid datering for Skåren-malingane. I augneblinken må det vere rett å sei at dei mest sannsynleg kan knyttast til skiferkulturen, ein kulturtradisjon som i Trøndelag/Helgeland vart halde i hevd i minst 2 500 år, frå omlag 3 500 til omlag 1 000 f. Kr. (desse tala representerer neppe yttergrensene). Nærare kan vi ikkje komme.

Resultata frå dei to dateringsforsøka høver godt med kvarandre. Det eine gjev ei datering til yngre steinalder eller tidleg bronsealder. Det andre knytter malingane i Skåren-Monsen til skiferkulturen, som høyrer heime nettopp i denne tida. Skal vi freiste å gje ei meir presis datering, må vi ty til gissingar, og då synest siste delen av levetida til skiferkulturen å vere den riktige.

Den hogde figuren høyrer i opphavet heime i ein annan kulturtradisjon; i

bronsealderens sør- og mellomskandinaviske jordbrukskultur. Den er ikkje den einaste «jordbruksristinga» i distriktet. Andre døme finn vi på Tro og Flatøy (Rygh 1908, s. 30–34) og Rødøy (notat i top. ark. DKNVS, M v/H.E. Lund) i Alstahaug kommune. Dersom Skåren-ristinga er ekte, dvs. frå førhistorisk tid, må konklusjonen vere at både malingar og ristingar i Skåren-Monsen kan vere (relativt) samtidige. Då er dei rimelegvis også lagd av den same gruppa av menneske. Er det rett, må jordbruksristingane i distriktet på same viset som dei sørskandinaviske jordbruksreiskapane i yngre steinalder, vere resultat av at nye impulsar vart tekne opp i den gamle, stadeigne kulturtradisjonen, som gradvis utvikla seg frå ein rein fangstkultur til ei kulturform basert på ein blandingsøkonomi der jordbruket etter kvart tok til å spele største rolla.

Summary

Norway's third cave with rock paintings was discovered during the summer of 1978 near the farm Skåren, Brønnøy, Nordland. The paintings were found in the innermost part of the cave, Skåren-Monsen. The entrance of the cave lies ca. 147 m above the present sea level, ca. 30 m above the highest post-glacial shore-line level in the district.

The cave is ca. 120 m long and up to ca. 25 m high at the entrance. The outer part is orientated 372º, the innermost part veers slightly more to the north. The outer ²/₃ of the cave are dominated by stones fallen down from the roof, but along the east wall the floor is relatively smooth and easily traversible. The innermost part forms a separate «basin», due to a bank crossing the cave. The paintings were found in this inner «basin».

Five painted figures have been found, all painted with a reddish colour, probably made from haematite. One of the figures is badly damaged, and one consists of one single line only. The others are zoomorphic. One is drawn in profile with distinct body, head, antlers and legs. The others are drawn in a totally different fashion. The body is drawn as one straight line, with the legs symmetrically placed on each side of the body line. The painted figures give an authentic impression, while one carved figure found on a stone may have been cut by grind-stone cutters during the 18th or 19th century.

The two previously known Norwegian caves with rock paintings (Solsem cave in Leka and Fingal's cave in Nærøy) are situated in Nord Trøndelag, just south of the county border. The distance fra Skåren-Monsen to the Solsem cave is only ca. 60 km. The three caves show similarities as well as dissimilarities. They are all situated by the coast, near the inner edge of the strand flat, in a landscape strongly dominated by fjords and sounds. The Solsem cave and the Fingal's cave are divided into small, dark chambers. The bank in Skåren-Mon-

sen creates a similar inner, isolated room. The paintings are, however, different. With the exception of two zoomorphic figures in the Fingal's cave and one cruciform figure in the Solsem cave, alle the figures in these two caves show human beings. In the Solsem cave a cultural layer was found.

Stylistically the paintings in Skåren-Monsen belong to a group of small, markedly skeleton-like animals, normally recognised as being the last (and youngest) step in the evolution of Norwegian Stone Age rock art. This step is dated to the end of the Stone Age and the very beginning of the Bronze Age. «Culturally» the area where the cave Skåren-Monsen is situated is dominated by settlement sites and stray finds belonging to the slate culture or complex. The slate culture is in this part of Norway dated to ca. 3 500–1 000 BC.

Litteratur

- Bakka, E. 1973 Om alderen på veideristingane. *Viking XXXVII* Oslo
- Bakka, E. 1975 Geologically Dated Rock Carvings at Hammer Near Steinkjer in Nord-Trøndelag. *Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen nr. 2*. Bergen
- Engelstad, E. S. 1934 Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. *Instituttet for sammelignende kulturforskning, serie B XXVI*. Oslo
- Gaustad, F. 1976 De første fangstfolk på Helgeland. *Vårt Verk nr. 2 1976*. Mo i Rana.
- Gjessing, G. 1936 Nordenfjeldske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B XXX*. Oslo
- Gjessing, G. 1945 *Norges steinalder*. Oslo
- Hagen, A. 1969 Studier i vestnorsk bergkunst. Ausevik i Flora. *Årbok for Universitetet i Bergen, humanistisk serie 1969 nr. 3*. Bergen.
- Hagen, A. 1976 *Bergkunst*. Oslo
- Hallström, G. 1938 *Monumental Art of the Northern Europe from the Stone Age I. The Norwegian localities*. Stockholm
- Johansen, O. S. 1972 Nordiske petroglyfer. Terminologi – kronologi – kontaktpunkter utenfor Norden. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1969*. Oslo
- Johansen, O. S. 1979 Early Farming North of the Arctic Circle. *Norwegian Archaeological Review, vol. 12 no. 1*.
- Marstrander, S. 1965 Fingalshulen i Gravvik, Nord-Trøndelag. *Viking XXIX*. Oslo
- Møllenus, K.R. 1968 Helleristningene på Holtås i Skogn. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Skrifter 1968 nr. 4*. Trondheim
- Petersen, T. 1914 Solsemhulen paa Leka. En boplads fra arktisk steinalder. *Oldtiden 4*. Kristiania
- Petersen, T. 1929 Bergmalingene ved Gjøljavatnet i Stjørna. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Forhandlinger Bd. I nr. 11*. Trondheim
- Rekstad, J. og Vogt, J. H. L. 1900 Søndre Helgelands kvartærgeologi. *Norges Geologiske Undersøkelse nr. 29*. Christiania
- Rygh, K. 1908 Helleristninger af den sydkandinaviske type i det nordenfjeldske Norge. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Skrifter 1908, nr. 10*. Trondheim
- Shetelig, H. 1922 *Primitive tider*. Bergen

Markering av status i Nordens forhistorie¹⁾

Stadig opplever man at begreper brukt i dagligtale og massemedia har et annet meningsinnhold enn de samme begreper brukt i vitenskapelig sammenheng. Status er et slikt begrep. I dagligtalen brukes det ofte synonymt med prestisje, noe som er ettertraktelsesverdig og begrepet knyttes ofte til karriere.

Det virker som om bruken av statusbegrepet innen arkeologisk forskning har vært preget av denne dagligdagse betydning. Selv i dag finnes det forskere som oppfatter status lik prestisjeposisjon. På denne måten blir begrepet lite nyansert. Det snakkes om høystatus og lavstatus uten en kritisk holdning til begrepet. Definisjoner av status er en mangelvare i forhistorisk forskning.

I artikkelen «On the evolution of social stratification and the state» har Morton Fried (1960) konsentrert seg om statusforandringer i forhistorien og skilt ut forskjellige samfunnstrukturer vesentlig på grunnlag av disse. Jeg har valgt å ta for meg Frieds epoker i kronologisk orden og illustrere dem ved enkelte eksempler. ²⁾

I sosialantropologisk forskning kan begrepet status oppfattes som de tilknyttede posisjoner i en sosial struktur. Hver status inneholder visse forventede adferdsmåter. Som vi forstår viser status til individets posisjon i forhold til det totale samfunn.

Begrepsparet *status* og *rolle* er viktig for forståelsen av adferd. Det er vanlig å oppfatte status og rolle som tilhørende hvert sitt plan; status på det abstraherte, strukturelle plan, og rolle på det konkrete adferdsplan. Status kan på denne måten defineres som «et sett rettigheter og plikter».

Ralph Linton er en av de første som tar opp status- og rolleproblematikken (Linton 1936). Status og rolle er for ham uadskillelige begreper som kun på det vitenskapelige plan er nyttig å skille. Linton mener videre at en person har mange statusposisjoner i et samfunnsmønster, og summen av disse kaller han status-sett. Dette status-settet er ikke statisk, men varierer med menneskenes livsløp. I følge Linton har man to hovedtyper av status: «ascribed» og «achieved». Ascribed eller *tilskrevet status* er den type status man får uten henvisning til individets spesielle egenskaper. De kan trenes opp fra fødselen av. Achieved eller *oppnådd status* står åpne for konkurranse og knyttes ikke til individet fra fødselen av. Det er viktig å merke seg at hoveddelen av all status i samtlige sosiale systemer er av den tilskrevne typen.

I enkle samfunn har statusoverganger vært viet stor oppmerksomhet. Et menneskes livsløp gjennomgår tre slike hovedoverganger: 1. Fra ufødt til født, og nytt medlem av gruppen. 2. Fra barn til voksen. 3. Fra levende til død. Statusovergangen fra ugift til gift hadde likeledes en sterk sosial og rituell karakter. Slike statusoverganger kalles også for «Rites de passage».

Som eksponent for strukturfunksjonalismen har Radcliff-Brown vært opptatt av begrepsparet status og rolle (Radcliff-Brown 1952). Det virker som om Radcliff-Browns status begrep er langt mer konkret enn Lintons. Han er interessert i adferd som opprettholder den sosiale struktur. Felles for Linton og Radcliff-Brown er at de oppfatter skillet mellom status og rolle som et analytisk hjelpemiddel.

Foreløpig vil jeg gjenta min forståelse av begrepet status. Status kan forstås som en sosialt anerkjent posisjon eller stilling som enten er tilskrevet eller oppnådd av et individ eller en gruppe.

Jeg vil nå gå over til å belyse markering av status i et *egalitært samfunn* (ikke lagdelt) via en 7000 år gammel gravplass i Danmark. På Bøgebakken vest for Vedbæk by ble det i 1975 undersøkt 17 graver. Gravene lå i nær tilknytning til boplasser og var ordnet i flere rekker. De enkelte gravene var orientert i nesten alle himmelretninger, selv om overvekten var rettet øst-vest. Samtlige graver besto av en enkel nedskjæring i undergrunnen. De døde var, utenom i et tilfelle, plassert utstrakt på ryggen med armene hvilende langs siden. Ofte var bena så tett samlet at de må ha vært sammensnørt. I nesten alle gravene fant man rød oker, som regel plassert nær kraniet og bekkenpartiet. (Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976, Albrethsen et. al. 1976). Hvis man antar at okeren viser til personers status som død er det naturlig å hevde at statusforskjeller mellom barn, kvinner og menn ikke markeres ved den røde okeren.

I de fleste tilfeller inneholdt gravene en enkelt person, men det ble også oppdaget to dobbeltgraver og en tredobbelt. Etter min mening bør den ene dobbeltgraven omtales noe nærmere. Her lå det begravet en ca. 18 år gammel kvinne sammen med et nyfødt barn. Barnet som lå ved kvinnens høyre side hadde en flekke av flint ved beltestedet. Dette kan bety at det dreier seg om et guttebarn. Under barneskjelettet var det plassert en svanevinge (Albrethsen et. al. 1976). Det er merkelig hvis denne formen for barnebegravelse ikke skulle markere status. Derimot er det umulig å vise til formen for status. Tør man gjette, kan barnet for eksempel være sønn av en dyktig jeger, noe som godt kan passe sammen med kvinnens rike gravgods.

Ved en samlet gjennomgang av gravene viste det seg en klar forskjell i gravutstyret mellom mann og kvinne. Mennenes utstyr besto av flint- og beinredskaper og våpen. I noen mannsgraver fantes også tannperler av villsvintener. Kvinnegravene inneholdt nesten bare smykker. Foruten disse kjønnsforskjeller virket det som om det var direkte sammenheng mellom mengde og

Fig. 1. Gravlagt kvinne med et nyfødt barn fra den mesolitiske gravplassen, Bøgebakken, nær Vedbæk, Danmark. Flekken og tannperlen markerer status etter kjønn. (Etter Albrethsen et. al. 1976:10).

kvalitet av gravgodset og den dødes alder. Det så ut som at jo eldre de gravlagte mennene var, desto bedre var gravutstyret. Angående kvinnenes utstyr, så det ut som en regel at unge kvinner fikk med seg personlig utstyr i form av smykker. De eldre kvinnene ble som oftest gravlagt uten gravgods (Albrethsen og Brinch Petersen 1975).

Tre av gravene inneholdt hjortegevir. Disse er funnet sammen med både kvinner og menn. Dette bryter med de ellers så klare kjønnsforskjeller i gravgodset. Det er derfor trolig at hjortegevirene er ledd i gravskikken og ikke egentlig gravgods (op. cit.).

Hvis vi nå sammenligner resultatene fra Bøgebakken med andre graver i Danmark og Europa fra jeger- og sankersamfunn, finnes det store likheter. Skal man derimot peke på den viktigste forskjellen, må det nevnes at på de andre

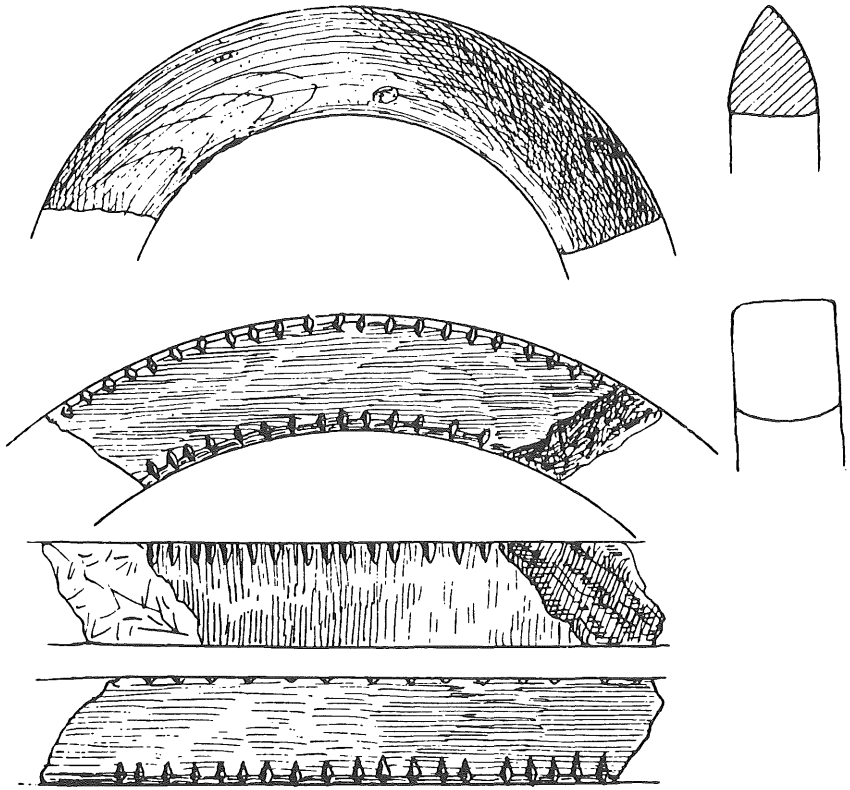

Fig. 2. Steinringer som tilhører den kamkeramiske kulturkretsen kan ses som de dyktige jegernes symbol. (Etter C. A. Moberg, *Studier i baltisk steinalder I-V KVAA Handl., Antikvariska serien 3, 1955*).

gravplassene er både kvinne- og mannsgavene rikest utstyrt for aldersgruppen fra 20 til 30 år. Generelt har de eldre personene mindre utstyr (op. cit.).

Statusposisjoner er, som jeg har bemerket før, direkte knyttet til samfunnsformen. Fried hevder at det i et hvert samfunn eksisterer forskjeller mellom medlemmene. Disse forskjellene viser til større eller mindre prestisje for individet som samsvarer med dets egenskaper. De enkleste og mest universelle kriterier ved fordeling av status har sammenheng med inndeling etter arbeid, alder og kjønn (Fried 1960: 464). Disse kriteriene finner vi igjen på Bøgebakken og andre gravplasser som tilhører et egalitært samfunn (ikke lagdelt). Fried definerer et slikt egalitært samfunn på følgende måte: Et samfunn hvor statustilskrivningen skjer på grunnlag av kjønn, dyktighet og alder, og det må eksistere like mange prestisjeposisjoner som det er personer til å fylle dem. Utover dette er det intet grunnlag for noen videre sosial lagdeling i samfunnet (Fried 1960: 465).

I forbindelse med markering av status blant jegere og sankere vil jeg trekke

frem nok et eksempel. Jukka Vuorinen har tatt for seg en type steinringer som tilhører den kamkeramiske kulturkretsen. Ringenes diameter varierer fra 2 til 20 cm. Noen av steinringene er funnet i graver. Vuorinen hevder at produksjonen har vært meget arbeidskrevende og at ringene har hatt høy verdi, enten magisk eller eiendomsmessig. Videre setter han de rikt utstyrte manssgravene fra finsk kamkeramisk tid i forbindelse med stinringene. Han konkluderer med at ringene har vært den fremgangsrike jegerens symbol (Vuorinen 1975). Jeg vil i denne forbindelse tilføye at sosial organisasjon hos jegere og sankere teoretisk kan romme like mange dyktige jegerstatus som det finnes jegere.

I et egalitært samfunn (ikke lagdelt) er i virkeligheten sjamanen den eneste som skiller seg ut i nevneverdig grad fra resten av gruppen. Han er bindeledet mellom ånde verden og menneskenes verden. Sjamanens status går i stor grad ut på at han kontrollerer og bruker ånde verden til gruppens beste. Han er gruppens talsmann ovenfor åndene og åndenes talsmann for menneskene. Sjamanens sosiale aspekt kommer tydelig frem i de krevende initsiasjonsritene (Eliade 1970).

På veideristningene finnes det en rekke menneskeavbildninger fra Norden. Enkelte av disse synes jeg direkte gjenspeiler sjamanens attributter, som for eksempel figuren med en rune bomme i hånden fra Skavberg i Troms (Hagen 1976: 101. fig. 73 k). Markering av slik rituell status finnes blant annet også på Nämnsforsenfeltet Ångermannland (Hagen 1976: 100. fig. 73 h, i, j).

Overgangen fra et egalitært (ikke lagdelt) til et *rangert samfunn* går hovedsakelig ut på et økonomisk skifte. Mens det egalitære samfunn er dominert av *resiprositet*³, er det rangerte dominert av *redistribusjon*⁴. Mens det egalitære samfunnsystemet har like mange statusposisjoner som det er mennesker til å fylle dem, har det rangerte samfunnet begrensninger på kulturelt verdsatte statusposisjoner. Begrensninger av denne art gjøres ikke på grunnlag av kjønn, alder eller personlige egenskaper, men ofte gjennom tilskrevne rettigheter fra fødselen av. Denne måten å utelukke visse grupper i samfunnet fra konkurransen om høyt verdsatte statusposisjoner er brukt i slektskaps-organiserte samfunn (Fried 1960: 466–467).

Da det i et arkeologisk materiale er svært vanskelig å skille mellom rangerte og *stratifiserte samfunnsystemer* (lagdelte) vil jeg samtidig ta for meg status i sistnevnte system. Det stratifiserte samfunn kan karakteriseres ved at ulike deler av befolkningen har forskjellig adgang til og kontroll over samfunnets grunnleggende ressurser. Den politiske struktur er permanent og forener de lokale grupper i en fast organisert enhet. De lokale enhetene er ikke lenger selvstyrt. Lederskapstrukturen er overpersonlig og med det menes at makten tilligger embedet og ikke personen som innehar det. Man får ved denne organisasjonsform et pyramidalt stathierarki (Fried 1960: 469–474).

I det følgende vil jeg trekke frem enkelte eksempler fra Nordens forhistorie

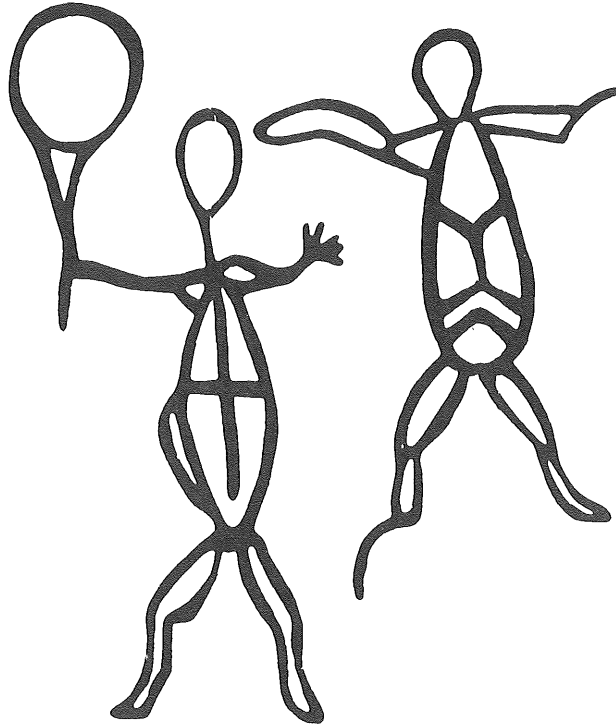

Fig. 3. Veideristning fra Skavberg i Troms. Runebommen, helt til venstre, er en av sjamanenes viktigste kjennetegn. (Etter Hagen 1976:101, fig. 73 k).

som kan belyse visse sider ved status i rangerte og stratifiserte (lagdelte) samfunn.

Klavs Randsborg har i en artikkel tatt for seg forholdet mellom gravform og befolkningstetthet i Neolitikum i Danmark (Randsborg 1975). Via beregninger som jeg ikke skal behandle i denne sammenheng, kommer han frem til at bruken av dysser i stedet for jordgraver stiger i takt med økende grad av fortettet bosetning. Randsborg tar altså dette til inntekt for at bruken av dyssene er nøye knyttet til en ordning av befolkningen i avgrensede grupper med forholdsvis høy folketetthet. Videre mener han at den store omsorgen som blir vist den døde ved en megalittbegravelse, kan sees som et uttrykk for at enkelte personer får en økende sentral betydning i tidlige avsnitt av Neolitikum. Randsborg tenker seg at disse personene innehar lederstatus. At megalittgravene er rikt utstyrt, forklares ved at rikdom har fått ny mening i forhold til tidligere perioder. Gjenstandene er blitt tegn på høy sosial status. De har fått den funksjon som vi vanligvis gir dem i senere deler av Danmarks oldtid. Videre nevner Randsborg menneskeoffer i myrer og setter denne form for makt over menneskeliv som en følge av sosial rangering (op. cit.).

Hvorvidt Randsborg har hatt Fried i tankene eller ikke ved sin behandling av megalittgravene, er det vanskelig å uttale seg om. I alle fall synes jeg hans ordbruk og forklaringer faller pent inn i Frieds rangerte samfunnsystem. Lederen til Randsborg blir da en *Big Man*, altså en høyt verdsett statusposisjon.

Hvis vi derimot går ut fra at dyssene ikke inneholder Big Man-begravelser, kan man tenke seg at begravelsesformen symboliserer et aldershierarki. Forestiller man seg at et individ levde lenge nok slik at vedkommende rakk å gjennomgå en rekke fundamentale sosiale status, kunne denne personen oppnå å bli gravlagt i en dysse. Sagt på en annen måte: Ble et individ gammelt nok ville det automatisk oppnå den status å ende sine dager i en dysse uten å inneha en lederposisjon. Tanken på dette aldershierarkiske statussystemet kan ved hjelp av en god porsjon fantasi bli støttet av dyssenes konstruksjon. Det finnes en type langdysser hvor kammeret er plassert i den ene enden. Et eksempel på dette er «Kong Humbles grav» på Syd-Langeland. Hvis man tenker seg at dyssen har representert et hellig område, kan den langstrakte formen ha symbolisert den lange veien som måtte gjennomleves for at man til slutt skulle kunne oppnå den status å hvile i en dysse.

Jeg vil nevne to gjenstandstyper som ofte har vært satt i forbindelse med markering av status. Det dreier seg om flintdolkene og enkelte skafthulløkser av stein som er funnet i store deler av Norden. Den store mengden av disse gjør det etter min mening umulig å tolke gjenstandene som tegn på høy sosial status. Mer nærliggende er det å tro at disse flintdolkene og skafthulløkserne har fungert som initiasjonssymboler.

I en publikasjon som omhandler økonomiske prosesser i forhistorisk ekspansjon har Stig Welinder et friskt oppgjør med blant annet Globs og Brøndsteds oppfatninger av bronsealderssamfunnets oppbygning (Welinder 1977: 68–78). Glob ser eldre bronsealders samfunnsstruktur som et komplisert, klassesdelt samfunn. Welinder hevder at Globs fyldige detaljbeskrivelser av samfunnet mangler et hvert grunnlag i det ensidige arkeologiske materialet. I motsetning til Glob og Brøndsted mener Broholm at bronsealderssamfunnet besto av jevnbyrdige bønder, med andre ord et system bestående av personer med likeverdig status. For å undersøke nærmere hva det arkeologiske materialet kan fortelle om sosial struktur i eldre bronsealder, har Welinder tatt for seg skånske graver fra periode I – III (Welinder 1977: 82–87). Han kommer frem til at gravskikken er uensartet og sier: «det är ett mansdominerat gravskick, vars extremformer utgörs av bronsrika centralgravar och bronsfattiga sekundär- eller flatmarksgravar. Bronsåldermänniskorna har klassificerat varandra vid begravningstillfället.» (Welinder 1977: 86). Welinder mener det er rimelig å forutsette at dette gjenspeiler de forskjellige samfunnsmedlemmenes ulike status. Det finnes en klar differensiering mellom alder og kjønn. Men han hevder at det er vanskelig å avgjøre om ulikhetene i gravskikken også viser til forskjeller i politisk, økono-

misk eller religiøs makt, med andre ord om det har forekommet noen slags rangordning, hierarki eller klasseskille (op. cit.).

Sosiale rangskalaer kan baseres på gravskikk. Man kan for eksempel ta for seg typen av gravgods eller metallvekten som er nedlagt med den begravede. Slike forskjeller er tydelige i bronsealderens gravskikk, men å tolke disse forskjeller i termer som rik–fattig, overklasse–underklasse, herskende–undertrykket kan derimot være forhastet mener Welinder. Det er mulig at en trepinne med omtvunnete skinnremser har symbolisert større makt enn et bronseverd. Forskjeller i gravgodset kan dessuten forklares ut fra forskjeller i gravritualet (Welinder 1977: 86–87).

I Syd-Halland er forskjeller i gravkonstruksjoner og gravgodsets sammensetning størst i periodene III og IV. Dette mener Welinder kan gjenspeile et klassesdelt samfunn. I periodene V og VI skiller enkelte graver seg ut fra hovedmengden på grunn av rikere og mer allsidig gravgods. Et flertall av disse er kvinnegraver. Dette tolker Welinder slik at kvinnens stilling i samfunnet endret seg i løpet av bronsealderen. Grunnen til dette kan være endringer i religionsforhold med en innføring av kvinnelige guddommer i yngre bronsealder (Welinder 1977: 100–101).

Welinder velger å sette et hierarki av ledere og slektninger i forbindelse med bronsealdergravene. Denne statusorganiseringen plasserer han inn under *høvdingdomme*. Dette tilsvarer Frieds stratifiserte (lagdelte) samfunnsnivå. Kivik-graven, som må ha vært et meget arbeidskrevende tiltak, har i følge Welinder ett kammer som bare inneholder en person. Men graven har ganske sikkert hatt en kultisk betydning for et stort område (Welinder 1977: 169).

Jeg vil prøve å skille mellom to forskjellige markeringsmåter av høy sosial status. Det har vært vanlig å måle en gravlagt persons prestisje blant annet etter hvor høy metallvekt av bronse eller gull som har fulgt den døde i graven. Denne form for markering av høy sosial status kan kalles *statusmarkering ved direkte økonomisk verdi*. Det vil si at gravgodset defineres etter omsetningsverdi. Den andre formen velger jeg å kalle *statusmarkering ved symbolsk verdi*. Som eksempel på dette vil jeg trekke frem klappstolbeslagene som er funnet i bronsealdergraver. Vi vet at klappstolen ofte settes i forbindelse med høvdingstatus (Fried 1960 m.fl.). En av grunnene til dette kan være at høvdingen, ved å sitte på en klappstol, ble hevet over resten av samfunnsmedlemmene. Man kan da tenke seg at klappstolbeslagene som gravgods, viser tilbake på en gravlagt høvding eller til en person av høvdingætt.

I eldre jernalder, som i perioden før, er det vanlig å betrakte samfunnet i Norden ut fra en høvdingmodell (Odner 1973, Myhre 1979, m.fl.). Man må imidlertid være klar over at det i enkelte områder kan ha eksistert overgangsformer mellom Frieds stratifiserte samfunn (lagdelte) og staten. De klart adskilte samfunnsystemene må kun oppfattes som et analytisk hjelpemiddel.

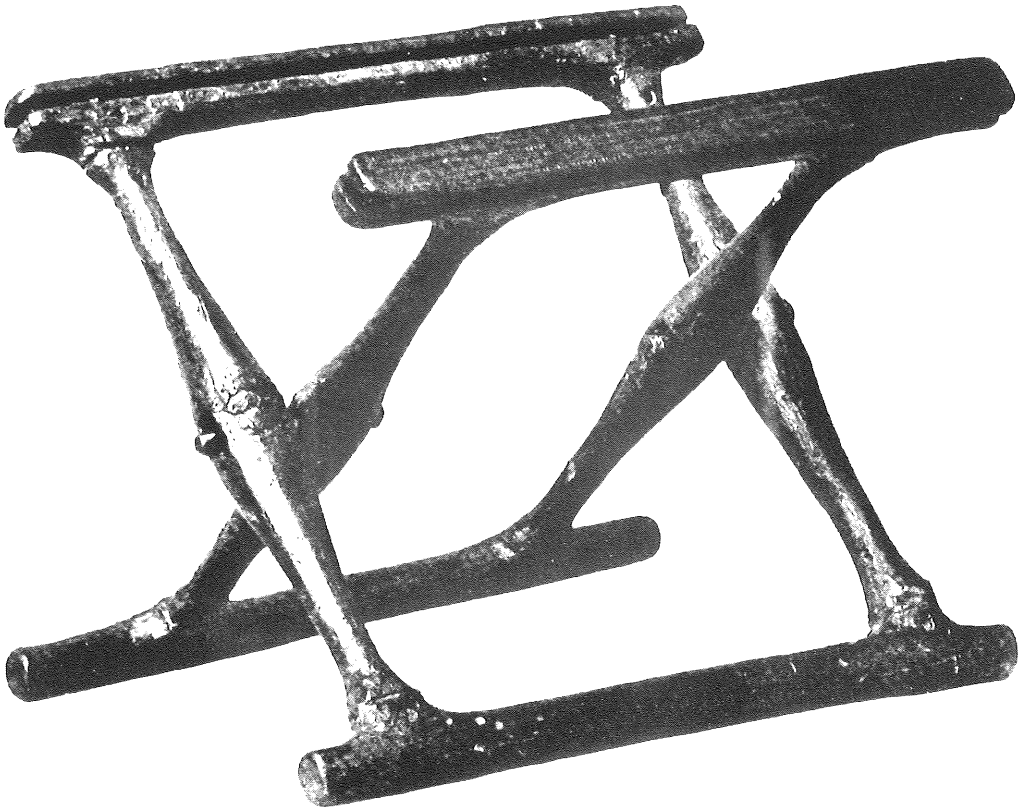

Fig. 4. Klappstol fra eldre bronsealder funnet i Guldhøy ved Vamdrup, Danmark. Klappstolen er ofte satt i forbindelse med høvdingstatus. (Etter J. Brøndsted, Danmarks oldtid, s. 60, 1966).

Moselikene, som er en viktig kilde til forståelsen av eldre jernaldersamfunn, viser oss enkelte markeringer av status. Ved Østerby i Syd-Slesvig, ble det ved torvgraving i 1948 funnet et avhugget mannshode med en kunstferdig utført hårknote. Denne såkalte Sveberknuten er en mannsfrisyre omtalt hos Tacitus og som skal ha vært særmerket for det svebiske folk. Håret ble strøket tilbake eller til siden og bundet opp i en knute. Hårfirsyren kjennes fra romerske avbildninger og av disse fremgår det at knuten som regel satt på høyre side med et skille midt på eller til venstre på hodet. På denne måten skilte sveberne seg fra de øvrige germanere. Skillet gikk også mellom trelle og fri. Knuten markerer altså den frie svebers status (Leth-Larsen 1972: 306).

Hvorvidt et moselik er nedlagt med eller uten klær har også vært satt i forbindelse med statusforskjeller. Det kan tenkes at mosekvinnen fra Huldremosen hadde en ganske høy status i og med at hun fikk beholde sine klær under og etter en mulig henrettelse (Liversage og Malling 1978: 8).

Fig. 5. Sveberknuten – en kunstferdig utført hårknute – markerer den frie svebers status. (Etter tegning av P. Westh i OFFA 1949).

I artikkelen «Bebyggelse, sosial struktur og politisk organisasjon i Østdanmarks ældre og yngre romertid» av Lotte Hedeager, kan vi finne enkelte opplysninger om sosiale markeringer (Hedeager 1978). Hedeager benytter seg av gravene og sier at disse gjenspeiler en ensartet skikk med nedleggelse av forskjellige former for personlig utstyr, blant annet romerske importsaker. Hun antar derfor at variasjonene i gravenes utstyr gjenspeiler sosiale og økonomiske betingete forskjeller i evnen til å nedlegge gravgods. Ved en kvantitativ analyse av antallet forskjellige oldsakstyper for hver enkelt grav, fremgår det at graver som har mange oldsakstyper samtidig har et stort antall luksusgjenstander. Derimot har graver med færre gjenstandstyper tilsvarende få luksusgjenstander. Hedeager kommer frem til at importgjenstandene i eldre romertid er konsentrert på få hender i samfunnets toppskikt. I yngre romertid markerer en større gruppe seg med importgjenstander i gravene, samtidig som mengden har steget betydelig (Hedeager 1978: 351–352). Uten å komme nærmere inn på hennes konklusjoner om politiske endringer i romertiden i Danmark, vil jeg referere enkelte

resultater angående statusforhold. Den romerske importen som trengte inn i Germania i eldre romertid besto av utsøkte kvalitetsvarer produsert i Syd-Italia. Innenfor det germanske området sirkulerte disse mellom sidestilte lokale høvdinge, antagelig som ledd i interne politiske avtaler som brudepris og lignende, men de ble værende innenfor det sosiale toppskikt (Hedeager 1978: 357). I denne sammenheng vil jeg påpeke samfunnsystemets betydning for markering av status. Den kjensgjerning at importgodset i yngre romertid blir spredd på flere graver behøver ikke å bety at flere personer innehar en høy sosial status. Den politiske endring fra høvdingdømme til stat, som Hedeager mener å observere i romertiden i Øst-Danmark, kan ha medført at importgjenstandene har endret sitt innhold som statusmarkering.

Vi må kunne regne med at det i deler av Norden i yngre jernalder har eksistert regulære statsystemer i tråd med Frieds definisjon. Staten er en politisk styreform som springer ut av et system av sosial stratifikasjon (lagdeling). Staten kjennetegnes gjerne ved spesialiserte institusjoner, et administrativt apparat og et maktapparat som er overordnet slektskap. Statsbegrepet er konsentrert om noen få nøkkelstatus (Fried 1960: 474–477).

Man har i lang tid satt de danske Jellingehaugene i forbindelse med de kongelige personene Gorm, Thyra og Harald Blåtann. Allerede i 1607 forsøkte en del bønder å grave i Nordhaugen, den såkalte Thyras haug. Først i 1820 ble det iverksatt sakkyndige utgravninger i haugen og et godt bevart gravkammer av tre ble avdekket. I kammeret ble det bare funnet noen småting. Skjelettresten manglet helt. I 1861 ble Sydhaugen undersøkt, men ingenting ble funnet. I 1941 og 1942 ble begge haugene igjen åpnet. Nå mente man å kunne påvise et stort trekantet helligsted under sydhaugen. To utgravninger er utført under steinkirken som er plassert mellom de to haugene. På dette stedet har det blitt registrert tre tidligere trekirker. I forbindelse med den tidligste kirken mener man å ha funnet Gorms og Thyras grav. Dette er en stor og fornem grav hvor det er funnet rester av guldinnlagt stoff. Skjelettdelene lå svært omrotet, noe som er tatt til inntekt for at likene allerede var oppløst da de ble gravlagt under kirkegulvet. Kjønnsbestemmelser viser en kvinne og en mann. Det er dessuten funnet et smykke i graven. Smykkets ornamentikk svarer helt til dekorasjonene til et lite sølvbeger som ble funnet i Nordhaugen. Disse forhold passer godt med teorien at Harald Blåtann har flyttet sine foreldre fra den hedenske haugen til den kristne kirken. Dette forklarer den tomme graven i Nordhaugen (Kjersgaard 1978: 6–8).

Grunnen til denne flyttingen kan skyldes følgende: For at kongeætten skulle være gyldig, noe som var politisk avgjørende for etterfølgerene, måtte de avdøde få en kristen forfader status. Her ble altså de døde status manipulert med for at Harald Blåtann skulle opprettholde sin politiske lederstatus. Når vi nå er inne på markering av politisk status er det fristende også å se den gravløse Sydhaugen

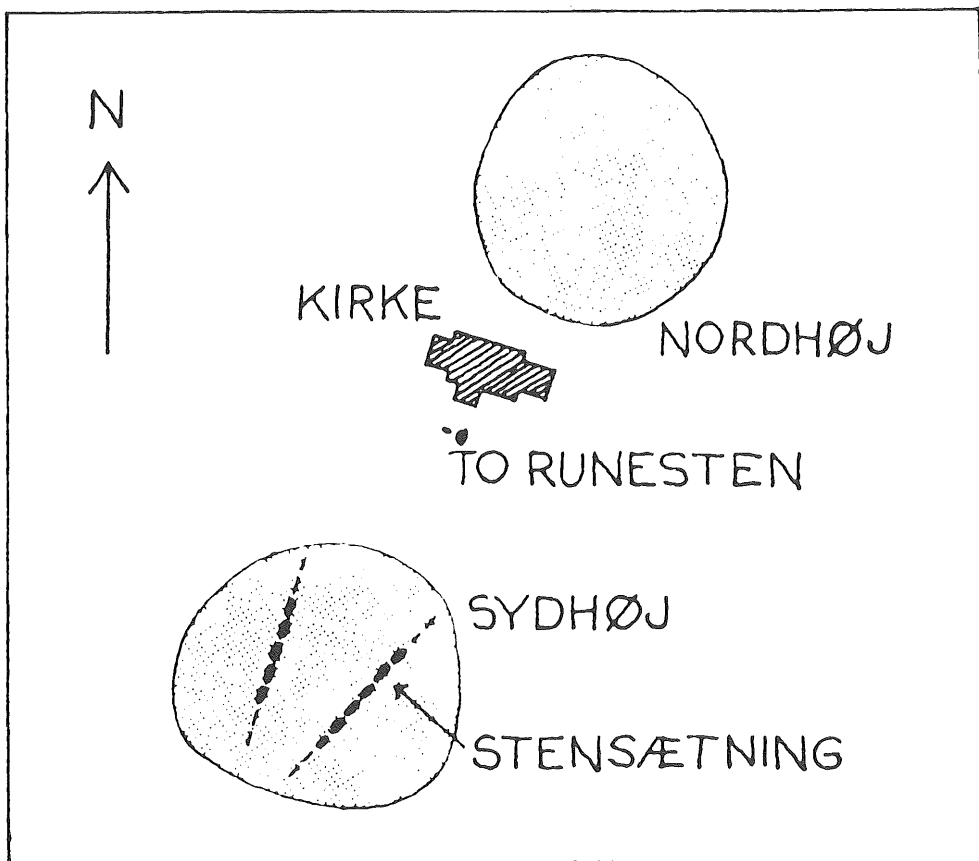

Fig. 6. Skjematisk plan over Jellingemonumentene, Danmark. (Etter Skalk nr. 2, 1966).

som et tegn på dette. Tradisjonen kan ha virket slik at den mektige Sydhaugen måtte bli oppført for at neste ledd i kongerekken skulle bli gyldig.

Man kan på denne måten se de store gravhaugene som markering av to forskjellige former for status. Den ene viser tilbake på *den avdødes* sosiale status, for eksempel gjennom gravgodset som nedlagt privat eiendom. Den andre markerer status til *den eller de personer som har stått for nedleggelsen*.

Som en norsk parallell til den danske Jellinge-Sydhaugen er jeg fristet til å nevne Raknehaugen. Dette fornminnet, som er det største i Norge før vikingetiden, har et tverrmål på nærmere 100 m og er nesten 15 m høy. Haugen, som ikke inneholdt noen grav, var bygd av tre tømmerlag med mellomfyll av leire og matjord. I det øverste tømmerlaget alene, ble det funnet ca. 25 000 stokker. Det har antagelig gått med over 1 000 dekar skog og ca. 80 000 kubikkmeter fyllmasse. Man har regnet med at minst 500 mann har brukt mesteparten av ett

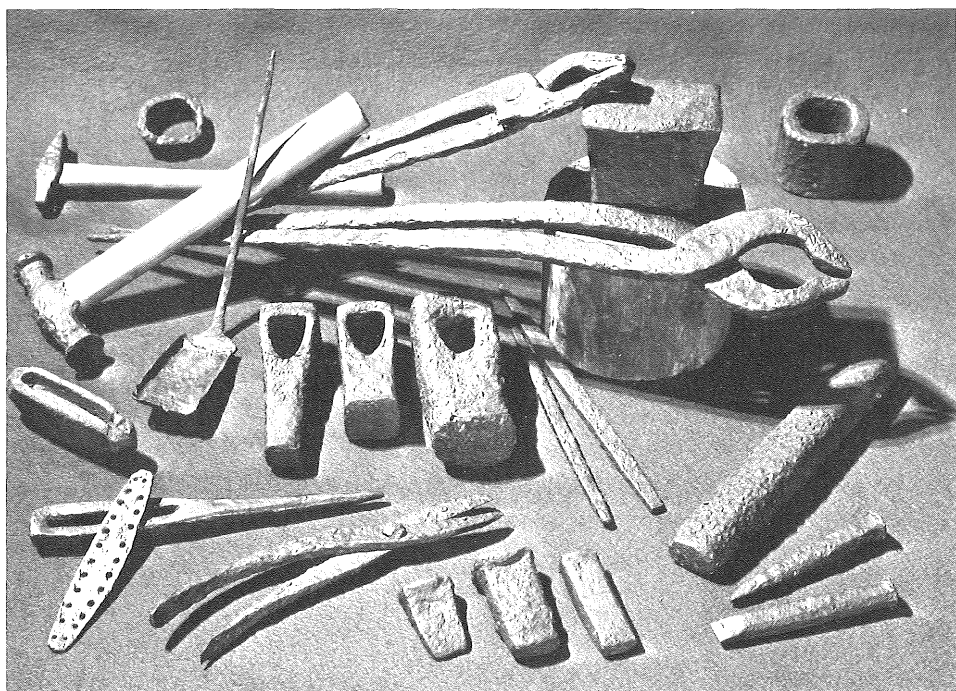

Fig. 7. Smedverktøy fra Morgedalsfunnet, Telemark. Utstyret viser til gravleggelse av en spesialist. (Foto L. Smestad).

arbeidsår til å bygge haugen (Grieg 1941: 11, Hagen 1977: 306–307). Det er fristende å tenke seg Raknehaugen som markering av en politisk lederstatus i et stratifisert (lagdelt) samfunnsystem som nærmer seg staten. Det er naturlig å tro at tradisjonen med haugbyggingen kan ha stått som et symbol på politisk slagkraft og at den har vært en måte å mobilisere tilhengere på.

I forbindelse med yngre jernalder faller det naturlig å trekke frem en statusmarkering som ikke nødvendigvis behøver å gjenspeile det øverste sosiale skikt. Ca. 10% av samtlige norske mannsgraver fra vikingetiden inneholder smedutstyr. Flere av disse gravene er så velutstyrt med redskaper at de må tas til inntekt for at den gravlagte var spesialist mens han levde. Vi vet også fra senere tider at smeden har hatt en spesiell status i samfunnet. Som et eksempel på en meget rikt utstyrt våpensmedgrav vil jeg fremheve Morgedalsgraven i Telemark. Denne graven inneholdt nærmere 200 forskjellige gjenstander av jern. Hele 25 av disse var redskaper til smiing. Dessuten fantes utstyr til smelting og støping av metall, trolig sølv. Charlotte Blindheim mener at det ikke er noen tvil om at smeden i dette tilfellet – som i mange andre – er blitt gravlagt med smedutstyret sitt og med et utvalg av de beste produkter. I et distrikt med spredt gårdsbosetning og hvor februket må ha vært det naturlige næringsgrunnlag, har den lette

tilgangen på godt råstoff og den store etterspørsel etter velsmidde våpen, gitt grunnlaget for utviklingen av en profesjonell smedvirksomhet (Blindheim 1963).

Også andre spesialisert håndverkere har fått sin status markert ved gravleggelsen. Det dreier seg om blant annet treskjærere, tømrere og skipsbyggere.

Når det gjelder markering av status ved gravleggelser, må man være klar over at de såkalt fattige gravene absolutt ikke behøver å vise tilbake på mennesker med lav sosial status.

I forbindelse med temaet statusmarkering kommer man vanskelig utenom de rike skipsgravene, Oseberg, Gokstad og Borre. Jeg skal ikke gå inn på gravgodset i detalj, men bare påpeke den rikdom dette gjenspeiler. Av gravutstyret kan nevnes: kjørestyr, vogn, sleder, utenlandske bronsearbeider, kjøkkenutstyr, møbler, tekstiler og tekstilredskap, redskaper m.m. Det er generell enighet både blant historikere og arkeologer om at disse gravhaugene har tilhørt personer av kongelig byrd, da fortrinnsvis av Ynglingeætten (Sjøvold 1964). Høy sosial og økonomisk prestisje har i disse tilfeller gitt seg et meget klart utslag i gravskikken, enten det dreier seg om mann eller kvinne. Markering av høy status har i statsystemet nådd et ressursmisbruk uten like.

Jeg har i denne artikkelen prøvd å komme med et bidrag til en mer nyansert forståelse av begrepet status i arkeologien. I og med at statusposisjoner er direkte knyttet til samfunnsformen, så jeg det interessant å bygge artikkelen rundt Frieds samfunns-evolusjonistiske system, nemlig utviklingen fra det eglitære (ikke lagdelte) samfunn gjennom rangerte og stratifiserte (lagdelte) systemer til staten. Eksemplene som jeg benyttet meg av, var ikke ment som en fullstendig oversikt over samtlige statusmarkeringer innen hvert samfunnsystem. Det jeg ville var å beskrive et utvalg av arkeologiske eksempler som jeg mente kunne belyse enkelte sider av forskjellige samfunns måter å markere status på.

Summary

Status Marking in Northern Prehistory

The article gives a survey of the concept status. The author defines this concept as «status may be understood as a socially recognized position or situation ascribed to or achieved by an individual or a group».

Positions of status are directly connected with the form of society. The article is based on Morton Fried's system of the evolution of society, which the author considers most interesting. This system traces a development from an egalitarian (unstratified) society, through ranked and stratified systems, to the state.

The examples illustrating status in an egalitarian society include a description of a 7000 year old grave field at Bøgebakken, west of Vedbæk, Denmark. The

grave furniture yielded by these burials supplies information about differences of status connected with age, sex and ability.

The dolmens from the Danish Neolithic are seen in relation to two different forms of status: 1) as a symbol of leadership in a ranked system and 2) as a symbol of the hierarchy of age.

S. Welinder's results, which demonstrate a hierarchic organisation of status, are cited with reference to the Bronze Age of southern Sweden.

The political change from chiefdom to state which, according to L. Hedager, may be observed in the course of the Roman Iron Age in eastern Denmark can, in the author's opinion, have led to a change in the status-marking qualities of imported objects.

The Danish Jellinge barrows are considered to mark two different forms of status. One of these refers to the social status of the deceased, while the other marks the status of the person or persons responsible for the funeral.

The richly furnished grave of an armament smith is cited from the Norwegian Viking Age, as a form of status marking which does not necessarily reflect the uppermost social stratum of a system of society.

The luxuriantly furnished ship burials, Oseberg, Gokstad and Borre, are discussed as relating to persons of royal birth, most likely members of the Ynglinge family.

Litteratur

- Albrethsen, S. E., Alexandersen, V., Balslev Jørgensen, J., Brinch Petersen, E. 1976. De levende og døde ... for 7 000 år siden. Nationalmuseets Arbejdsmark. København.
- Albrethsen, S. E., Brinch Petersen, E. 1975. Gravene på Bøgebakken, Vedbæk. Historisk topografisk Selskab for Søllerød Kommune.
- Albrethsen, S. E., Brinch Petersen, E. 1976. Excavation of a mesolithic cemetery at Vedbæk, Denmark. *Acta Archaeologica* 1976.
- Blindheim, C. 1963. Smedgraven fra Bygland i Mørgedal. *Viking* 1962. Bind XXVI.
- Eliade, M. 1970. *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton university press.
- Fried, M. H., 1960. *On the Evolution of Social Stratification and the State. Culture in History*. New York, Columbia, university press.
- Grieg, S. 1941. *Raknehaugen*. *Viking* 1941. Bind V.
- Hagen, A. 1976. *Bergkunst. Jegerfolkets helleristninger og malninger i norsk steinalder*. J. W. Cappelens forlag. Oslo.
- Hagen, A. 1977. *Norges oldtid*. J. W. Cappelens forlag. Oslo.
- Hedeager, L. 1978. Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid. *Fortid og nutid*. Bind XXVII, hefte 3.
- Kjersgaard, E. 1978. Gorm den Gamle blev faktisk gammel – hvis det altså er ham. *Nyt fra Nationalmuseet*, April, Mai, Juni 1978. København.
- Leth-Larsen, B. 1972. *Sveberknude*. Arkæologisk ABC. København.
- Linton, R. 1936. *Status and Role. The study of Man*. New York.
- Liversage, D., Malling, K. 1978. *Mosekonen*. *Skalk* nr. 4.

- Myhre, B. 1979. Agrarian Development, Settlement History and Social Organization in Southwest Norway in the Iron Age. *New Directions in Scandinavian Archaeology*. Kbh. 1979.
- Odner, K. 1973. Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder. Bergen.
- Radcliff-Brown, A. R. 1952. *Structure and Function in Primitiv Society*. London.
- Randsborg, K. 1975. Social dimension of early neolithic in Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society*. Volume 41. Cambridge.
- Sjøvold, T. 1964. Osebergfunnet og de andre vikingeskipsfunnene. Oslo.
- Vuorinen, J. 1975. Steningarna som indikatorer av social ojemlighet. *Kontaktstensil* nr. 10.
- Welinder, S. 1977. Ekonomiska processer i förhistorisk expansion. *Acta archaeologica Lundensia*, series in 8° Minore. No. 7.

Fotnoter

- ¹⁾ Denne artikkel ble opprinnelig skrevet som prøveforelesning til magistergraden i Nordisk Arkeologi, Høsten 1978. Bortsett fra enkelte mindre forandringer og tilføyelser er manuskriptet uendret.
- ²⁾ I og med at jeg bygger på Frieds artikkel er det nødvendig at jeg bruker hans begreper på de bestemte samfunnsformer. Begrepene er klart definert og en oversettelse av disse vil lett føre til uklarheter. Jeg har derfor valgt å presentere tilnærmede begreper i parentes, der det er nødvendig.
- ³⁾ Resiprositet – et prinsipp for byttehandel hvor det sosiale forhold mellom partene er det viktigste. Byttemiddelets økonomiske verdi tas ikke med i betraktningen. Handelen er med på å styrke det sosiale bånd mellom partene.
- ⁴⁾ Redistribusjon – et økonomisk system basert på en sentralisert makt (et individ eller en gruppe) som samler inn goder fra samfunnsmedlemmene og deretter refordeler disse etter et bestemt mønster (gjørne etter sosial status og/eller slektskap).

Øystein Johansen:

En rundskulptur av tre fra Skjeberg i Østfold

Foreløpig meddelelse.

De virkelig fine arkeologiske funnene blir sjelden gjort av fagfolk. Sølvskatter, gullfunn, depotfunn og arkeologiske sjeldenheter generelt, som ikke akkurat bidrar til å fylle museenes magasiner, er som regel fremkommet ved ren slump. Det er tilfeldigheter og lykketreff som gjør at de kommer for en dag. Fagmannen vil ofte først kunne glede seg over funnet når det er innlevert til de antikvariske myndigheter. Selv om han ikke alltid får spille hovedrollen som finner, og den spontane glede og spenning det medfører, er det fagmannen forunt å spille en annen interessant rolle, nemlig fortolkerens. Han skal forsøke å kaste lys over *bakgrunn* for det som jorden så motvillig gir fra seg. *Forskeren* er det som, sammen med den greske vismann, kan utbryte «Eureka – jeg har det!» Det er som å løse den gordiske knute *uten* å hugge den over.

Slik *kan* arkeologi være, akkurat så spennende og utfordrende. Men spenningen er det objektet – data – som avgjør. For arkeologen – som for andre mennesker – er det sjeldenheter, det man vet lite om fra før, det som bryter ensformigheten og appellerer til fantasien, som virker utfordrende på ens søkende sinn. Jeg vil her redegjøre nærmere for nettopp et slikt funn. Et funn som – karakteristisk nok – ble gjort ved en ren tilfeldighet. Her var samtidig også skjebnegudinnens ustabile spill lykkelig parret med god observasjonsevne hos finneren. Utfallet kunne derfor bare bli det beste – en arkeolog ble kontaktet.

En maidag i 1979 innløp en melding til forfatteren av denne artikkelen at en menneskefigur av tre var funnet i Skjeberg i Østfold. Rundskulpturer av tre fra norsk forhistorie er så sjeldne at de ikke eksisterer!! Det vil si at det ikke er gjort noe funn av denne typen – tidligere. Bare ryktet om et funn av en slik art vekker den aller største forventning, om ikke tvil. Man betviler beskjedens sannhetsverdi. Uvilkårlig tenker man på de forhistoriske trefigurene som er kjent fra Danmark og Kontinentet. Kan det virkelig være noe lignende som er funnet, men denne gang på norsk grunn?

Jovisst, den innkomne meddelelsen viste seg å medføre riktighet. Vel fremme på funnstedet kan jeg bare konstatere faktum; det *er* en trefigur av forhistorisk karakter. Form og utførelse synes ikke å levne noen tvil.

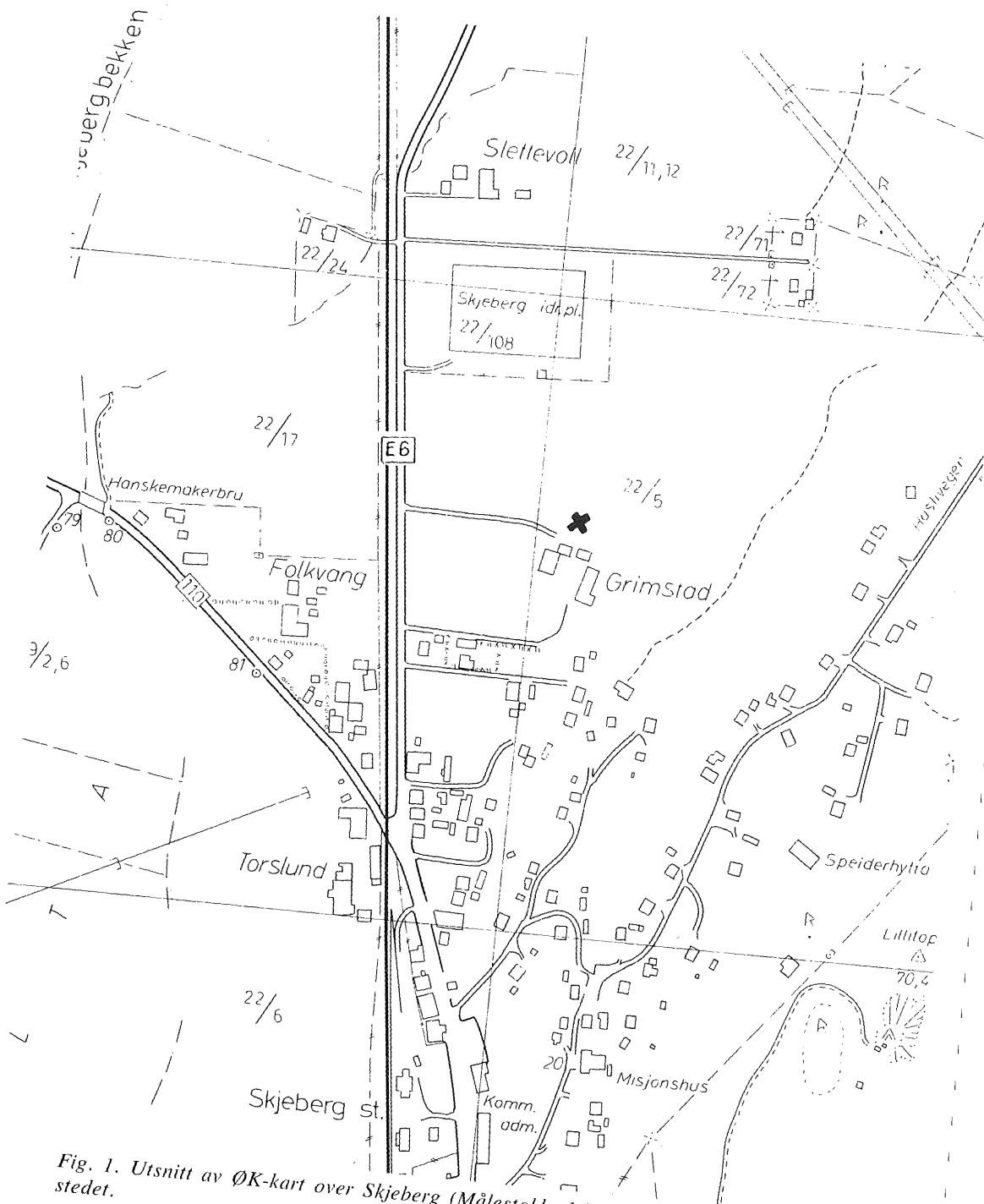

Fig. 1. Utsnitt av ØK-kart over Skjeberg (Målestokk, 1:5000). Krysset markerer funn-
stedet.

Figuren ble funnet på gården Grimstad, gnr. 22, bnr. 5, i Skjeberg kommune. Den kom for en dag da eieren, Oskar Groth, holdt på å grave grøft til kloakkledning. Gravearbeidet ble utført med maskingraver. Figuren lå i en dybde av 1,80–2 m., men ble ikke oppdaget i primærleiet. Groth trodde det var en vanlig tømmerstokk med lere på. Den ble tatt opp med grabben og ble liggende øverst på jordhaugen ved grøftekanten. Groth ønsket ikke å få den ned på ledningen, og ville legge den til side ved gjenfyllingen. Da han syntes at klumpen var ekstra tung, satte han på vannslangen og spylte stokken ren for lere. Dermed dukket ansiktet frem, og funnet var et faktum.

Funnet ble gjort 7 m. NNØ for NØ hjørnet av våningshuset på Grimstad. Krysset på kartet markerer funnstedet (Fig. 1). Gården ligger på lersletten ca. 200 m. innenfor enden av Skjebergkilen. Beliggenheten er samtidig ca. 200 m. N for Skjeberg stasjonsby like ved E-6 (Europavei 6). Stedet ligger lavt. H.o.h. er bare fem meter.

Som en kan se av billedene (Fig. 2–3), er figuren laget av en tilnærmet rund trestokk som er barket og avkvistet. Treet er ek. Lengden er 1,16 m. Stokkens ene ende er utformet til et menneskehode (Fig. 4). Det har kraftig markert panne. Issen er tilnærmet flat. Nesen er rett og kvadratisk i snittet. Neseryggen er plan. Begge øynene er to utsparte hulninger. De ligger dypt inn under pannehvelvingen. Det ene øyet har en større dybde enn det andre. Underansiktet prydes av oppovervendte barter og fippskjegg. Under nesens utgang går bartene fra en grovt utspart fordypning som angir munnen. Bartene går skrått oppover langs begge kinn. De rekker helt ut til kanten av treet. Den høyre barten strekker seg noe lenger opp enn den venstre. Skjegget er markert med en tverrhuggen linje som fremhever det spisse hakeskjegget. Barter og skjegg angir kjønn på figuren som mannlig.

Alle ansiktstrekkene er grovt formet. Barter, munn og fippskjegg er laget ved innhugne linjer eller furer. Dette må vesentlig ha vært gjort med øks. Universitetets Oldsaksamlings fremragende treskjærer Erik Fridstrøm har ved en besiktigelse av figuren sagt seg enig i dette. Han påpeker også at det muligens er brukt kniv i øyehulene.

Hodet sitter noe asentralt på kroppen i forhold til en lengdeakse gjennom stokken. Samtidig bikker hodet mot høyre. Hodets torsjon gir hele figuren et noe patetisk og sørgmodig utseende. Hals, skuldre og bryst er dannet ved innhugging i stokken. På grunn av ekestokkens fasong buler venstre skulder mer ut enn den høyre, som er jevnt avrundet i forhold til kroppen. Den øvrige kroppen består kun av den avbarkede og avkvistede ekestokken. Det finnes ingen spor av armer og ben. Man har vært meget nøye med å hugge av alle grenene helt inn til stammen. Ingen utstikkende deler har dermed brutt stolpeformen. Figuren kan tydelig sees ikke å ha vært lenger enn slik den fremtrer i dag. Nederst er den hugget tvert over.

Fig. 2. Trefiguren fra Grimstad sett forfra. Fig. 3. Trefiguren fra Grimstad sett bakfra.

Tremannen er utrolig velbevart. Det dype og våte leiet har virket konserverende. Eneste skade er nede på venstre side av kroppen. Her er treet oppflettert. Dette må ha skjedd ved opptagelsen med maskingrabben. Ellers har venstre del av hodet endel sprekker. De kom til like etter at stokken ble tatt opp, og før finneren fikk beskjed av artikkelforfatteren å legge den i vann (ca. 3 timer).

Bortsett fra øynene, som muligens er dannet med kniv, er den øvrige figuren grovt tilhugget med øks. Huggemerkene, som tydelig kan sees på hals, skuldre og brystparti, viser at det har vært brukt en smalbladet øks. Bredden på huggemerkene er ca. 5 cm. I sprekker og fordypninger, og særlig i alle huggemerkene satt det rester av et hvitt stoff. En undersøkelse av dette stoffet tyder på at det er en form for sopp.

Det melder seg to vesentlige spørsmål; hvor gammel er trefiguren, og hvilken funksjon har den hatt? Eller sagt på en annen måte: Hvilken ide har skapt støtten, og hva har den egentlig symbolisert? Tolkningen er dog til en viss grad avhengig av alderen. Den enkle utførelsen, det primitive utseendet og det dype funnleiet syntes på forhånd å indikere forhistorisk tid. Forhistoriske trefigurer er i tillegg kjent fra våre naboland.

En datering på grunnlag av form og utseende er ikke mulig. Ansiktets litt stive, maskeaktige fremtoning, den rette nesen og mangelen på ører er typiske keltiske trekk. Vi ser dem i ansiktene på Gundestrupkjelen (Klindt-Jensen, 1961). Men å slutte fra dette til at Grimstad-figuren daterer seg fra førromersk jernalder er ikke mulig uten videre. I tillegg mangler figuren det for keltisk tid så karakteristiske trekk at nesen går i ett med pannen.

Nøyaktige paralleller til figuren fra Grimstad er heller ikke kjent tidligere. De trefigurene som er funnet i Sverige, Danmark og Finland har alle en noe annen utførelse og et annet utseende (Feddersen 1881, Leppäaho 1937, Riismøller 1952, Oldeberg 1957, Glob 1966). Dateringen av disse, mer eller mindre usikker, strekker seg fra steinalder til yngre jernalder, og kan følgelig ikke være normgivende for tidfestingen av Grimstad-figuren. Derimot forelå det muligheter for en datering av funnet gjennom naturvidenskapelige metoder. Forutsetningsvis bør de også kunne gi de beste resultater. Figuren er forsøkt datert gjennom pollenanalyse og ^{14}C .

Pollenanalysen ble foretatt på en del av leren som hadde sittet fast på figuren. Selv om den var blitt spylt ren av finneren, hadde dette lykkeligvis skjedd i en beholder hvor lerrestene lå tilbake. Analysen er velvillig utført av Helge Irgens Høeg. Polleninholdet i lerprøven bestod blant annet av 0,17% *Picea* (gran), og 6,4% *Quercus* (ek) og 0,2% *Secale* (rug). Viktig i denne sammenheng er det lave innholdet av granpollen. Fra Østfold foreligger ingen fullstendige ^{14}C -daterte pollendiagram, men to dateringer fra henholdsvis Haraldstadmyr i Tune og Gunnhildsmyr i Skjeberg tyder på en *Picea*-innvandring ca. 1300 år B.P. (Danielsen 1970, Høeg 1978, 1979). I et brev datert 2.7.1979 påpeker Høeg overfor meg at i tidsrommet før den egentlige innvandringen vil prøvene inneholde fra 0–1% granpollen. Samtidig vil *Quercus* være en av de dominerende artene. Envidere ble *Secale* tydeligvis ikke dyrket i Norge før 2000 B.P.

På grunnlag av pollensammensetningen av de nevnte artene antyder Høeg at

Fig. 4. Nærbillede av hodet som viser ansiktets utforming (Foto: Kjell Bertheau Johannessen).

lerlaget trefiguren lå i ble sedimentert for 1500–2000 år siden. I brevet sier han videre: «Pollenanalytisk kan jeg bare antyde en alder på 1500–2000 år for trefiguren også, muligens yngre, men neppe eldre. Denne alderen må sammenlignes med ^{14}C -alderen».

Resultatet av den radiologiske dateringen var fullt ut korrelativ med pollenanalysen. ^{14}C -prøven (T-3481) viste 1690 ± 50 år før nutid. I kalenderår (kalibrert, MASCA) er resultatet 290 ± 70 e.Kr. Dette resultatet viser alderen på eketreet og ikke figuren som sådan. Med andre ord kan ^{14}C -alderen være for gammel i forhold til riktig alder av figuren. Dette er imidlertid lite trolig. Korrelasjonen mellom pollenanalysen og ^{14}C -dateringen viser at den oppførte alder sannsynligvis er riktig. Den daterte treprøven – 7,0 gram – ble tatt i ekestokkens aller ytterste lag. Dermed skulle også feilkilden her være minimal. I den arkeologiske tidsrekkefølgen kan trefiguren fra Grimstad med all mulig sannsynlighet henføres til yngre romertid.

Funnstedet ligger på fem-meterskoten over nuværende havnivå. Figuren lå to meter dypt. Stratigrafien ble klarlagt under en arkeologisk ettergravning. Undersøkelsen ble også gjort for å bringe på det rene om trefiguren inngikk i en samlet kontekst, eller om den var et enkelt løsfunn. Funnkonteksten er viktig for tolkningen av et arkeologisk funn. Det er på funnplassen – og gjennom funnkonteksten – man i første rekke må søke svar på interpretasjonsspørsmålet. Funn er vidnesbyrd om hendelser, et resultat av menneskelige handlinger. En klarleggelse av funnforholdene er følgelig av stor betydning.

Gjennom den arkeologiske undersøkelsen kunne vi fastslå at figuren ikke intensjonelt var gravet ned. Det var ikke mulig å konstatere nedgravninger. Etter all sannsynlighet har den kommet tilfeldig drivende i sjøen. På sin ferd har den vært innom flere strender, holmer og skjær. Den har skrubbet og rullet frem og tilbake i strandkanten. Det viser seg ved at den er tydelig nøtt – et umiskjennelig trekk all drivved får etter en lengere tid i sjøen. Til slutt har eketreet blitt så gjennomtrukket av vann at det har sunket. Figuren har trukket under på minimum 2 m. høyt vann. Vannstanden kan meget vel ha vært høyere, men ikke lavere pga. den sedimenterte høyden på lerlaget som overliret figuren. Etter som det ikke forelå nedgravninger er det vanskelig å forklare det dype funnleiet på annen måte.

Det er imidlertid en hake ved denne forklaringen. Ettergravningen frembrakte en del trestykker i det samme funnleiet som figuren var funnet – trestykker som tydelig var hugget og kuttet med øks. De målte fra 78 til ca. 10–12 cm. Tykkelsen varierer fra 19 til 9–10 cm. Siden de ble funnet på samme sted og i samme dybde som trefiguren, ville det være naturlig å sette dem i forbindelse med den. Dog er det intet som tyder på at de har utgjort detaljer på figuren som f.eks. armer, ben eller fallos. En trebestemmelse av stykkene, utført av amanuensis Kari Henningsmoen, viste følgende resultat: Stykke 1 = *Pinus* (furu),

stykke 2 og 3 = *Quercus* (ek) (usikkert). Det er følgelig bare ett stykke som opprinnelig kan ha tilhørt tremannen, men det passer ikke inn på figuren. Det er ikke foretatt ¹⁴C-prøver av noen av trestykkene. Foreløpig er det vanskelig å forklare disse trestykkene, og deres eventuelle tilknytning til figuren. Dette forholdet vil bli grundigere analysert i en annen sammenheng.

Om ikke funnstedet kan utsi noe om tolkningen av trefiguren, er spørsmålet om det finnes detaljer ved figuren selv som kan bidra til en løsning av funksjonen. Og det er en vesentlig detalj som jeg unnlot å kommentere ovenfor. *Tremannen har sannsynligvis opprinnelig vært fallisk*. Jeg har nevnt at ekestokkens sidegrener nitidig er fjernet (v.s.). Vi ser restene – ringene – av de avsagede/avkappede grenene i plan med ekestammen. Grenstumpene er tydeligvis slipt helt ned, slik at ingen ender skulle stikke ut. Men på det strategiske stedet for et kjønnsorgan ser vi restene av en avbrukket gren. Vi kan vanskelig tolke dette på annen måte enn at man bevisst har latt en gren bli stående igjen. Ut fra den avbrukne stumpen synes grenen å ha vendt oppover. Slik må den ha utgjort et egnet emne for en erigert fallos. Det er vanskelig å tenke seg en annen årsak til at man lot en sidegren stå tilbake nettopp på dette stedet.

Et annet moment bygger opp under denne påstanden. Like over den brukne grenstumpen er det huggespor i ekestammen. Huggespor av samme type som markerer figurens hår i skjegg og barter. På samme måte har en fremhevet hårkransen ved kjønnsorganet. Det hele må sies å være ganske entydig; grenstump og huggespor markerer fallos og kjønnsår. Lengden av lemmet er umulig å anslå, men det er nærliggende å forestille seg en potent fallos i likhet med den som preger Broddenbjergmannen (Fig. 5). Fallos' tykkelse ved roten er ca. 4 cm.

Detaljen med at Grimstad-figuren har vært fallisk er viktig. Det stiller den i gruppe med andre lignende treskulpturer. De blir alle knyttet til den utøvende, praktiske religion. Der har de fungert som objekt for kulten som gudebilleder.

Fallos angir et fruktbarhetsaspekt, og som sådan må fallos' betydning i kulten være meget gammel. I Norden er en slik fallisk fruktbarhetskult empirisk belagt tilbake til bronsealder. Sannsynligvis er den enda eldre. Etnografiske paralleller tyder på at denne kultformen har sin opprinnelse i det gryende bondesamfunn tidlig i yngre steinalder. I bronsealderens helleristninger har vi imidlertid det avgjørende belegg for fallisk fruktbarhetskult. Helleristningenes mannlige personer – de være seg guder, «prester» eller kultdeltagere – har et gjennomgående fellestrekk; de er nesten alle sammen utpreget falliske.

De er falliske uansett hvilken rolle de opptrer i, enten de står på skip, blåser i lurer, bærer økser, står overfor solen, pløyer åkeren, eller – naturlig nok – gjennomfører *hieros gamos*, det hellige bryllup (Fig. 6). Bortsett fra kopulasjonsfremstillingene finnes det på helleristningene kun noen få kvinneskikkelser i full figur. Dette til forskjell fra de utallige fremstillinger av «den store Moder» –

Fig. 5. Trefigur fra Broddenbjerg mose ved Viborg, Danmark. (Foto: Nationalmuseet, København).

Modergudinnen – i de fleste stenalderkulturer. Selv uten vår tids psykologiske viden, må man, hevder Thorkil Vanggaard (1969 : 75), «betragte disse helleristninger som en anskuelsesundervisning i fallossymbolets mangetydighed». Nettopp helleristningenes hovedvekt på den mannlige avlekraft, har fått enkelte forskere til å datere de falliske trefigurene til bronsealder (Kfr. Feddersen 1881).

Men falloskulten bestod gjennom hele jernalderen (Vanggaard 1969: 77). Bautastener blir både på filologisk og arkeologisk grunnlag ansett som fallos-

Fig. 6. Fallisk helleristningsfigur fra Tanum, Bohuslän. Enkelte falliske trefigurer er datert til bronsealder på grunn av likheten med slike ristningsbilleder.

symboler. Et særlig utslag av denne kulten har vi i de såkalte «hellige hvite stener»; det er det erigerte avlemmet selv praktfullt skulpturert i sten (kfr. Petersen 1932).

Ennu ved overgangen til kristendommen har falloskulten en viktig plass i religionen. Det gjelder både den mer offentlige religion såvel som folkereligionen. Et eksempel på det første har vi hos Adam av Bremen. Han gir midt i det 11. århundre en skildring av den store helligdommen i Uppsala, der blant annet Frøys billedstøtte står utstyrt med en stor fallos. Et eksempel fra folkereligionen har vi i en skildring i Flateyjarbók, den såkalte Vølse-seremonien. På en av-sidesliggende bondegård skjærer man av den døde hestens avlelem. Genitalet blir hver aften tatt frem av bondekona som vasker, tørker og tilber det.

Fallos' betydning som fruktbarhetsgivende symbol er stor. Særlig når det knyttes til en personifisert guddom. Det sentrale i nesten all religion er gudstroen. Mennesket skaper guder i sitt billede. Gudene får menneskelig skikkelse. Rammen om religionen er bestemt av menneskets eget miljø. Derfor trer det antropomorfe element så sterkt frem.

Troen på antropomorfe guddommer går langt tilbake i tid. Det er forskere som hevder at personifiserte guder kom forholdsvis sent inn i religionen, men meget tyder på en kultus av denne type guder allerede i paleolitikum. I avbildninger av menn og kvinner på hulevegger og i rundskulptur fra paleolitiske boplasser har man villet se gudeskikkelser (kfr. Mainage 1921 :353 ff., 378 ff.). Antropomorfe guddommer synes det å være belegg for i nordisk sten- og bronsealder, selv om det fra arkeologisk hold blir påpekt at slike guder ikke opptrer så tidlig i kulturutviklingen (Brøndsted 1966: 238). At personifiserte guder eksisterte i eldre jernalder bør derimot heves over tvil. Arkeologiske funn og skriftlige kilder er entydige i så måte. Spørsmålet vi må stille, er om det finnes belegg for en utforming av gudene à la Grimstad-figuren? Eksiserte det slike gudebilleder?

Innenfor nordisk vikingtid er treguder godt dokumentert. Flere kilder, samtidige og yngre, som baserer seg på eldre nedtegnelser og muntlige tradisjoner, beretter om gudestøtter av tre. En av de best kjente opplysningene stammer fra den før omtalte tyske kanniken, Adam av Bremen. Som nevnt beretter han om tempelet i Uppsala. Der dyrket man gudestøttene av Tor, Odin og Frøy. Den sistnevnte statue var utrustet med en fallos. «Cuius etiam simulacrum fingunt cum ingenti priapo» (Lund 1978 :49). Videre gir Snorre mange opplysninger om primitive gudebilleder av tre i Norge og på Island. De mest kjente finner vi i Håkon den godes saga (kap. 14), Olav Trygvesons saga (kap. 69) og Olav den helliges saga (kap. 112, 113). I Dale-Gudbrands hov skulle det foruten trestøtten av Tor også befinne seg et Sif-billede (Mogk 1889 :90 ff.). Videre finnes det opplysninger om avgudsbilleder på flere forskjellige steder (Bø 1956 :287–288).

Vi vet at disse gudestøttene hovedsakelig var primitive og laget av tre, men

formen som sådan er uklar. Den får vi imidlertid god beskjed om i en samtidig reisebeskrivelse fra begynnelsen av 900-tallet. Araberen *Ahmad ibn Fadlan* var medlem av en delegasjon kaliffen al-Muqtadir sendte til haqánen over Volga-bulgarerne i årene 921–922. Etter hjemkomsten skrev ibn Fadlán sin berømte *Risála* (brev/liten bok). Der forteller han om reisen og oppholdet hos bulgarerne. I boken er det også et langt kapittel om *ar-Rusiya* (norrøne handelsfolk). Jeg gjengir den teksten som angår oss her i en oversettelse av Harris Birkeland (1954 :19 ff.).

Ibn Fadlán skriver: «Jeg så ar-Rusiya da de var kommet (dit) på handelsferdene sine og hadde slått seg ned ved elven Atul (Volga). . . . Med det samme skipene var kommet til denne ankerplassen gikk hver av dem i land, hadde med seg brød, kjøtt, løk, melk og nabíd (en rusdrikk) og gikk bort til *en høy, oppreist trestøtte med et ansikt som ser ut som et menneskeansikt* (Min uthevelse). Rundt omkring den er det små figurer, og bakom disse figurene høye trestøtter som er satt ned i jorden. Han går så bort til den store figuren, kaster seg til jorden og sier: «O min Herre, jeg er kommet langveisfra med så og så mange piker og så og så mange sobelskinn, (regner opp alle handelsvarene han har med), jeg kommer nå til deg med denne offergaven». Derpå legger han det han har med seg, fram for trestøtten».

Derefter følger en lengere betraktning om hvordan han gjentatte ganger ofrer til hovedguden og de mindre rundt-om stående trefigurene. Av betydning for oss her er hvordan ibn Fadlán beskriver kultplassen, og ikke minst den store hovedguden. Det fremgår helt tydelig at det dreier seg om en stolpegud, av form som Grimstad-figuren. En lignende beskrivelse av gudestøtter sees i Nestors russerkrønike ved omtalen av offerplassen i Kiev (Norrback 1919 :56, 68).

Ifølge A. Zeki Validí Togan, som forøvrig fant den originale *Risála* i Mešhed i Iran i 1923, er de trestøttene med utskårne menneskehoder, som ibn Fadlán omtaler, de nordiske *trimenn* eller *trimadr* (Togan 1939 :233 f.). De omtales i *Hávamál*, 49, (Gjessing 1899) hvor det heter:

«Gangklæder mine
gav jeg paa vang
til tvende *træmænd* hen,
karle de tyktes,
da de klæder fik,
mandslig er nøgen mand»

I Ragnar Lodbroks saga (kap. 22) berettes om en mann som ble kalt Ogmund den danske. Ved landligge ved Munarvågen på Samsøy fór mennene hans opp i skogen. «Der fann dei ein gamal *tremann*; han var førti alner høg og mosegrodd. Dei kunde likevel sjå alle delar på han, og dei rødde om seg-imillom kven det kunne ha vore som hadde blota til denne store *guden*» (Eskeland 1944 :131 f.). Tre-mannen kvæder frem tre dikt til mennene hvor han omtaler seg selv som

tremann. Axel Olrik hevder, dog uten henvisninger, at nesten alle samtidige beretninger omtaler norrøne gudebilleder som rått tildannede trestammer som ender i et menneskehode (Olrik 1910 :8).

Slike tre-idoler synes å ha vært vidt utbredt i vikingtid. Konvergensen med Grimstad-mannen er påfallende. Med henblikk på den sistnevntes falliske aspekt, går det bare måtelig frem hvorvidt vikingtidens tre-idoler var falliske. Bare der kultbilledet av Frøy navngis nevnes konkret en erigert eller stor fallos (genitale Membrum). På grunnlag av bestemte stedsnavn mener Magnus Olsen at man adorerer falliske trebilleder under åpen himmel (Olsen 1915 :251 ff.). *Harundarstafr* er et slikt navn. «*Harundarstafr* forutsetter efter den opfatning, som her er gjort gjeldende, en dyrkelse af den mandlige frugtbarhedsgud under aaben himmel i skikkelse af en med phallos (*horund*) udstyret *stafr* (gudebilleder)» (loc. cit.). Han henviser i den forbindelse til lappisk offerskikk tilknyttet fruktbarhetsguden.

Og nettopp hos samene finner vi nye, positive elementer vedrørende det norrøne gudebilledet av tre i stolpeform. Forskere som Axel Olrik (1905) og Kaarle Krohn (1906) hevder at hele den lappiske religion er et rent ukritisk lån fra nordboerne, men det er i nyere tid stilt et stort spørsmål vedrørende dette problemet. Man heller numere til at *noe* er lånt fra samenes norrøne naboer, og det gjelder kanskje fremfor alt enkelte av hoved gudene og kulten knyttet til dem (Kfr. Karsten 1952 :34, Vorren & Manker 1958 :146). Nettopp hos disse gudene finner vi igjen den enkle støtteformen (Kfr. Karsten 1952 :Fig. 4). Om samenes stolpeguder sier Olrik (1910 :6). «Lappernes gudebilleder var raa træstolper, tildannet af træstammer. Kun hovedet viste at de skulde forestille levende væsner. Arme o. desl. fandtes som regel ikke».

Treseitene (*Muorra Jupmel*) – tregud er fullt ut sammenlignbare med Grimstad-figuren – grener eller trestammer uten armer og ben, og med rått tildannede hoder i ene enden (Fig. 7). Særlig Thor-billedet er godt kjent, som en primitiv trefigur tilnærmet lik de vanlige stolpeseitene, men utstyrt med sitt attributt, hammeren. Videre kjenner vi til trebilledet av Frøy utstyrt med fallos, stående midt i en benhaug av ofrede rensdyr.

Disse trefigurene eller stolpegudene synes å parallellisere de nordiske trimenn (Daunius 1926 :47). Både i nordisk og samisk religion er slike figurer utelukkende gudebilleder. De fremstiller en eller annen guddom. Utgangspunktet er den norrøne stolpeguden av tre.

I vikingtid er det altså mulig til en viss grad å føre belegg for en utforming av gudestøtten i stolpeform. Dette er mulig på grunnlag av skriftlige kilder. Det er så vidt meg bekjent ikke gjort arkeologiske funn av slike treguder som kan dateres til yngre jernalder, og som kan støtte opp under de litterære kilder. Et besynderlig funn av noen mannsfigurer på en båt, alt av tre, fra Roos Carr, Yorks i Storbritannien, er av Feddersen (1881 :383 ff.) datert til vikingtid, men

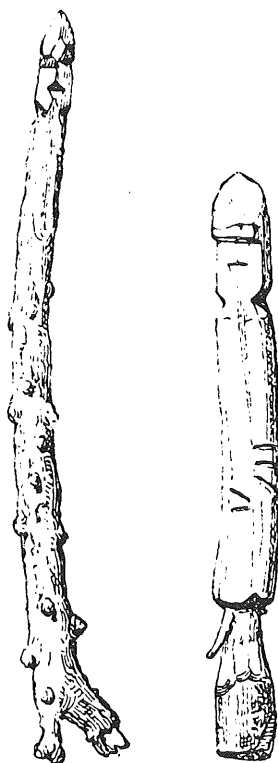

Fig. 7. Lappiske treseiter fra nordlige Russland.

på sviktende grunnlag. Samtidig er det usikkert om disse figurene fremstiller guddommer, noe jeg sterkt betviler ut fra form og komposisjon (fig. 8).

Er det så mulig å føre belegg for stolpeguder av tre for tiden før yngre jernalder? I store trekk må vi nu basere oss på arkeologiske data. Skriftlige kilder fra eldre jernalder er få. En av disse berører imidlertid kjernen i vårt problem; romertidens religion hos det germanske folk. Det er *Cornelius Tacitus'* «*Germania*» skrevet i 1. årh. e. Kr. Han hevder at germanerne *ikke* fremstilte gudene i antropomorf form på grunn av deres storhet. I kap. 9 heter det: «I øvrigt anser de det for uforenlig med de himmelske magters storhet at slutte dem (gudene) inde bak vægge og *give dem menneskelige træk*» (Bruun & Lund 1974 :45).

Dermed følger Tacitus en av de tradisjonelle etnografiske topoi. Han fremstiller germanerne som primitive naturfolk, og som sådan dyrker de gudene under åpen himmel i skogen ved kun å benevne dem ved navn. Det var en vanlig oppfattelse at folk på et lavere teknokulturelt stadium ikke tillå gudene menneskelig skikkelse.

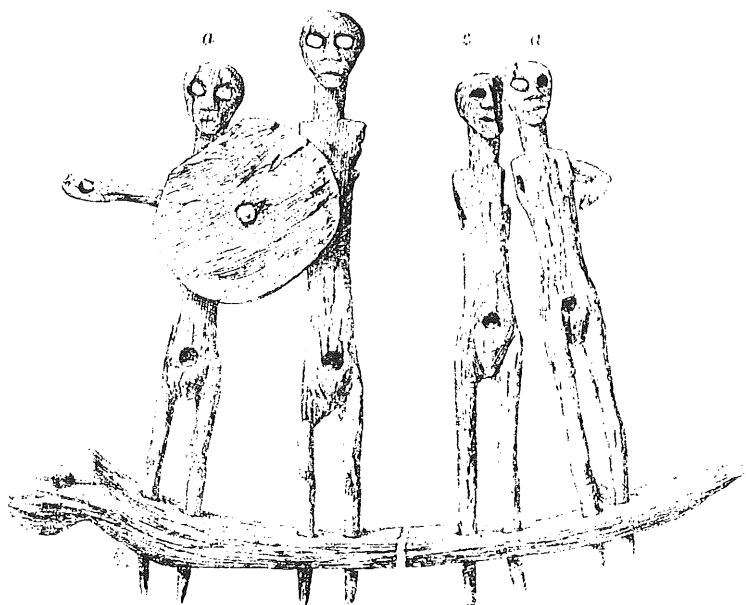

Fig. 8. Figurkomposisjon fra Roos Carr, Yorks, England.

Ca. 150 år skiller Tacitus' skildring fra *Caius Julius Cæsars* «*Bellum Gallicum*» (Gallerkrigen). Symptomatisk for sistnevntes snevre beskrivelse av germansk religion, er at samme nedvurderende holdning legges til grunn for fremstillingen. I Cæsars B. G. 5,21, heter det: «Som guder regner de kun dem, de kan se, og hvis hjelp de tydelig kan merke: Solen, Ilden og Månen. De andre guder har de end ikke hørt om».

Sitatene fra de to klassiske forfatterne har vært sterkt omdiskutert. Germanernes religion fremstår i et så primitivt lys at flere forskere med god grunn har trukket utsagnenes pålidelighet i tvil. De må forstås mot den bakgrunn at forfatterne ønsket å fremheve germanerne – romernes motstandere – som ville. Cæsar og Tacitus presenterer for de romerske lesere en slags ur-religion.

Dette er romertidens skildring av germansk gudetro. Det er i hovedtrekkene også de eneste. Ut fra de skriftlige kildene er det følgelig intet som tyder på at Grimstad-figuren er et gudebillede. Riktignok ligger dens datering noe senere i tid enn Cæsars og Tacitus' skildringer, men tross alt befinner vi oss innenfor samme kulturelle periode. Endringer i kultur og religion er ikke synbare eller avlesbare på disse få årene. La oss derfor vurdere arkeologiens supplerende eller korrigerende viden om den selvsamme tiden. For når alt kommer til alt er det i virkeligheten kun de arkeologiske funn som byr oss det eneste *faktiske* kildematerialet.

Hva sier så arkeologien til den antikke verdens oppfatning av de germanske folks anikonske kult? Er det funnet kult- eller gudestøtter fra denne tiden?

Rundt om i Europa er det fremkommet flere mer eller mindre rått bearbejdede treskulpturer. Det synes som om Tacitus – og Cæsar – ikke hadde kjennskap til disse grovt tilskårne trefigurene. Figurer som de for øvrig neppe ville ha sidestilt med klassiske gudestatuer, som var idealiserte fremstillinger i marmor og bronse.

Hvis vi i første rekke konsentrerer oss om Norden, er det flere forhold som må klarlegges. Det er funnet primitive trefigurer både i Finland, Sverige og Danmark. Men utelukkende å slutte fra ett funn av en trefigur til et annet er ikke mulig. Ingen av de kjente nordiske treskulpturene fra forhistorisk tid er fullt ut like. De skiller seg fra hverandre både i form, størrelse og utførelse. Videre er det som påpekt ovenfor en viss spredning i tid. Dateringen av de fleste er imidlertid usikker.

Foreløpig er det bare Grimstad-figuren som er ¹⁴C-datert. Ellers er Rude Eskildstrup-mannen forholdsvis sikkert tidfestet til germansk jernalder på grunnlag av en typesikker halsring som pryder figuren (Mackeprang 1935 :248). Rebild-figuren fra Skørping sogn, Helligum herred, Danmark, er pollenanalytisk datert til romertid (Riismøller 1952 :119 ff.), mens trebilledene fra Sunborn og Nordmyra by i Sverige henføres til henholdsvis bronsealder og romertid/tidlig folkevandringstid på grunnlag av samme dateringsmetode (Oldeberg 1957 :254). På pollenanalytisk basis dateres en finsk trefigur til kamkeramisk tid (Leppäaho 1937 :38). Disse dateringene er imidlertid meget usikre, da pollenseriene ikke er ¹⁴C-daterte. Pollenanalyser i seg selv er ikke tilstrekkelig nøyaktige som dateringsmetode. De andre funne trefigurene er bare intuitivt tidsplassert.

Figurene forestiller både menn og kvinner. Enkelte er kjønnsmessig ubestemmelige. På de kjønnsbestemte er ett trekk tydelig; man har bestrebet seg på å fremheve kjønnsdelene. Dette er et trekk som er felles med Grimstad-figuren. Typisk i så måte er Broddenbjerg-mannen (Kfr. Fig. 5). Det synes å ligge et nært slektskap i uttrykt tanke bak de to figurene. Til tross for tidligere uenighet angående dateringen av Broddenbjerg-figuren, er den numere henført til eldre jernalder (Glob 1966 :157).

Hvordan kan fellesskapet mellom Broddenbjerg- og Grimstad-billedet hjelpe oss til å tolke det sistnevnte? Hva tilsier at Broddenbjerg-mannen er et gudebillede?

Han er i motsetning til vår trefigur funnet i primærleiet. Det er funksjonsopplysende. Figuren ble funnet fire fot dypt i Broddenbjerg mose. Den stod oppreist ved siden av en oppstabet stendynge. I stenhaugen var det satt ned tre lerkar (Feddersen 1881 :369 f.).

Tolkningen synes klar. Det er nærliggende å se denne situasjon som et gudebillede ved sitt stenalter. På alteret er det satt ned offerkar til guden.

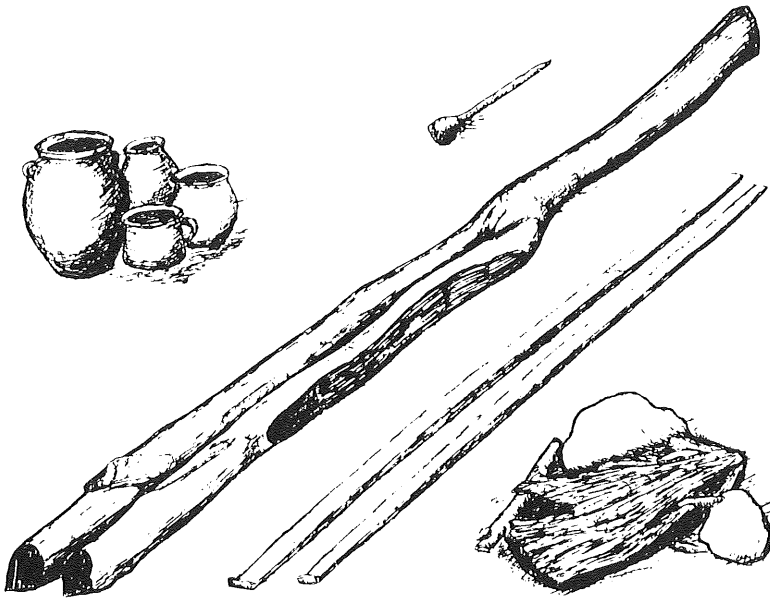

Fig. 9. Trefigur av ek fra Foerlev Nymølle i Illerup ådal, Jylland. Sammen med figuren ble det funnet lerkar, trekølle, en lindusk og et par «ski» (Efter Skalk nr. 4, 1961).

Hvorvidt disse har inneholdt offergaver som mat og drikke, eller om karene selv representerte offergavene er usikkert. Man har i Broddenbjerg-figuren sett en fruktbarhetsguddom (Glob 1966 :157). Fallos angir fruktbarhetsaspektet. Selv religionshistorikeren Jan de Vries går, på grunnlag av funnomstendighetene, fullt inn for den tolkning som er fremført her (de Vries 1970 :117). En annen forklaring er også vanskelig å finne. Tolkningen av Broddenbjerg-figuren som en fruktbarhetsgud synes sikker.

Det er flere eksempler som underbygger denne påstand. Mange trefigurer er funnet under samme forhold, de fleste fra Danmark. I 1961 ble det avdekket tre offerplasser i Foerlev Nymølle. De lå tett sammen. På en av stedene var det samlet sammen stener i en haug. Under stendynge ble det funnet en nesten tre meter lang/høy trefigur (Andersen 1961 :7 ff.). Figuren var lite tildannet, og det var lagt mest vekt på å få frem kjønnet. Det var gjort ved å forme en revne/sprekk mellom de to tvedelte grenene som forestilte benene (fig. 9). Foruten stenalteret fantes flere av de lerkar som karakteriserer jernalderens myroffer. Dessuten var det lagt ned dyrebene; knokler av tamokse, sau, gjet, hest, hund og hare. Et destruert hominid skulderblad forteller at også mennesker ble ofret. Figuren tolkes som en fruktbarhetsgudinne. Hennes betydning som vekstgudinne forsterkes av en dusk linstengler, som lå på stenalteret. «Når det var høytid må man tenke sig hende stående på sine lange ben frontalt vendt mod de tilbedende jernalderfolk» (Glob 1966 :155).

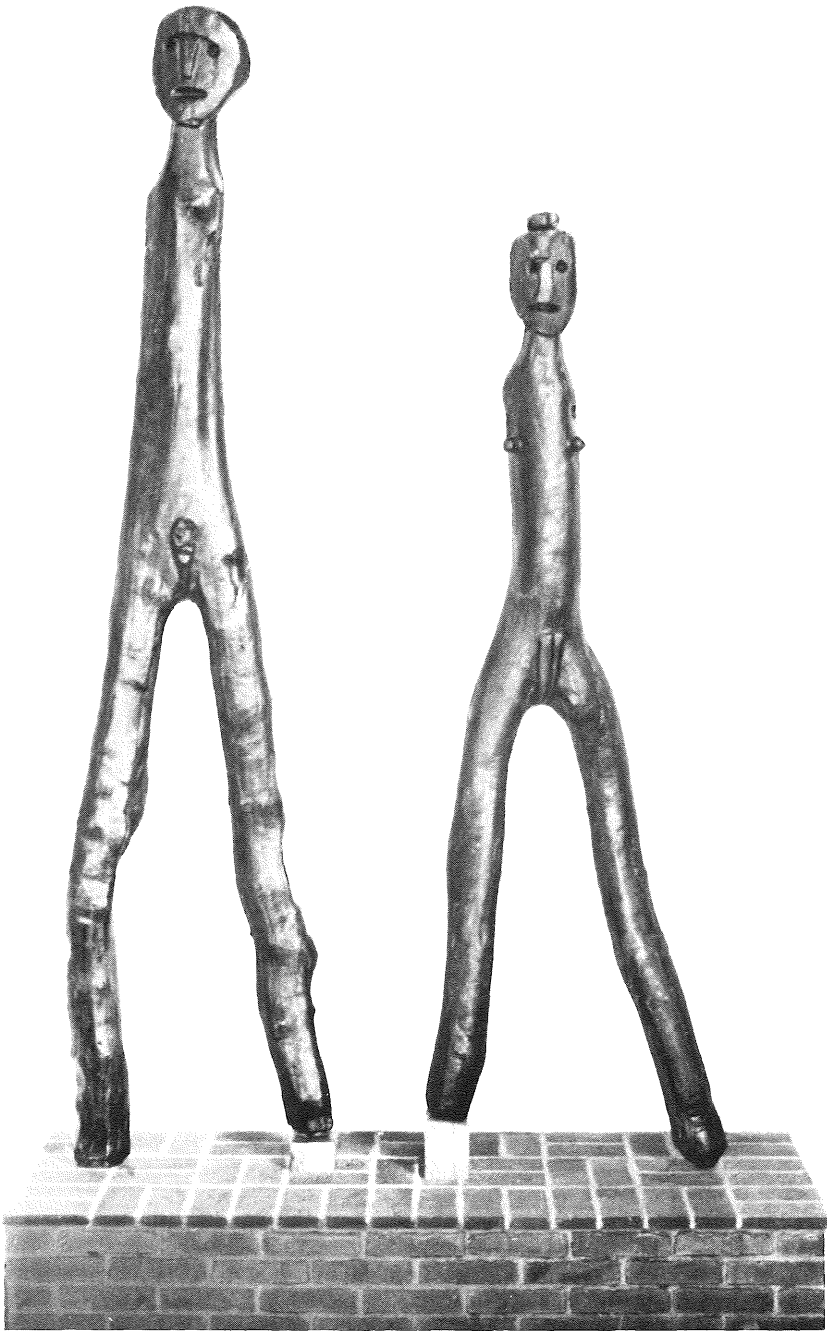

Fig. 10. To trefigurer – mann og kvinne, ca. 3 m. høye – funnet sammen i en myr ved Braak, Kr. Eutin i Nord-Tyskland. (Foto: Schlesw.-Holst. Laudemuseum für Vor- und Frühgeschichte, Schleswig).

Et annet trebillede ble funnet under torvegravning ved Rebild Skovhuse i østlige Himmerland i 1946. Her var ingen stenansamling med lerkar, men ved siden av figuren, også denne tilsynelatende en kvinne, var det ofret et stykke av hennes klede (Riismøller 1952 :119 ff.).

I Spangeholm mose i Vendsyssel er det funnet en trefigur som i seg selv forestiller selve mannens avlelem. Det er en 64 cm. lang ekegren som ender i en fortykket «knute», mens den andre enden er tilspisset. På den måten kunne figuren rammes ned i myrens bunn (Glob 1937 :190 f.). Slik ble den også funnet stående omgitt av en mengde lerkar. Lerkarofringene foran trefiguren har tilsynelatende forekommet regelmessig. Til slutt var denne fruktbarhetsguddommen omgitt av en krets av over 40 potter. Relasjonen idol – offer er klar.

I en myr ved Rosbjerggaard ved Hobro ble det i forrige århundre avdekket flere hvelvede stendynger. På- og rundt disse stenhaugene stod det lerkar, drikkehorn, kuhorn, ja endog et etruskisk bronsekar. Øverst på den største stendyngen stod to tykke trestykker som var tilspisset i fotenden. Den andre enden var råtnet bort. Dette er tolket som restene av benene til et gudebillede av tre (Müller 1897 :589 ff.). Det har stått i et stenalter og mottatt offergavene. Eftersom vann og/eller vegetasjon har dekket stenhaugen og nedre del av trefiguren, og virket konserverende på treet, har overdelen av trebilledet råtnet bort.

Et lignende funn ble gjort i en myr – Skjelmose – i Lysgaard herred. Her stod en uthulet ekestokk – en meter høy – i en stenhaug. Ekestokken var fylt med avbarkede småkjepper. I stenhaugen var det satt ned flere lerkar. Ved siden av ett av karene lå en treskje og flere kileformede trestykker. Mange av disse hadde vært i ilden (Feddersen 1881 :376 ff.). Igjen er det rimelig å oppfatte trefiguren som mottager av offergaver satt ned på et stenalter.

Ved torvegravning i den tørrlagte Hjeds Sø i Nord-Jylland fant man i 1956 en merkelig trefigur. (Se fig. hos Nielsen 1958 :15). Den har et svakt antydnet antropomorft utseende. Ved siden av trefiguren var det plassert et trefat. Det er tolket som en offerskål foran et gudebillede.

Til den nordiske sone regnes også Nord-Tyskland. I en myr ved landsbyen Braak nær Eutin i Holsten ble funnet to store menneskefigurer av tre, ca. 3 meter høye. De utgjør tydelig et par, mann og kvinne (Fig. 10). Figurene fantes ved siden av en stor bål plass, som var markert med store mengder aske, kull og skjørbrrente stener. Denne bål plassen må ha vært brukt gjentatte ganger, eftersom det hadde dannet seg flere skiller mellom bållagene (Schwabedissen 1949 :65).

Alle disse eksemplene tilsier kun én rimelig forklaring: Trefigurene er gudebilleder som har mottatt forskjellige former for ofringer. De har stått på eller ved et alter. Her har det vært rituell brenning og spise/drikkeofringer. Eller man har deponert materielle offergaver som lerkar o.l.

Samme tolkning synes jeg det er rimelig å gi vår trefigur. *Grimstad-mannen*

må være en idol, en fruktbarhetsgud. Kulturn omkring denne vil ikke bli berørt her. Den vil bli tatt opp i en annen sammenheng. Men alt tyder på at Grimstadfiguren passer inn i en felles-nordisk tradisjon hva idoler angår. Vi må tenke oss at slike gudebilleder har vært vanlige. Den mangelfulle overleveringen gjør at de i dag er sjeldne. Ved et skjebnens lune er et slikt gudebillede bevart for ettertiden på norsk grunn.

Summary

One day in May 1979, the author of this article was notified that a human figure of wood had been found at Skjeberg in Østfold. It was found on the farm Grimstad, reg.no. 22–5 (cf. fig. 1), while the owner of the farm was digging a sewage ditch. The figure lay buried in blue clay, at a depth of 1,8–2 m. The deep, wet clay had helped to preserve the wood.

The figure was made from a roughly round wooden stick from which bark and twigs had been removed. The total length is 1,16 m, and the material is oak. One end of the stick had been shaped into the semblance of a human head, and the remains of a broken-off twig show clearly that the figure once had a phallos. The clearly marked moustaches and beard also show this to be a male figure. It is unique in Norway, where no such figures had previously been known. The author discusses two important questions: how old is this figure, and what was its function? Pollen analyses of material from the clay in which it lay suggest an age of 1500–2000 years. This was verified by a radiocarbon analysis of the oaken material. The analysis (T 3481) yielded an age of 1690 years \pm 50; the resulting date (MASCA) is AD 290 \pm 70 years.

The fact that the figure had originally been phallic is an important detail, for a phallos indicates an aspect of fertility. The importance of the phallos and fertility cult as such in prehistoric days is discussed. The phallic aspect is important from the point of view of interpretation – this also applies to the form of the figure as such.

Wooden figures of this kind were venerated as gods, as idols, in the Viking Age, as we know from literary evidence. We may note the same feature among the Lapps, who took up many religious loans from their Norse neighbours.

Our evidence for the period before the Viking Age consists almost exclusively of archaeological data. However, one important literary source – Tacitus – maintains that the Germanic tribes did *not* endow their gods with a tangible human shape, but several wooden figures, most of them found in Denmark, would seem to belie his statement. The find context of these figures shows clearly that they were idols.

When they were found, several of them stood beside a stone altar or in such

an altar. Clay pots etc., which had been sacrificed, were found in front of them. Many of these wooden figures – whose dating is uncertain – are of the same type as the Grimstad man. An interpretation of our figure similar to that of the Danish ones seems obvious. Thus we may explain the Grimstad figure as an idol dating from the late Roman Iron Age.

Litteratur

- Andersen, H., 1961: Hun er Moder Jord. *Skalk nr. 4*.
- Birkeland, H., 1954: *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder*. Vid.-Akad. Skr. II H.-F. Kl. 1954. No. 2.
- Bruun, N. W. & Lund, A. A., 1974: *Tacitus Germania I*. Århus.
- Brøndsted, J., 1966: *Danmarks Oldtid I. Stenalderen*. København.
- Bø, O., 1956: Avgudsbilete. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder I. Østfold, southeast Norway*. Univ. Bergen Årb. Mat. Nat. S. No. 14.
- Daunius, E., 1926: Om de hedniska lapparnas gudabilder. *Västerbotten 1926*.
- Eskeland, S., (Utg.) 1944: *Soga om Ragnar Lodbrok*. Oslo.
- Feddersen, A., 1881: To Mosefund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1881*.
- Gjessing, G. A., 1899: *Den ældre Edda*. Kristiania.
- Glob. P. V., 1937: Neues aus Vendsyssels älterer Eisenzeit (Spangeholm). *Acta Archaeologica Vol. VIII*.
- Glob, P. V., 1966: *Mosefolket*. København.
- Høeg, H. I., 1978: The immigration of *Picea abies* to southeastern Norway with special regard to Telemark (a preliminary report). *Norw. J. Bot. Vol. 25*.
- Høeg, H. I., 1979: Granens innvandring i Telemark. *Fortiden i søkelyset*. Trondhjem.
- Karsten, R., 1952: *Samefolkets religion*. Stockholm.
- Klindt-Jensen, O., 1961: *Gundestrupekedelen*. København.
- Krohn, K., 1906: *Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie*. Finnisch-ugrische Forschungen 1906.
- Leppäaho, J., 1937: Pohjankurun «puujumalainen». *Suomen Museo XLIII*.
- Lund, A. A., (Overs.) 1978: *Adam af Bremen*. Højbjerg.
- Mackeprang, M. B., 1935: Mensendarstellung aus der Eisenzeit Dänemarks. *Acta Archaeologica Vol. VI*.
- Mainage, T., 1921: *Les Religions de la Préhistoire*. Paris.
- Mogk, E., 1889: Das angebliche Sifbild im Tempel zu Gudbrandsdalir. *Paul und Braunes Beiträge 14*.
- Müller, S., 1897: *Vor Oldtid*. Kjøbenhavn.
- Nielsen, S. V., 1958: «Spørsmålsteget». *Skalk nr. 1*.
- Norrback, A., (Overs.) 1919: *Nestorkrønikan*. Stockholm.
- Oldeberg, A. 1957: Några träidoler från förhistorisk och senare tid. *Fornvännen 1957 :5*.
- Olrik, A., 1905: Nordisk og lappisk gudsdyrkelse. *Danske Studier 1905*.
- Olrik, A., 1910: Irminsul og gudestøtter. *Maal og Minne 1910*.
- Olsen, M., 1915: *Hedenske kultminder i norske stedsnavne*. Kristiania.
- Petersen, Th., 1932: Nye fund av «hellige hvite stene» i Trøndelagen og Namdalen. *T. V. F. V. 1932*.

- Riismøller, P., 1952: Frøya fra Rebild. *Kuml* 1952.
- Schwabedissen, H., 1949: Die Bedeutung der Moorarchäologie für die Urgeschichtsforschung. *Offa* 8.
- Togan, A. Z. V., 1939: *Ibn Fadlân's Reisebericht*. Abhandlung für die Kunde des Morgenlandes XXIV, 3.
- Vangaard, Th., 1969: *Phallós*. København.
- Vorren, Ø, & Manker, E., 1958: *Samekulturen*. Tromsø Museums Skrifter Vol. V.
- de Vries, J., 1970: *Altgermanische Religionsgeschichte I*. Berlin.

Birthe Weber:

Heita, feita pylsa!

Om pølsepinner og en matkultur som er i ferd med å forsvinne.

Alle arkeologer som har hatt graveskjeen i en middelalderby, for ikke å si fingrene i funnmaterialet fra en slik graving, kjenner pølsepinnen. Dens uanselige utseende til tross, den blir ikke oversett og fyller etterhånden eske etter eske i magasinene. Den utgjør faktisk en av de største gjenstandsgruppene fra middelalderen. På bakgrunn av mengden og utbredelsen av disse pinnene kan vi fastslå at den kulturelle handling de representerer har vært utbredt over store områder i Nord-Europa. Til tross for navnet, har ingen sikkert kjent til bruken av dem. Ulike anvendelsesområder har vært foreslått, bl.a. at de kan ha tjent som pilepinner for skinn til tørk på bakken (Bencard 1973 :29).

Hva er en pølsepinne? Hva er det som karakteriserer den? Som navnet sier er det en pinne, en gjenstand av tre med en lengde som er mange ganger tykkelsen. Det helt spesielle med pølsepinnen er måten den er tilspikket på. Tverrsnittet av pinnene er tilnærmet rundt og diameteren er ca. 0,5–0,7 cm. Lengden varierer fra 6–27 cm. Den ene enden er tilspisset, den andre er tilskåret ujevnt fasettert eller rett avkuttet. Kombinasjon av disse tildanningene kan også sees. Emnet til pinnene har vært et større stykke som de er kløvet fra eller mindre greiner, det kan sees på små kvistrøtter som sitter igjen, og gjerne på formen. Nå vil naturlig nok endel av pinnene etter tiden i jorden ha en noe forvitret overflate, men på mange er detaljene helt skarpe. Det vi legger merke til på de tilspikkete pinnene er at overflaten består av smale, langsgående flater, så smale at omkretsen blir mangelkantet og nesten rund. De godt bevarte pinnene har således glatt overflate uten ujevnheter av noe slag (fig. 1).

Før jeg diskuterer bruken av pølsepinnene, skal jeg gjennomgå det arkeologiske materialet fra Gamlebyen, Oslo, og se på forholdene i resten av Norden.

I Gamlebyen ble det gravet to sammenhengende felt, Mindets tomt og Søndre felt i årene 1970–76. Fra disse feltene, ca. 900 kvm, er det registrert i alt 424 pølsepinner. 345 var hele og dermed målbare, lengdene varierer mellom 6,2 cm. og 24,1 cm, gjennomsnittslengden er 17,7 cm.

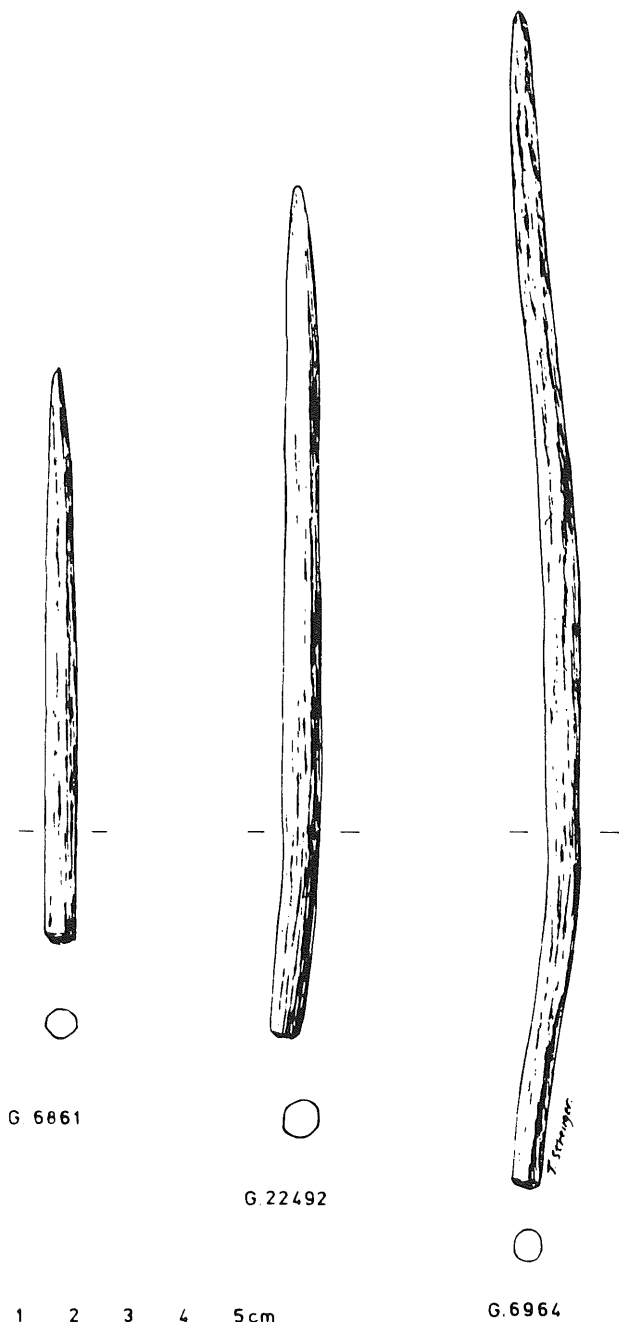

Fig. 1. Pøsepinner fra Gamlebyen, Oslo. Tegnet av Tone Strenger.

Fordelingen av pinnene i forhold til brannene fremgår av følgende tabell:

	Brann	Antall	Datering
over brann	4	2	senere enn 1400
	4	1	1325–1400
	5	52	1300–1350
	6	121	slutten av 1200-årene–1300
	7	78	ca. 1250
	8	79	1225–1250
	9/10	78	1175–1250
	11	6	ca. 1150
	12	3	første halvpart av 1100-årene
	13	3	ca. 1100, slutten av 1000-årene
	14	1	
Totale antall		<u>424</u>	

11 pølsepinner er fra usikre lag, opprenskningslag eller karakterisert som løsfunn. De kan plasseres mellom brannene 6 og 8 på Mindets tomt og 6 og 13 på Søndre felt. Alle disse 11 har jeg henført til brann 6, hvor funnene av pinner er betydelige, selv uten disse 11.

Vi ser det har skjedd en forandring mellom ca. 1150 og begynnelsen av 1200-årene. Økningen av registrerte pølsepinner er så stor at vi må prøve å finne en forklaring. Ved å se på fordelingen av noen andre grupper gjenstander som tvarer, husholdningsspader/spateler, bordkar og kar i sveipteknikk (Weber 1979 :79) kan vi sette opp følgende tabell:

Brann	Antall				
	pølsepinner	tvarer	hush.spader/spat.	bordkar	a.kar
9/10	78	5	15	19	10
11	6	2	20	16	7
12	3	2	14	6	10
13	3	2	7	16	10
14	1			1	2

I motsetning til pølsepinnene fordeler de andre gjenstandsgruppene seg noenlunde jevnt fra brann 13. En skal være oppmerksom på at det nok kan være tilfeldig hva som blir overlevd av tregjenstander, idet ubrukelige ting trolig ofte ble kastet på varmen. Til tross for dette synes det klart at økningen av antallet pølsepinner over brann 11 må skyldes en utenforliggende årsak. Det skal bemerkes at det er særlig godt om funn av tregjenstander i de dypere lagene på begge felt.

Utgravningene i Bergen, Trondheim og Tønsberg har likeledes bragt for dagen mengder av pølsepinner. Hverken Bergen eller Tønsberg kan føre bebyg-

gelsen lenger tilbake enn 1100-årene, bare i Trondheim er det gravet 1000-talls lag. Materialet herfra er ikke gjennomgått, men opplysninger forteller at hovedtyngden av pølsepinner synes å falle på 1200-tallet, bare spredte funn er registrert tidligere (Ian Reed). I 1200-årene har et lite handelsfartøy seilt langs kysten før det sank i strandkanten i Sjøvollbukta i Asker. Blant funnene ombord er også registrert pølsepinner (Christensen 1968: 134, fig. 3).

I nåværende Sverige har alle utgravninger av middelalderske bysamfunn, som Lund, Lødøse, Uppsala, Enköping, Söderköping, Nyköping og Stockholm og i Danmark bl.a. Århus og Ribe gitt store mengder funn av pølsepinner som stort sett skriver seg fra lag datert fra slutten av 1100- og 1200-årene av. De nevnte pinner fra Ribe som ble foreslått som spilepinner for skinn, kan trolig også ha vært slike.

Tilsendte fotografier av disse og «riktige» pølsepinner fra samme sted viser at «spilepinnene» mangler elementene som karakteriserer pølsepinnene.

I Schleswig er funnet store mengder pølsepinner særlig fra 1100- til 1300-årene. (Dr. V. Vogel, skriftl. opplysning). Tilsendte tegninger viser lengder fra 9,5 cm til 15,7 cm. Bosetningen i Schleswig går tilbake til 1000-årene.

Hvorledes har pølsepinnen vært brukt?

I det følgende vil jeg prøve å sannsynliggjøre at pølsepinnene har hatt det formål å lukke åpninger i tarmer og vommer fra husdyr som har vært fylt med ulike blandinger av hakket innmat og fett og kanskje blod.

De viktigste metodene til identifikasjon og bruksbestemmelse av særlig tre- og jerngjenstander fra middelalderen er sammenligning med gjenstander fra nyere tid. Det naturligste er å oppsøke museer og samlinger, men det har vist seg at den fylldigste informasjon oppnåes fra eldre mennesker som kjenner til forestillinger omkring og metoder for fremstillingen av gjenstanden og til bruken av den fra egen erfaring. Vanskeligheten er at det arkeologiske materialet oftest foreligger som fragmenter eller deler av større gjenstander. Dessuten er det forbundet med visse problemer å bringe med dette, slik at en gjerne er henvist til tegninger som ikke alltid er lette å forstå.

På en tur med det formål å identifisere gjenstander, reiste jeg Vestlandet sydover fra Stadtlandet med tegninger samt et utvalg pølsepinner. Utbyttet hadde ikke vært særlig stort da jeg kom til Viksdalen i Sunnfjord, hvor jeg fikk «napp».

Gårdbruker Harald Oppedal (68 år) og hans kone Dagmar, kjente med én gang igjen pinnene jeg viste dem. De hadde selv brukt slike i alle år tidligere og var ikke i tvil om at det var det samme jeg hadde med fra middelalderen.

I forbindelse med slakten om høsten har man der laget opp forskjellige typer mórr-(innmat) og blodpølser, som ble fylt i tarmer og mageskinn fra småfe, sau og lam, og tidligere også fra geit. Alle åpninger var tidligere blitt lukket med pølsepinner, bare i de senere år er man gått over til å sy med bomullstråd.

Før vi går videre kan det være på sin plass med en forklaring på enkelte benevnelser og det mulige opphav for disse. Det moderne ord pølse, nynorsk pylsa eller kurv, finner vi ikke i gammelnorsk. Kurva = krumme, bøye, som bjúga (Torp 1919). I islandske sagaer refereres til pølser ved betegnelsene bjúga eller mörbjúga. Mör eller mörri betyr fett og det færøyske mörur har i tillegg betydningen spiselige innvoller (a.a.: Mór). Mórrpølse (kurv) av innmat brukes i dag over store deler av Norge. Det vanligste er å spise den speket sammen med annen spekemat, men det kan også dampes opp og brukes i kjøttsuppe (Ambjørnrud et al 1965 :168). Ofte ser vi at navnet nå staves mårpølse.

Sagalitteraturen gir videre indirekte opplysning om bruk av pølsepinner. I gammelnorsk betyr sneis pinne eller kvist og sneisarhald er enden av pølser hvor pinnen stikkes inn. I Sturlunga saga heter det: «pat dreymdi mik, at ek póttunk hafa mörbjugahlut i hendi heitan ok sneisarhaldit» (I, 305³², etter Fritzner 1954).

En bonde i Hallindal husker vendingen: «no må me til å spikke kurvesneisar, imorgo skal me kurve.» Der brukes ennå ordet sneis.

Tillaging av mórrmat

Det foreligger et fyldig materiale fra store deler av landet om utnyttelsen av innmat og blod og bruk av tarmer og vommer til dette i NEG (Norsk Etnologisk Granskning), emne nr. 34 fra begynnelsen av 1950-årene. Nesten alle husker bruk av pølsepinner i «gamal tid». Ordbruk og benevnelser på de forskjellige typer pølser varierer og også kravet til innholdet. Men distriktsvis kan preget være enhetlig.

Erfaring har vist at i enkelte bygder på Vestlandet er det fremdeles mulig å få førstehåndsopplysninger om alderdommelige arbeidsprosesser og -metoder, og om redskaper som forlenget er gått ut av bruk andre steder. I det følgende vil jeg derfor konsentrere beskrivelsen av tillagingen av mórrpølser til Viksdalen, det stedet hvor fremstillingen og bruken av pølsepinner har vært kjent til våre dager.

På Oppedal blir betegnelsen mórrmat eller -pølse brukt om en blanding av hakket innmat og talg som fylles i tarmer og/eller vommer fra sau og lam. All innmat, lunger, hjerte, lever, nyrer samt testikler, jur, tunge og kjøtt som blir pusset av, blir hakket og blandet med hakket talg og saltet lett. På forhånd var innmaten og kjøttet «løypt», d.v.s. gitt et oppkok, slik at hakkingen gikk lettere.

Fig. 2. Slaktekrakk fra Oppedal, Viksdalen, tidligere også brukt som lekestol for småbarn.

I oktober 1979 ble det anledning til å overvære tillagingen av pølser på Oppedal. Selve slaktingen av sau og lam hadde foregått dagen i forveien. Til det brukte man en *slakte-krakk* eller -benk med hull i midten (fig. 2). Krakken var resten av året velegnet som en slags lekestol for småbarn, for at de ikke skulle komme bort i varmen eller skade seg på annen måte. På *flåkrakken* ble dyret gjort opp. Denne var meget hensiktsmessig utformet med et lavere parti på den ene siden hvor trauret, som skulle ta i mot innvollene var plassert. I *saksestabben* ble innmaten og talgen til mórmmaten hakket med en bile (tømmermanns-øks). Saksestabben ser ut som en vanlig huggestabbe, men er uthult med en ytre kant øverst, slik at ingenting skal falle ut. Hakkingen var tungt arbeid og ble gjort av mannfolk. Prosessen er betydelig forenklet i dag, idet man er gått over til å male den «løypte» innmaten på kjøttkvern. Dette arbeidet gjøres av kvinner. Informanter som uttalte seg om saken, mente pølsene var saftigere før da innmaten ble hakket. Bare én realistisk mann var glad for å slippe trefliser i pølsa.

Da vi kom til Oppedal var mórmmaten ferdig kvernet og oppbevart i et stort traue. Idet jeg primært var interessert i tillagingen og bruken av pølsepinner, tok

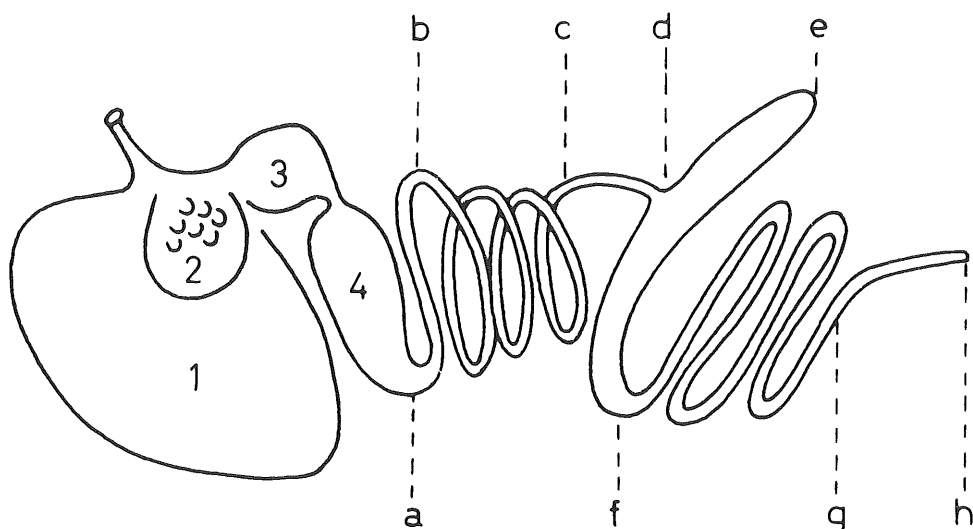

Fig. 3. Mage/tarmsystemet hos drøvtyggere.

man disse i bruk igjen på Oppedal i år. Endel var laget ferdige på forhånd, men Harald Oppedal «smidde» også pinner for dokumentasjon.

Først noen ord om mager og tarmer som ble brukt som «ilåt». Ilåt er et ord som er kjent over store deler av landet og betyr det en bruker til å fylle noe i. Skissen (fig. 3) viser mage/tarmsystemet hos drøvtyggere. Av magene er det nr. 1 «stormagen», vommen og nr. 4 «rypa», løpmagen som brukes på Oppdal. Rypa har fått navnet etter formen den får når den er opphengt og ligner en rype. Den kalles også vingstra. Når innvollene av storfe ble benyttet, ble vommen delt i flere deler og disse igjen sydd sammen til passende poser. Av tarmene er det bare tykktarmen som brukes. Denne angis fra d–h. D–e er blindtarmen og kalles botn ilåt. Tynntarmen fra småfe er for liten og blir ikke brukt. Hele tykktarmen kalles feitetarmen, men det er den nederste delen, g–h, endetarmen, som gir den egentlige feitepølsa.

Disse forskjellige tarmer og mager må således oppfattes som beholdere for oppbevaring av mór- og blodmat. Mens mórmaten kunne fylles i både tarmer og rypa, ble blod- eller svartepølsene fylt i stormagen og rypa. Hjernen, «heilen», ble tidligere brukt som heilepøls i rypa. Til alle sorter pøls var det vanlig med stor tilsetning av talg.

Pølsepinne på Oppedal varierte i lengde, men de fleste var fra 18–22 cm. Brukte man den delen av tykktarmen som ga to åpninger, lukket én pinne for begge åpningene ved å bli tredd igjennom begge, slik at pølsen dannet en ring.

Fig. 4. Pølsene blir stappet.

Botn ilåten og rypa hadde hver én stor åpning som ble lukket med en lang pinne.

Det jeg fikk overvære var tillagingen av mórrpølsene, som er et felles navn på alle som ikke inneholder blod.

Den ferdiggjorte mórrmaten ble stappet med fingrene i de rengjorte tarmen og mager. (Rengjøringen av disse er en møysommelig prosess som jeg ikke skal gå inn på her). Pølsehorn ble ikke brukt fordi man mente at pølsene ble for hardstappet da (fig. 4).

Feitepølsa ble stappet på den måten at man vregte tarmen idet man fylte den, slik at all talgen kom på innsiden. Av mange blir denne ansett for en særlig delikatesse. Lukkingen foregikk ved at skinnet ytterst i åpningen ble lagt inntil hverandre og gjerne brettet over én gang. Pøsepinnen ble stukket ut og inn flere ganger (fig. 5).

Mórrpølsene fikk ingen etterbehandling, men ble hengt et luftig, kjølig sted, som f.eks. i eldhuset, eller på stabburet. Etter hvert som pølsene ble ferdige, bandt man snor omkring på begge sider av pøsepinnen og hang dem opp på en stang. Feitepølsene ble tredd inn på stangen (fig. 6). Stangen med alle pølsene ble båret ut i eldhuset og lagt opp tvers over to beter f.eks. (fig. 7). Blod- og svartepølsene måtte kokes et par timer før de ble hengt ut.

Fig. 5. Åpningen blir lukket med en pølsepinne.

Det forholdsvis milde klimaet i Viksdalen, som ellers må karakteriseres som en blanding mellom kyst- og innlandsklima, gjorde at man måtte spise opp mórrpølsene på forholdsvis kort tid, gjerne innen nyttår. Pølsene ble kokt eller innholdet tømt ut og stekt. Feitepølsene ble gjerne skåret i skiver og stekt. Etter lufttørkingen kan man nå fryse pølsene og oppbevare dem lenger.

En hjembragt botn ilåt ble hengt i skinkepose på nordveggen og spist noe oppunder jul. Temperaturen var hele tiden noe under 0°C. Skinnen var inntørket og innholdet luktet og smakte friskt (men sterkt!) Forholdene for lufttørking ligger bedre til rette på Østlandet og særlig i innlandsbygdene, med tørt og kaldt vinterklima. Opplysninger tyder også på at den type mat ble oppbevart lenge utover vinteren.

Fremstilling av pølsepinner i dag og vurderingen av middelaldermaterialet.

Materialet til pølsepinnene tok Harald Oppedal i dag fra bjerke, som også tidligere var mest brukt der, men da ble også rogn og einer benyttet. Emnet til pinnene kløvet han med øks fra en kubbe. Den første bearbeidelse ble også foretatt med øks (fig. 8). Når emnet ble kløvet på denne måten ble alltid pinnene smidd i

Fig. 6. Dagmar Oppedal henger de ferdige pølsene på en stang. Fra venstre: botn ilåt, feitetarm, rypa og den egentlige feitepølse i endetarmen.

dobbel lengde. Etter bearbeidelsen med kniv og finpussingen, også med kniv, ble begge ender spisset og stykket delt på midten ved at han skar rundt på halv ved og brøt over (fig. 9 og 10). En liten tapp ble ved dette gjerne sittende igjen på «hodet». Dette kan sees på fig. 1 (G. 6861 og G. 22492). Det er helt klart at mange av de middelalderske pinnene er fremstilt på denne måten, og denne lille detaljen ble et utslagsgivende kriterium for sikker identifikasjon.

Som nevnt var materialet til mange av de middelalderske pinnene små grei-

Fig. 7. Harald Oppedal har hengt stangen med de forskjellige pølser til tørk i eldhuset.

ner eller kvister. På Oppedal var det vanlig før i tiden også å benytte slike; disse pølsepinnene ble gjerne noe krumme, men «ein fekk sterkaste pinnar ved å fylgje veden».

Opplysninger fra resten av landet går ut på at man brukte det treslag som ble regnet som best egnet av dem man hadde forholdsvis lett adgang til. Oppfatningene om hva som egnet seg kunne imidlertid variere fra distrikt til distrikt. Tørr, hård ved var et generelt krav, og for å styrke spissen har man enkelte steder på Østlandet brent (svidd) denne når gran var materialet. Flere opplysninger nevner gamle, tørre limeskaft som særlig egnet. Et par steder, på Østlandet er det opplyst at etter at «trådspikaren» kom i bruk, hendte det at kvinnfolka brukte spiker istedenfor pølsepinner.

Å spikke pølsepinner var alle steder karfolkarbeid; oftest var det gamle gubber som satt ved peisen om kvelden og spikket opp på forhånd. Noen opplyser at det var arbeid for guttunger og at det ikke var så farlig med veden, mens andre presiserer at dette ikke var arbeid for barn. Her måtte det voksne til som var «vande på dette arbeid» (Kinsarvik), eller at det var litt av en kunst å spikke pølsepinner, det måtte en hendig kar til (Toten).

Detaljer omkring tilspikkingen og bruken av pinnene fremkommer ikke av

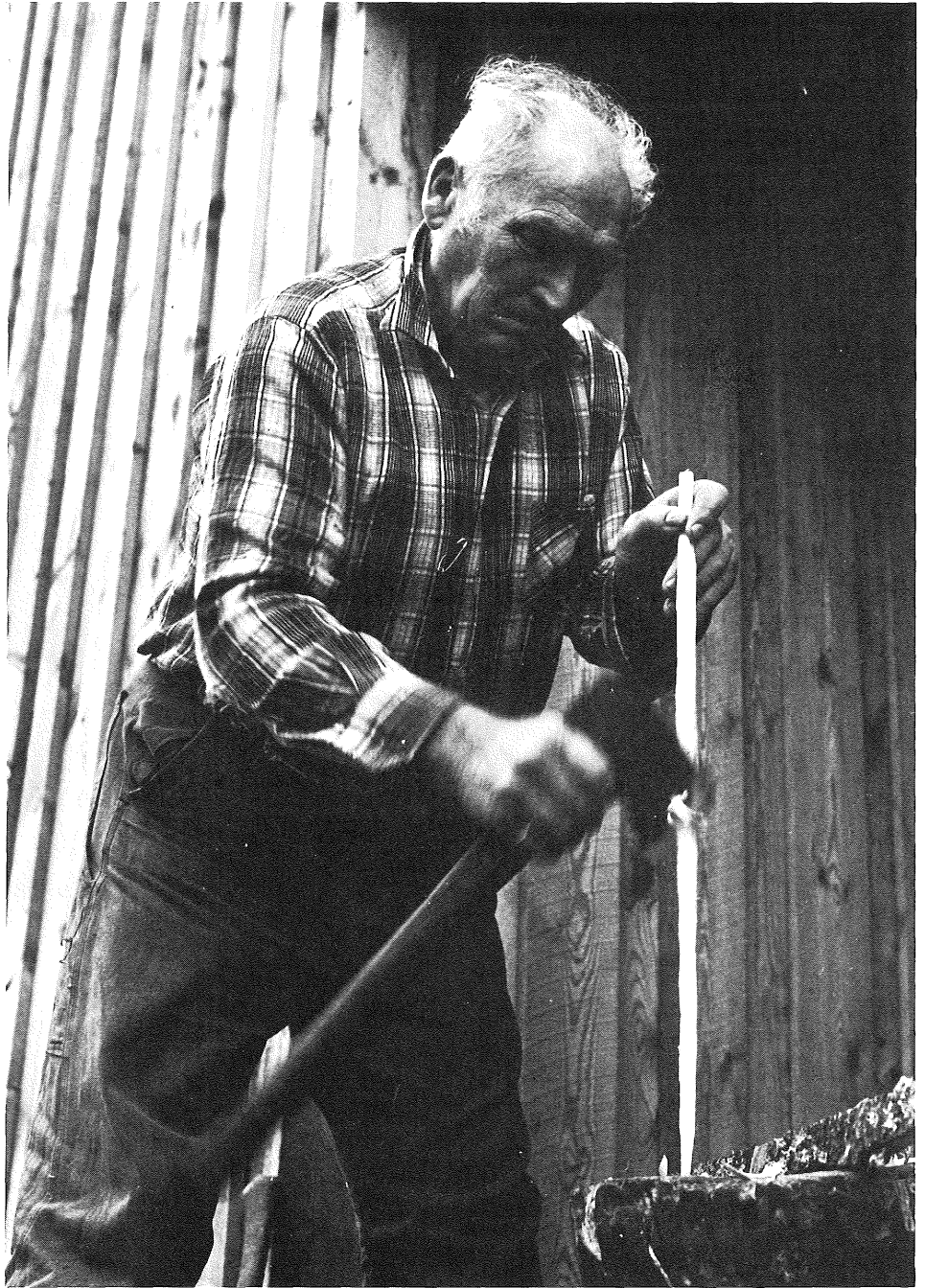

Fig. 8: Bearbeidelse av emnet til pølsepinner med øks.

Fig. 9. Emnet blir skåret rundt på halv ved –

NEG-svarene. Egne førstehåndsopplysninger er også få. Men i Ålen, Sør-Trøndelag, var første øvelse i sløyden for ca. 60 år siden under lærer Solan Renolen, å lage pølsepinner. Emnene ble først tildannet firkantete (tverrsnittet), så åttekantete og til slutt sekstenkantete (Leiv Hov, 71 år, muntlig opplysning). Vi kan vel ikke regne med så omhyggelig utførelse alle steder.

De middelalderske pølsepinnene har hovedsakelig vært fremstilt av en bar-tresort. Et utvalg på 11 pinner ble plukket ut helt tilfeldig etter nummer, men med hensyn til fordelingen i relasjon til brannene. Særlig barlind, men også einer har vært benyttet, og det er også innslag av andre bartrær. Den tilfeldige utvelgelsen utelukker imidlertid ikke at vi blant resten av pinnene vil finne andre treslag representert.

Barlind og einer har kvaliteter som atskiller dem fra andre bartrær. Foruten å være uhyre holdbare treslag, må de ha vært spesielt egnet til bruk i forbindelse med matvarer.

Laggete kar av barlind med metallbeslag kjennes allerede fra romertidsgraver her i landet. De har trolig tjent som beholdere for matvarer til den avdøde. Fra England har vi flere eksempler på «tankards», ølkrus av barlind, også med

Fig. 10. – og brukket over til to pølsepinner.

metallbeslag fra samme tidsrum (Corcoran 1952:85 ff). Etter middelalderen kjennes det ikke til bruk av barlind til redskaper brukt i forbindelse med mat, men hadde man tilgang til tresorten var den høyt skattet i mange andre forbindelser (Arbo Høeg 1974:631 f). Beskatningen har trolig etterhånden blitt for stor, gjenveksten er dårlig, og på Østlandet finnes treet nå bare spredt.

Om eineren vet vi at den i sin tid har vært særlig ettertraktet som materiale til bl.a. smørkopper.

Endel av pølsepinnene fra Gamlebyen er tykkere enn hva Harald Oppedal var vandt til. Dette kunne imidlertid henge sammen med bruk av storfe- eller grise-tarmer og -vommer. Han husket pølsepinner brukt til slike, og de var alltid noe grovere. De han brukte var ofte forholdsvis lange til bruken. Åpningen i rypa var ca. 20 cm. og til denne trengtes en lang pinne. Om pinnene til mindre pølser var for lange, spilte det ingen rolle.

På enkelte av pinnene fra middelalderen er det skåret ett eller to hakk i nærheten av den butte enden. Oppedal forteller at dette var vanlig å gjøre for å markere pølsene som var for kårfolket, «pølsepinner vart merkte med skårer so snart dei var ifylte, soleis visste kvar hva dei åtte». Føderådsfolket på gården

hadde rett til pleie og tilsyn og også stell av mat. Opplysningen finnes også fra Østlandet og fra Færøyene (Joensen 1972:46).

En av pølsepinnene han ble forevist synes han bar preg av å ha vært «opatkvessa» en gang eller to, det var vanlig at man gjorde. Det vil si at man tok vare på pinnene fra år til år for å spare arbeidet med å lage nye. Olina Bjørklund i Sandane i Nordfjord viste meg et knippe pølsepinner som hennes bestefar, f. 1853, hadde laget. Fra Østerdalen forekommer en opplysning om at pinnene fra blodpølser ble lagt i en skål på bordet for å kunne brukes om igjen, men man måtte passe på at de også da ble brukt i blodpølse. På Færøyene kunne pølsepinnene brukes år etter år (a. a: 44).

Utbredelsen av en lignende matkultur

Foruten i Norge har en lignende utnyttelse av innmat, blod og talg vært kjent i Finland, Sverige, på de Atlantiske øyer og i Skottland. Fra Danmark har jeg ikke innhentet opplysninger. Deler av Finland og Sverige og antagelig Danmark synes å være påvirket av det sentraleuropeiske kulturområdet hvor korndyrkingen har spilt stor rolle. Her finner man «grynkorven» hvor hovedbestanddelen er en grøt kokt på gryn (bygg).

Bruken av pølsepinner har tidligere vært vanlig i disse landene; der som her, syr eller binder man nå for åpningene. Fremstillingen av pinner var i Finland lik måten guttene i Ålen lærte det på skolen. Der bruktes imidlertid mest gran. Pinnene ble spisset i begge ender som deretter ble brent (Vuorela 1961:17 ff).

Pølsepinner ble brukt i Skottland og på Shetland inntil for ca. 50 år siden, og typen var nøyaktig lik våre (Prof. Alexander Fenton, skriftlig opplysning). Det han refererer til er «puddings», altså blodpølser. Den skotske nasjonalretten «haggis» består av hakket hjerte, lunge og lever av får, kokt i vomskinn med bl.a. talg og havremel. Ordet haggis er «middle English» d.v.s. fra 1200–1500, med ukjent opprinnelse (The Concise Oxford Dictionary). Haggisen blir nå sydd, men at den tidligere har vært lukket med pølsepinner fremgår av 2. vers av diktet «Adress to a Haggis» av Robert Burns som levde på 1700-tallet:

The groaning trencher there ye fill,
Your hurdies like a distant hill, Your pin wad help to mend a mill
In time o' need,
While thro' your pores the dews distil
Like amber bead.

Hurdies= buttocks= ende, rompe.

Pin= skewer= stekepinne av tre eller jern.

På Færøyene har saueholdet til alle tider vært meget stort. Grundige undersøkelser har vært gjort omkring sauehold, slaktning, tilberedning og også forestillinger knyttet til dette (Joensen 1968, 1972). Alle deler av dyret har vært utnyttet til opp i mot våre dager, og innvollene ble brukt som beholdere for ulike blod, kjøtt og innmatpølser. «Mörsvomb» er det samme som mörrmaten i Viksdalen og ble tillaget og behandlet på samme måte. Det fremgår at dette ikke var spesielt ettertraktet mat, idet den ofte ble både trå og harsk (Joensen 1972:73). Trolig ble den hengende for lenge.

Særlig talgen var verdifull på Færøyene. Det var den som ble veiet og ikke den slaktede dyrekroppen. Talgen var verdimåler og gangbar mynt. For å oppbevare talgen ble den gravet ned i myr, og gårdens rikdom ble likefrem målt i størrelsen av dens talgdiker (Olsson 1954:82). I Norge kjenner vi smørfunn fra myrer (Shetelig 1914:33). Disse har vært satt i sammenheng med den færøyske skikken (Bergsåker 1969:242). Også fra Irland og Skotland kjennes slike funn.

Den store mengde talg som brukes i innmat- og blodpølse henger sammen med et alderdommelig levesett hvor fettets betydning var stort. På Færøyene som de andre landene rundt Nordsjøen inngikk også fiskefett (lever) og fett fra havpattedyr som viktig bestanddel av kostholdet. Både i disse områder og i Viksdalen må utnyttelsen av innmat, blod og talg sees i sammenheng med en utpreget beitekultur.

«Tillgången på animaliska födoämnen och knappheten på cerealier och andra vegetabilier har givet kostvanorna dess speciella utformning» (Olsson 1954:79). Utsagnet gjelder færøyske kostvaner, men er også dekkende for vestnorske strøk.

Diskusjonen om forholdet mellom animalsk og vegetabilisk føde i ulike strøk er stadig aktuell. Fra antikke kilder hører vi at germanske stammer vesentlig levde av kjøtt, vilt og melkeprodukter (Olsson 1958:54 f).

Den gammelnordiske litteraturen gir opplysninger om forholdene i vikingtid og tidlig middelalder. Andre kilder fra den perioden er opplysninger om handel og skatter, arkeologiske utgravninger og registreringer, dessuten naturvitenskapelige undersøkelser. Fra særlig 1700-årene og utover suppleres opplysningene av folkelivsskildrerne.

Det bildet vi kan danne oss blir meget komplisert og vil variere for de ulike områdene. Det fremgår imidlertid at et kosthold basert på animalske produkter, herunder spiller melk og melkeprodukter en meget viktig rolle, trolig har vært dominerende i store deler av Norden til langt opp i forrige århundre (a.a.: 53 ff).

«Näringsfånget bestämmer födans art. Ur kunskapen om den förra faktorn kan slutsatsar dragas om den senare och tvärtom» (a.a.: 54). Med utgangspunkt i undersøkelser av ulike matretter, deres sammensetning og utbredelse, konklude-

rer Alfa Olsson med at de kulturgrenser som dannes av andre faktorer (elementer) til en viss grad utviskes når det er spørsmål om kosthold og matvaner. Vi finner et komplisert samspill mellom årstider og ulike produkter. Når kornet minket før høstens avling, var det rikelig tilgang på melk og melkeprodukter. Høstens slakt innebar en kortvarig overflod av fersk kjøtt- og blodmat. Men hele året hadde man tilgang til ulike fangstprodukter, særlig i kystdistriktene ble det daglige behov lett dekket.

Vinteren var årstiden da man var henvist til å spise lagrete kjøtt- og melkeprodukter, og fettet spilte da stor rolle.

Imot Olssons syn på betydningen av de «lacto-animalske» næringsmidler går Kåre Lunden som hevder at i produksjonslivet på 1200-tallet var jordbruksproduksjonen den vesentlige, og innen jordbruket spilte kornavlenn alene hovedrollen (1976:211). Han bygger sitt utsagn på forskjellige skriftlige kilder, bl.a. lovverket og forsøk på kvantitative beregninger. Grunnlaget beregningene bygger på synes imidlertid å være nokså usikre. Kildene de forskjellige forfattere refererer viser at det ofte er et spørsmål om utvelgelse og tolkning.

Hvilken rolle korn- og melprodukter i sammenligning med animalsk føde spilte for bybefolkningen i middelalderen er ikke lett å si. Det arkeologiske materialet viser klart til forskjellige aktiviteter som gjenspeiler næringslivet og som ikke kan trekkes i tvil. Den rolle de spiller i forhold til hverandre, kan det derimot være vanskelig å si noe om.

Som vi skal se viser ulike funn til husdyrhold i Oslo. Helt opp i forrige århundrede var det vanlig at byfolk også var bønder. Omfattende funn av forskjellige typer fiskeredskaper tyder på at meget av fisken som ble spist har man fanget selv. At man har drevet med noe jakt viser funn av buer og piler. Det store beinmaterialet som tydeligst vil fortelle om omfanget og variasjonene av den animalske føden, er ikke bearbeidet ennå.

Funn av brødspader, bakstestikker og steikeheller viser til baking av ulike typer brød, men gir ikke grunnlag for beregninger av omfanget. Hvordan man har tilberedt kjøtt- og fiskeproduktene gir det arkeologiske materialet ikke opplysninger om. De store mengder pølsepinner viser imidlertid at tarmer og vomskinn har vært brukt som beholdere for oppbevaring av matvarer, og at disse trolig har bestått av hakket innmat, talg og blod.

Holdbarheten av fersk innmat og blod er meget begrenset og utnyttelse av disse råvarer forutsetter slakt på stedet. Identifikasjonen av våre pølsepinner hviler på påvisning av husdyrhold i Gamlebyen i de tidsrom pølsepinnene opptrer.

De store mengder bein av forskjellige husdyr som er funnet, er ikke uten videre indikasjon på husdyrhold, idet en ikke kan utelukke tilførsel av slaktet kveg eller småfe.

Fjøs med båsinnndeling er ikke påvist, men gjødsel i konsentrasjoner finner vi fra de tidligste lag og til ca. 1300–1350. Klaver og andre deler til tjør forekommer i samme tidsrom. Fra melkestellet har vi en silekniv, og en kakk, et kar til å melke i, er likeledes sikkert identifisert fra perioden (Weber 1978:77).

Foruten de arkeologiske funn forteller navnebruk og skriftlige kilder om husdyr og dyrkning i byene, – bylandbruket –, som tillegges stor betydning (Lunden 1976:343).

Kildene forteller lite om hvorledes man konserverte matvarene eller gjorde dem skikket for lengere tids lagring. Samtidig hører vi om forråd av forskjellige slag. (Grön 1926:87). Vi har en tendens til å tro at sterk salting var nødvendig for holdbarheten av kjøtt og fisk før fryseboksenes tid.

Saken er imidlertid den at salt først i de siste århundreder har vært tilgjengelig i en slik grad at det har fått dominere konserveringsmetodene og dermed smaken. Først fra 1600-tallet blir salt brukt til fremstilling av klippfisk. Før den tiden var tørrfisk den store eksportartikkel.

Eksport av meisasild er kjent fra middelalderen. Dette var tørket sild pakket i kurver. En beskrivelse av sjøboder i eller ved Bergen på 1600-tallet forteller at enkelte av disse var så store at 14 lester sild (å 12 tønner) kunne henges til tørk på én gang (Olsson 1958:116). På Færøyene, som regnes for et av de mest reliktpregete områder i Norden, har vindtørking av kjøtt og fisk vært alminnelig til omkring århundreskiftet. Saltmangelen førte der til den omtalte nedgraving av talg for oppbevaring og «enzymatisk» behandling av forskjellige næringsmidler. I Norge kjenner vi til et lignende produkt i rakørret. Vi må dermed ha lov å anta at tørking av kjøtt og kjøttprodukter og eventuell røking har vært alminnelig i middelalderen. Klimaforholdene skulle tilsi at befolkningen i Oslo har kunnet nyte sin mórrmat langt utover vinteren.

Noe salt har man likevel hatt behov for. Med de høye prisene på importert salt, har dette trolig blitt dekket ved egen fremstilling. Klimaet i Norden egner seg lite til utvinning av salt gjennom avdunstning av sjøvann som i Middelhavslandene. Svartsalt ble fremstilt ved tørking og brenning av tang. Dette saltet var imidlertid svært urent (Sandklef 1969:sp.692 f). Vi vet lite om i hvilken grad koksalt ble fremstilt i middelalderen. På Vestlandet har flere stedsnavn tilknytning til saltutvinning, men disse kan være vanskelig å tidfeste. Middelalderske diplomer nevner imidlertid salt i slike forbindelser at det tyder på saltutvinning (Lorentzen 1952:51). Fra flere kilder vet vi at det ble drevet saltutvinning i indre Oslofjord (a.a.: 52) og vi må forutsette en viss salthandel.

For den største delen av befolkningen har likevel salt vært en kostbarhet, og bruken har vært begrenset til «det konsum som trengtes til folk og fe av rent fysiologiske grunner» (a.a.: 47).

Alfa Olsson stiller imidlertid spørsmålet om man i Norden har måttet under- skride dette behov. Så langt vår kunnskap rekker synes det som det daglige behov ble dekket ved at ernæringen i så stor grad har vært utgjort av animalske produkter (1958:51). Man kan tenke seg at forholdene har vært anderledes for enkelte innlandsstrøk hvor korndyrkingen har spilt større rolle, enn for kystbe- folkningen med dominerende husdyrhold.

Avslutning.

Hvorfor finner vi ikke pølsepinner i de tidligste bosetningslagene i bygrunnene? Dette spørsmål ble stilt innledningsvis, og jeg vil prøve å gi et svar på det.

Det er alltid et ønskemål å finne opprinnelsen til en arkeologisk funngruppe. At pølsepinnene først kommer inn med full tyngde på slutten av 1100-tallet burde bety at produktene de representerer var lite kjent før den tid. Det er imidlertid få utgravninger av en slik art hvor trematerialet er godt bevart. Men noen er det. Elisenhof, en nordtysk «Wurt» som til en viss grad kan sammenlignes med de nordnorske gårdshauger, gav et variert tremateriale fra 800-tallet. Dette har jeg gjennomgått, og der fantes ikke en eneste pølsepinne, noe som imidlertid kan bero på en annen matkultur. I Hedeby materialet kunne man forventet funn av pølsepinner. Man har imidlertid her foretatt en viss utvelgelse av hva man har ment bevaringsverdig av tre, og funn av pølsepinner er ikke registrert foreløpig.

I Irland synes bruken av pølsepinner og de med dem tilknyttete matprodukter å gå langt tilbake i tid. I Vision of MacConglinne fra 1100-årene beskrives et fantastisk land hvor alt var laget av mat. Bl.a. har en eneboer en port laget av talg med en bolt av pølse. To forskjellige typer pølse omtales uten nærmere beskrivelse av innholdet (Lucas 1962:17). En utgravning av en «lake village» i Irland, Lagore Crannog, med bosetning fra 600-årene til omkring år 1000 har gitt funn av pølsepinner. Disse pinnene er laget av barlind, ask og bjerk. Et par av barlind er funnet i lag datert til 650–700. Tilsendte tegninger av noen av dem viser at det dreier seg om pølsepinner. I året 934 ble Lagore Crannog (period II) ødelagt av Amlaibh ua h-Imair, som menes å være Olaf sønn av Gothfrith, den nordiske konge i Dublin, død år 940 (Hencken 1950:5). Til tross for det nære naboskap med de nordiske vikinger i Dublin, viser funnmaterialet liten innflytelse fra dem (a.a.:17). Inntil andre funn foreligger viser disse irske pølsepinnene til den tidligste kjente bruk av silke. Det kan vel være en liten mulighet for at det var vikingene som bragte kunnskapen om de kulinariske nytelser disse bærer vitnesbyrd om tilbake til hjemlandet. Eller er det å lage til innmat, talg og blod på denne måten, fylle produktene i tarmer og vomskinn, for deretter å lukke åpningene med tilspikkete pinner, så soleklart at idéen må ha oppstått flere steder uavhengig av hverandre?

Summary

A numerous group of objects from the medieval towns in Scandinavia are the so-called sausage-pegs. This paper deals with the finds from Gamlebyen, Oslo, where 424 such pegs are registered from the excavations (1970–1976) of an area occupied by dwelling-houses (900 sqm.)

The diameter of the pegs is from 0,5 to 0,7 cm and the length varies from 6 to 27 cm. The pegs are cut with one end pointed, and the other uneven with small facets. In spite of the suggestive name, the precise use of these wooden sticks has not been known to archaeologists.

Until recently, however, sausage-pegs were in use in a remote valley on the west coast of Norway. They were stitched through the skin to close the openings of maws and intestines from domestic animals which were filled with a mixture of minced heart, liver, lung and tallow, «mórrmat». The entrails had been brought to a boil before they were minced, and a little salt added to the mixture. The products were then hung in an outhouse to dry. After a certain amount of time they were eaten, either boiled or the contents were emptied and fried. A mixture of blood, flour and minced tallow was treated in the same way. The durability would to some extent depend on the climate. In eastern Norway, where the same treatment of entrails seems to have been common «in the old days», food dried in this manner would keep well into late winter or early spring.

In 1979 we had the opportunity to watch the preparation of «mórrmat» in Viksdalen, Sunnfjord. For the occasion, sausage-pegs were manufactured and used. A very distinct element, a small projection which appeared on the «head» of the peg, was caused by the manufacturing of the pegs in double length and then dividing the piece in two. This projection is seen on many of the medieval pegs and have led the author to the conclusion that these are remnants of a similar food-culture based upon an economy where husbandry with primarily cattle was the main resource. Hunting and fishing gave important contributions to this economy whereas grain cultivation played a lesser part, especially along the coast of western Norway and in the mountains.

A similar economy is found on the Atlantic Isles and also formerly in Scotland and Ireland. Among the dishes resulting from these staples were various puddings and sausages among which the haggis is still well known. The poem by Robert Burns referred to in the paper shows that sausage-pegs were formerly used in making the haggis.

The earliest known sausage-pegs were found by the excavation of Lagore Crannog, an Irish lake-dwelling, with a settlement from the 7th to the 10th Century. Lagore Crannog was destroyed by the Vikings in 934. As the sausage-pegs do not become numerous in our medieval towns till the end of the 12th

Century, the author raises the question whether the knowledge of preparing entrails, blood and tallow in the manner described above was brought to Scandinavia by the Vikings. Or is this process and the use of sausage-pegs so obvious that there is no need to look for a place of origin?

Litteratur

- Ambjørnrud, Olga 1965: Norsk mat. Oslo
- Arbo Høeg, Ove 1974: Planter og tradisjon. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Bencard, Mogens 1973: Problematiske pølsepind. Skalk. Høybjerg.
- Bergsåker, Jon 1969: Myrsmøret frå Madla – votiv- eller depotfunn? Frå haug ok heidni. Nr. 2. Stavanger.
- Christensen, Arne Emil 1968: The Sjøvollen Ship. Viking. Bd. XXXII. Oslo.
- Corcoran, John X. W. P. 1952: Tankard and Tankard Handles of the British Early Iron Age. Proceedings of the Prehistoric Society. New Series. Vol. XVIII. Cambridge.
- Fowler, H. W. and F. G. Fowler 1968: The Concise Oxford Dictionary. Oxford.
- Fritzner, Johan 1954: Ordbog over det gamle norske sprog, Oslo.
- Grøn, Fredrik 1927: Om kostholdet i Norge indtil aar 1500. Oslo.
- Hencken, Hugh 1950: Lagore Crannog: An Irish Royal Residence of the 7th to 10th Centuries A. D. Proceedings of the Royal Irish Academy. Vol. LIII, Section C, No. 1. Dublin.
- Joensen, Robert 1968: Byta Seyd og Fletta. Klaksvik.
- Joensen, Robert 1972: Vambarkonan. Klaksvik.
- Lorentzen, Bernt 1951: Salt. Bergen.
- Lucas, A. T.: Irish Food before the Potato. Gwerin. Vol. III 1960–62. Denbigh.
- Lunden, Kåre 1976: Norge under Sverreætten. 1177–1319. Norges Historie. Bd. 3. Oslo.
- Olsson, Alfa 1954: Færøiske kostvanor. Rig. Årg. 37, hæfte 3. Stockholm.
- Olsson, Alfa 1958: Om allmogens kosthåll. Studier med utgångspunkt från västnordiska matvanor. Lund.
- Sandklef, Albert 1969: Salt. KLN. Oslo.
- Shetelig, Haakon 1914: Myrfund av lerkar fra tidlig jernalder. Oldtiden. III Bind. 1913. Stavanger.
- Torp, Alf 1919: Nynorsk Etymologisk Ordbog. Kristiania.
- Vuorela, Toivo 1961: Die finnischen Würzte. Studia Fennica. Bd. 9. Helsinki.
- Weber, Birthe 1978: Laggete kar fra «Mindets tomt». Analyse- og identifikasjonsproblemer. Magistergradsavhandling. Oslo.
- Weber, Birthe 1979: Trematerialet fra «Oslogt. 7». De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. 2. Øvre Ervik.

Fig. 2 og fig. 4–10, foto Jan Haug, Hedmarksmuseet. Copyright Hedmarksmuseet, Hamar.

Perry Rolfsen:

Den siste hedning på Agder

Innledning

Agders historie i sen vikingtid og tidlig middelalder er lite utforsket. Det skyldes to hovedårsaker: samtidige, skriftlige kilder er sparsomme, og det arkeologiske materialet er omtrent ikke publisert.

Agder er nesten ikke omtalt i sagalitteraturen. I Snorres Heimskringla er Agder riktignok nevnt flere ganger, men der finnes bare få og spredte opplysninger som gir oss innsikt i økonomiske og sosiale forhold og i viktige rikspolitiske begivenheter, som for eksempel kristendommens innførelse. For øvrig trer Agder nesten alltid fram som et kystområde der konger, stormenn og leidangsflåter passerte på vei vestover eller østover.

Sentralt i nyere forskning står arbeidet med å trenge inn i vikingtidssamfunnets struktur og kulturforhold ved koordinert utnyttelse av kulturhistoriske kilder og ved tilbakeslutning fra yngre kilder. Av stor betydning er det arkeologiske materialet – ikke minst når det samtidige, berettende kildestoffet er sparsomt.

Heldigvis foreligger det et stort og variert arkeologisk materiale fra vikingtiden på Agder. Foruten en del praktfunn viser det i stor bredde de jevne, daglige forhold i landsdelen. Det kulturhistoriske gjenstandsmaterialet er således selve nøkkelen til å forstå kulturelle og samfunnshistoriske problemer på Agder. I det følgende skal vi se nærmere på tre enestående, men lite påaktete vikingtidsgravfunn fra Bringsvær i Fjære.

«Slet som bryggerihester»

Den 8. desember 1922 fikk Universitetets Oldsaksamling en melding fra skolebestyrer H. Terland, Grimstad: Ved rydding av et lavt høydedrag sørvest for husene på en av Bringsværgårdene var det kommet for dagen et vakkert gravkammer med et godt bevart skjelett i. Dekkhellen var veltet av, og det var gravet litt omkring hodeskallen og lårbeina, ellers var intet rørt. Lensmann Underhoug i Fjære hadde gitt ordre til å legge dekkhellen tilbake inntil fagmessig undersøkelse kunne bli foretatt.

Professor A. W. Brøgger rustet straks ut en ekspedisjon, og sammen med ham dro daværende assistent Bjørn Hougen og preparant i anatomi Söderholm til Brevik og derfra med hurtigruten til Grimstad.

Undersøkelsen av gravkammeret fant sted 11. og 12. desember. Deretter dro fagfolkene tilbake til Oslo, og den videre undersøkelsen av området rundt kammeret ble overlatt til ingeniør Theodor Stensvand, Grimstad. Det framkom da to mindre steinkister som ble utgravd av ham.

I «Tidens Tegn» for 16. desember 1922 gir A. W. Brøgger denne beskrivelsen av sin undersøkelse:

«Ret sør for det hvite huset paa jordet laa graven. De hadde ryddet et stykke og traf paa takhellen som de avdækket, og siden lettet de litt paa den og saa hodeskallen til skelettet. Konen paa gaarden grøsset ved tanken om at ha det liggende her. Kan vi ikke begrave ham, sa hun. Det er saa længe siden, var det en som indvendte, og desuten var han hedning. Man han hadde da en sjæl, sa hun. Hun var ikke fordærvet av videnskapen.

Det var søndag vi kom ned til stedet for undersøkelsen. En frostklar dag paa Sørlandet. Det saa ikke godt ut til at begynde med. Etpar dagers kulde hadde stivnet jorden i overflaten til en haard skorpe. Takhellen paa kammeret laa mørk og uindbydende nede i jorden. En gravning i frossen jord vilde ødelægge alt som kunde være av interesse. Vi overveiet en stund om vi burde la det hele ligge til vaaren og bare dække det til nu som det laa.

Men dække av hellen kunde man jo alltid gjøre. Lempe den tilside og orientere sig litt nede i graven. Det var nok av folk som vilde hjelpe. Tætgrændt bygd og søndag, og desuten ikke saa langt fra byen. Det var kommet mange folk efterhaanden, de stod tæt i ring omkring haugen. Saa mange var det kanskje ikke dengang han blev lagt i graven dernede.

Tungere kiste skulde ingen ha set. Takhellen var svær, vældig, en eneste blok av granit, nær indpaa 3 meter lang. Nu skulde den op. Vi slet som bryggerihester og la ryggen til. Paa stokker og planker blev den lempet op og vendt. Nysgjerrigheten blev dæmpet av en uimotstaelig respekt for dette oldtidens skjønne enfoldige stræv for dødens bolig.

Der laa kammeret aapent. Bygget av to svære sideheller av granit, og i hver ende en gavlhelle. Det var en urokkelig tryghet over dem som de stod der nede i jorden. Det laa omtrent i øst-vest, – som kirkerne siden kristen tid. I vest laa hodet, det stak op av jorden i kammeret. Uvilkaarlig mindes en den gamle tanken om den døde som skulde ligge slik, at han saa solen staa op i øst.

Dagen heldet, vi maatte slutte. Men saa meget hadde vi set, at jorden i kammeret var ikke frosset. Det gik altsaa an at undersøke det. Det maatte dækkes. De kom med sækker og ryer, som vi la i bunden. Kammeret dækket vi med en lem og over fylttes granbar saa tæt saa det saa ut som en liten gravhaug.

I graalysningen imorges drog vi atter ut til stedet. – – – Der hvor nu gravkammeret var fundet, laa engang en haug, men nu var den aldeles ruinert. Jorden skulde ryddes, og slik blev kammeret fundet. Ingen kjendte til det før.

Med pensler, pennekniver og hender tok vi jorden op av kammeret, tomme

Fig. 1. Den store steinkisten med dekkhelle.

for tomme. Skelettets enkelte deler begyndte at faa form litt efter litt, de var mørkebrune av ælde og jord. Anatomen var ikke helt tilfreds, mange steder hadde tærende kræfter opløst de enkelte deler til muld. Men allikevel var det et nogenlunde helt skelet som tilslut blev avdækket. - - - - -

Paa eftermiddagen var alt tat op. Gaardens folk var glad for at skelettet blev tat væk. Baade de og mange naboer hadde hjulpet os paa det venligste. De hadde alle følelsen av at ha været med paa noget utenfor det daglige» (Brøgger 1922).

Gravkisten, gravgodset og dateringen

Funnstedet var ca. 30 m sørvest for husene på Bringsvær, gnr. 40, bnr. 14, på et lavt høydedrag henimot et lite skogholt hvor det dengang lå noen gravhauger, visstnok utgravd av antikvar N. Nicolaysen. Det var under jordarbeid at funnet ble gjort. A. W. Brøgger hevder i sin avisartikkel at det skal ha vært en haug på funnstedet, men Bjørn Hougen mener i sin innberetning at noen haug har det ikke vært der i manns minne (Brøgger 1922, Hougen 1923). Ifølge Theodor

Fig. 2. Den store kisten under utgravning med interesserte «bein» i bakgrunnen.

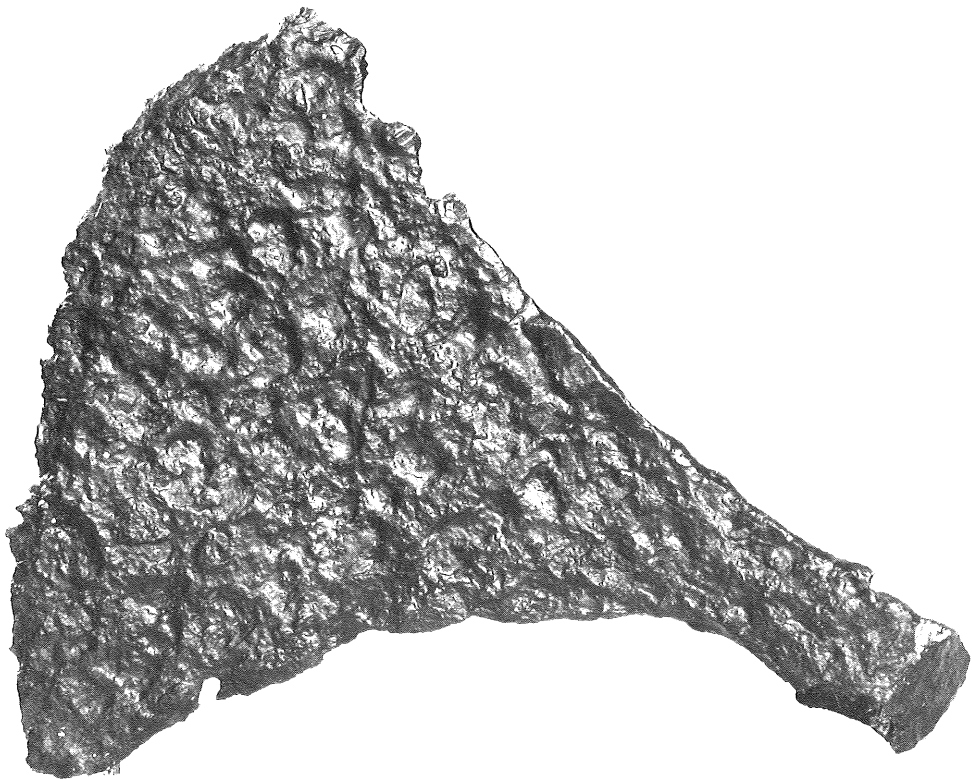

Fig. 3. Øks av jern. C. 23116 a. Foto: Ove Holst.

Stensvands profiltegning av gravanlegget har kisten ligget like under den opprinnelige markoverflaten, bare dekket av noen cm jord.

Også når det gjelder gravkistens orientering, er det delte meninger. Brøgger sier at himmelretningen var øst-vest, mens Hougen hevder at den var nordnord-øst-sørsørvest. Hougens opplysning er i samsvar med Stensvands tegninger. Fordi Brøgger skrev sin avisartikkel før oppmålinger og tegninger var foretatt, synes Hougens og Stensvands opplysninger å være riktigst.

Gravkisten var omhyggelig bygd av store steinheller: en dekkhelle, to sideheller og to gavlheller (fig. 1). Dekkhellen var diger, 2,62 m lang, 0,7 m bred på midten, 0,6 m bred mot endene og 0,3–0,4 m tykk. Innvendig var kisten 1,8–1,9 m lang, ca. 0,5 m bred og 0,5 m dyp. Bunnen besto av tynne, flate heller, dekket av et 0,2 m tykt lag sandjord.

Kistens innhold var skjult av jord, bare litt av hodeskallen og lårbeina stakk fram. Den døde var lagt på ryggen med hodet mot sørsørvest. Skjelettet var ganske godt bevart, men de fleste virvlene, flere ribbein og venstre underarm var helt oppsmuldret (fig. 2).

Av gravgods fantes følgende: Like ved høyre hofteskål mellom underarmsbeinet og virvelsøylen lå en sammenfoldet skålvekt av bronse med bunnen opp. Like ved ble det funnet stykker av never eller tre, sannsynligvis rester av et futteral til vekten. På tilsvarende måte på venstre side lå en skinnpung som senere viste seg å inneholde 6 vektlodd, en tysk sølvmynt og en plommekjerne. På høyre side tett inntil søndre sidestein mellom denne og overarmsbeinet ble det funnet rester av en beinkam, og under denne lå en kniv av jern med spissen mot nordnordøst. Over venstre lårbein framkom en øks av jern med eggen mot nordre sidestein. Dessuten ble det funnet et flintstykke, men dets plassering i graven er usikker.

Funnet har museumsnummer C. 23116 a–l, og det er katalogisert slik:

a. Tynnbladet øks av jern av form som J. Petersen 1919: *Vikingsverd*, fig. 45 (fig. 3). Den er noe skadet ved skafthullet, hvor flikene mangler. Likeledes mangler det øvre egghjørnet. Nåværende bredde over eggen er 15 cm, den opprinnelige bredden har vært ca. 20 cm. Lengden er 19 cm.

b. Kniv av jern, nærmest som O. Rygh 1885: *Norske Oldsager*, fig. 406, men tilspisset bare fra eggviden. Rester av treskaftet er fastrustet til tangen som er avbrukket. Bladet er sterkt oppkvasset. Lengden er 15 cm, derav tangen 9 cm.

c. Små bruddstykker av en sammensatt kam av bein ornert med punktsirkler. Form og størrelse kan ikke nærmere bestemmes.

d. Skålvekt av bronse av form som O. Rygh 1885: *Norske Oldsager*, fig. 476 (fig. 4). Avviker fra typeeksemplaret ved at hver skål henger bare i 3 kjeder som er dannet av åtte-formete løkker. Armen er 11,2 cm lang, har rundt tverrsnitt, kan slås sammen og er forsynt med holder og tunge. Holderen har øverst en pånaglet hempe hvor igjennom er tredd en snodd bronsetråd som vekten har hengt i. Tungen er av jern og er avbrukket. Skålene er 5,7 cm i diameter og 1,5 cm dype. Innvendig er de dekorert med geometrisk nettmønster.

e. 6 vektlodd av jern med bronseskall av form som O. Rygh 1885: *Norske Oldsager*, fig. 478, men uten ornament (fig. 4). De er kuleformet med flattrykte poler, og de veide etter preparering 23.903 g, 12.283 g, 3.968 g, 2.415 g, 2.362 g og 2.075 g.

f. Tysk sølvmynt, preget under Otto III, 983–1002.

g. Plommestein, 1,5 cm lang, 1,2 cm bred og 0,9 cm tykk (fig. 4).

h. Pung av lær bestående av 4 deler, hvorav 3 omtrent jevnstore og rektangulære og en liten trekantet flik (fig. 4). To av stykkene har vært sydd sammen langs tre sider slik at de dannet rommet i pungen. Det tredje stykket sammen med den lille fliken har dannet en smekk. Pungen var sammenrullet og var 11,5 cm lang og 3 cm bred. Inni rommet lå vektloddene og plommekjernen, mens sølvmynten lå mellom rommet og smekken.

i. 3 stykker av never eller tre. Disse lå like ved skålvekten og kan muligens ha vært rester av et futteral til denne.

Fig. 4. Skålvekt av bronse, lærpung, 5 vektlodd og plommestein. C. 23116 d, e, g, h. Foto: Ove Holst.

k. Flintstykke med spor etter bearbeidelse og slit langs kantene. Trolig ildflint. Det er 2,9 cm langt og 1,7 cm bredt.

I tillegg kommer: Skjelett av en liten spebygd mann i 30-års alderen. Bestemmelsen er foretatt på Universitetets Anatomiske Institutt.

Blant gravgodset er skålvekten og lærpungen med 6 vektlodd, sølvmynten og plommekjernen mest iøynefallende. De avspeiler kulturforbindelser utad og peker hen på handelsvirksomhet.

Skålvekten og vektloddene er etter alt å dømme innført. Erik Jondell, som sist har behandlet vikingtidens skålvekter i Norge, hevder at denne skålvekten tilhører en gruppe som er blitt laget innen det anglo-irske området, dvs. De britiske øyer, helst Irland eller Skottland, altså i en keltisk kulturkrets (Jondell 1974:33).

Et eiendommelig funn er plommesteinen av slekten *Prunus insititia*. Den kan ikke tas til inntekt for at plommer ble dyrket i Norge ved overgangen fra

vikingtiden til kristen tid. Den kan meget vel i en eller annen hensikt eller bare som en kuriositet være brakt med fra en reise utenlands. Både i Tyskland og England ble plommer alminnelig dyrket på den tiden. Men funnet viser iallfall at nordmenn omkring år 1000 hadde lært plommer å kjenne (Holmboe 1923:75). Ifølge A. W. Brøgger har trolig plommesteinen blitt lagt ned i skinnpungen som en amulett, og han sier: «Ialfald virker den som et rørende direkte vidne fra den døde, fra hans færd i det fremmede og fra hans underlige kjærlighet til den lille uanselige tingest» (Brøgger 1922). Så vidt vites er dette den til nå eneste plommesteinen fra et forhistorisk funn her i landet. I Sverige og Danmark er plommesteiner kjent fra noen få vikingtidsfunn (Fredskild 1977: 25–26).

Den best daterbare gjenstanden i funnet er sølvmynten, men også øksa gir visse holdepunkter. Mynten er en tysk Kölnerdenar, preget under Otto III, 983–1002 e. Kr. (Skaare 1976:144). Den viser at begravelsen må ha funnet sted etter myntens tidligste pregningstid, dvs. etter år 983. Dermed har vi en sikker, bakre grense for begravelsen. Derimot kan vi verken ut fra mynttypen eller myntens slitasje si noe om hvor lenge den har vært i omløp før nedleggelsen.

Øksa er av J. Petersens type M. Ved siden av type L hører type M til vikingtidens yngste, men den går sikkert ennå lengre fram i tid og tilhører vesentlig 11. århundre (Petersen 1919:46). Nye funn har bekreftet den sene dateringen av denne øksetypen.

Konklusjonen blir at den døde er gravlagt etter år 983. Sølvmynten og øksa tyder på at tidspunktet for nedleggelsen ligger i slutten av 900-tallet eller en gang i første halvdel av 1000-tallet.¹

To barnekister

Da den store kisten ikke kunne bevares på stedet, ble det bestemt at den skulle flyttes til Grimstad og settes opp i bymuseets hage. Theodor Stensvand fikk i oppdrag å foreta flyttingen og stå for den videre undersøkelsen av området rundt kisten. Det følgende bygger hovedsakelig på hans rapport og tegninger (Stensvand 1923).

Da det store kammeret var fjernet, kom det for dagen en merkelig røysmur der hvor den østre sideveggen hadde stått. Etter hvert kom en sidehelle oppå et muret fundament til syne. Det viste seg å være et lite gravkammer (fig. 5). Det var uten dekkhelle, halvdelene av den ene sidehellen var borte og det var fullt av jord. Kammeret lå inntil østsiden av den store gravkisten og parallelt med den, og det var bygd på et underlag av stein. Det var oppført av steinheller, og innvendig var det 1,18 m langt, 0,4 m bredt og 0,48 m dypt. Bunnen var dekket

¹ Den store steinkisten står i dag gjenoppbygd ved Grimstad kirke. Mannskjelettet og gravgodset er utstilt på Universitetets Oldsaksamling i Oslo.

Fig. 5. De to barnegravene under utgravning.

med steinheller. Like ved kisten lå en steinhelle som kan ha vært en dekkhelle. Jordmassen i kammeret ble nøye undersøkt, men det ble ikke funnet noe annet her enn jord, småstein og uendelig mange små planterøtter.

Gravningen fortsatte mot øst, og like ved forrige kiste kom nok et gravkammer for dagen (fig. 5). Det var orientert sørvest-nordøst, altså litt skjevt i forhold til de to andre. Dekkhellen var forvitret, brukket og delvis sunket ned i kisten. Øvre del av side- og endehellene var presset noe utover. Også her var kammeret anlagt på et underlag av stein, og det var oppført av steinheller. Innvendig var det 1,15 m langt, 0,37 m bredt og 0,42 m dypt. Bunnen var belagt med heller. Jordmassen i kisten ble grundig gjennomført. I kistens sørvestre del framkom rester av en hodeskalle og en del tenner. Kisten inneholdt ellers jord, litt småstein og mange små røtter, særlig på bunnhellen.

Beinrestene er på Universitetets Anatomiske Institutt bestemt til å være av et barn i 6–8 års alderen.

Funnet vakte oppsikt. På slutten av gravningen satte det inn med uvær og undersøkelsen måtte avbrytes. Hvordan gravningen artet seg mot slutten, har Stensvand gitt et bilde av i sin innberetning: «Paa grund av sne og stygveir gikk der tre fire dage hen før man kunde gjøre noget mer. Fruen paa gaarden var

aldeles lei av alt dette staaket nu i julesjauen, for der var almindelig valfart av folk fra alle kanter og hun maatte svare paa alle spørsmåal. Det var visst bedre for hende at faa gjort noget naar vi gravere holdt os væk. Den dagen vi hentet stenene var det sne, saapas at det ogsaa var slædeføre. Alle stener blev pusset rene, avmerket og niveleret» (Stensvand 1923).

Det ble ikke funnet oldsaker i de to kistene. Men ser vi kamrenes beliggenhet og oppbygning i forhold til den store kisten, er det neppe tvil om at de tre gravene er satt ned noenlunde samtidig. Rester av et barneskjelett i den ene kisten og størrelsen på begge kistene godtgjør at de er barnegraver. De mange små røttene som framkom på bunnhellene i begge barnekistene, synes å gi svar på hvorfor så lite av skjelettene var bevart.

Hedensk gravskikk i kristent miljø

Nettopp dette at de tre gravene er fra omkring år 1000 – fra en brytningstid mellom fedredyrking og kristen tro –, gjør dem så betydningsfulle (fig. 6). Funnene aktualiserer spørsmål om kristningen av Agder og om de gravlagtes status.

Men før vi går inn på disse spørsmål, skal vi se litt på bygda Fjære og det miljøet Bringsvær er en del av. Fjære er en sørlandsbygd med skjærgård og åpent hav like utenfor. Bygda er det beste jordbruksområdet i Aust-Agder, og den er kjent for allsidig plantekultur. Det finnes også gode naturbetingelser for å drive februk, jakt, fiske og fangst. Bringsvær ligger høyt og fritt på raet ved sørenden av Temsevannet like innenfor den lange og smale Vikkilen.

Det gode naturgrunnlaget for bosetning avspeiler seg i det arkeologiske materialet. Ingen annen bygd i Aust-Agder er så rik på fornminner og funn som Fjære. Et karakteristisk trekk ved kulturlandskapet er de mange, store gravfeltene med ulike typer fornminner fra jernalderen. Bare fra Bringsvær foreligger det 13 gravfunn fra yngre jernalder, de fleste fra vikingtiden. Det arkeologiske materialet vitner i sin helhet om et ættesamfunn med mektige slekter.

Det faktum at et forholdsvis stort antall importsaker og ikke helt få fremmede impulser har satt sitt preg på vikingtidsmaterialet fra Agder, betinger faste kulturforbindelser utad.

Allerede i merovingertiden (600–800) – ja, kanskje ennå tidligere – må handelsmenn fra Agder ha fått et visst kjennskap til den kristne tro på sjøferder til De britiske øyer og kontinentet. De må ha sett kirker, klostre og stor rikdom. Og selvfølgelig brakte de sine inntrykk med seg hjem!

Den hjemlige, norrøne religionen var en sterk religion med ætten som sentrum, og sentralt sto gudetro, naturdyrking og fedrekult med gravskikker, ofringer og all slags tabu. Det var ikke lett for en ny tro å vinne innpass i dette hedenske ættesamfunnet.

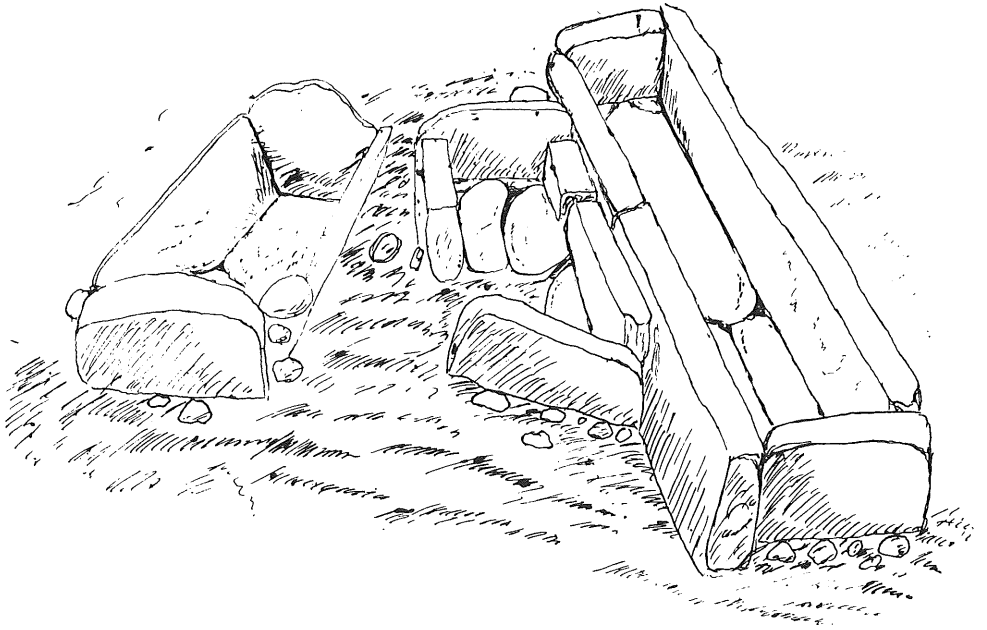
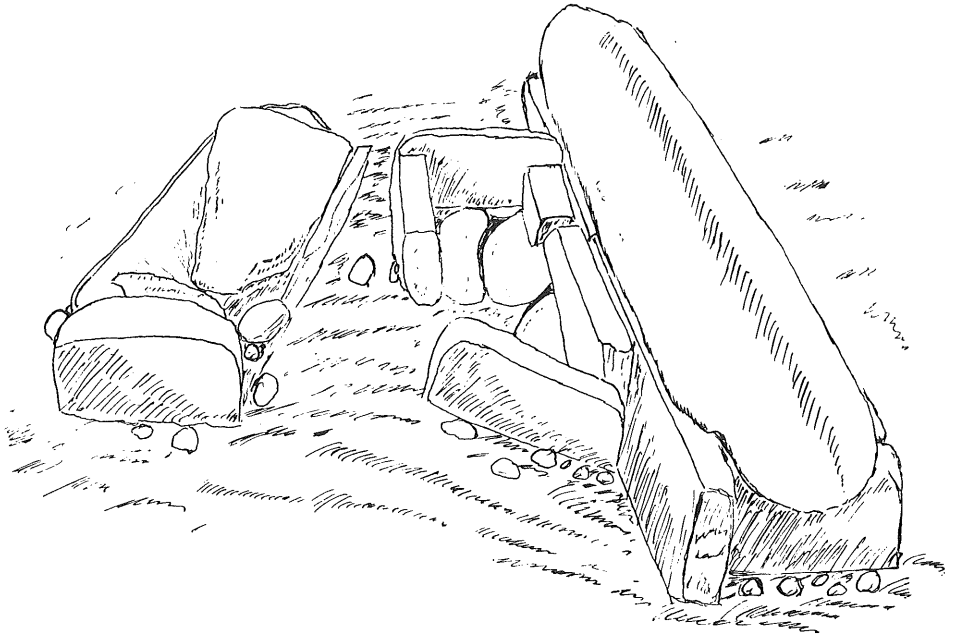

Fig. 6. De tre gravkistene, øverst med dekkheller, nederst uten dekkheller. Tegning: Theodor Stensvand.

Dette bringer oss til spørsmålet om sagalitteraturen inneholder opplysninger som er av interesse i denne sammenheng. Det var under kongene Håkon den Gode (død ca. 960) og Olav Tryggvesson (konge ca. 995–1000) at rikskongedømmet innledet kristenvirksomheten her i landet. Allerede før den tid må vi gå ut fra at mange kysttetter hadde fått innblikk i den nye tro, og de to kongene og deres geistlige medhjelpere kunne sikkert se resultatet av atskillig misjonsvirksomhet. Likevel møtte kristningsarbeidet stor og seiglivet motstand fra mange ætter.

I Snorres Olav Tryggvesson saga fortelles det om en begivenhet som angivelig fant sted i 970-årene: «Kong Harald gav Harald Grenske Vingulmark, Vestfold og Agder til Lindesnes og dertil kongsnavn; han lot ham i ett og alt ha samme rike der som frendene hans hadde hatt fra gammelt, og som Harald Hårfagre hadde gitt sønnene sine. Da var Harald Grenske atten år gammel, og han blev siden en stor mann. Så drog Harald danekonge hjem med hele danehæren» (Holstmark og Seip 1942:108).

Ifølge sagaen var Harald Grenske far til Olav Haraldsson (Olav den Hellige). Vi vet ikke om Harald var døpt. Men det synes klart at han på sine vikingferder må ha fått innsikt i den nye tro. Hans kjennskap til kristendommen må man anta har satt preg på kystættenes holdning til kristendommen.

I Snorres Olav Tryggvesson saga er også en annen begivenhet omtalt: «Tidlig på våren drog kong Olav utover i Viken og hadde mye folk med. Han drog nord (vest) til Agder, og hvor han holdt ting med bøndene, bød han dem å la sig døpe, og de gikk over til kristendommen; for det nyttet ikke bøndene å reise sig mot kongen. Folket blev døpt hvor han kom» (Holstmark og Seip 1952:138). Denne hendelsen fant sted like før år 1000. Ut fra denne beretningen skulle man helst tro at gravleggelse(e) av de tre døde ikke fant sted etter denne begivenheten.

Etter Olav Tryggvesson kom en tid med jarlestyre. Først under og like etter Olav Haraldsson (konge 1015–1030) inntraff begivenheter som skulle få avgjørende betydning for kristningen av landet. Olav Haraldsson videreførte den misjonsvirksomheten som var innledet under Håkon den Gode og Olav Tryggvesson. Han var den konge som tok det første skritt til å institusjonalisere kristendommen i Norge. Ved å gjøre den nye tro til den eneste tillatte kult og ved å innføre en kirkeordning, hadde nordmennene fått en riksreligion under kongens vern. Men i motsetning til sine forgjengere nøyde han seg ikke med å bringe nordmennene inn under den nye tro ved omvendelse og dåp, han søkte også å gjøre denne tro til lov for folket (Andersen 1977:124–125). Da Olav etter sin død ble erklært hellig, var grunnlaget for en kristen, nasjonal vekkelse lagt. Sett på bakgrunn av dette er det rimelig å trekke den slutning at gravene neppe kan være særlig yngre enn 1030. I så fall må de døde være gravlagt en gang i tidsrommet 983–1030.

I tid er det ikke sammenheng mellom de tre misjonskongene. Det er likevel

en uavbrutt om enn noe haltende sammenheng i kristningsverket som var bygd på frukter av århundrelangt misjonsarbeid.

Spørsmålet er i hvilken grad dette misjonsarbeidet ga seg utslag i kystættenes norrøne tro. Dette fører oss tilbake til det arkeologiske materialet og til de tre gravene på Bringsvær.

I forbindelse med sin analyse av utskyldriket foretok Jan Henning Larsen undersøkelser av gravskikken i vikingtiden i utvalgte områder på Agder. Han kom fram til at en overveiende del av gravfunnmaterialet er fra 800-tallet og første halvdel av 900-tallet, bare noen få funn er fra senere tiår. Videre slo han fast at det synes å bli mindre vanlig å bygge gravhaug over den døde på 900-tallet enn tidligere (Larsen 1976 og 1978).

At de hedenske gravene stort sett forsvinner omkring 950, tyder på at kristen gravskikk har påvirket den hedenske. Det ville ellers være vanskelig å forklare den markerte nedgangen i gravfunn.

Da de tre Bringsværgravene er fra en langt senere tid, vil det være av betydning å undersøke om gravformen inneholder kristne elementer. Det går fram av Stensvands gravningstegninger at de tre kistene er skåret ned i undergrunnen. Som en følge av dette ville det være naturlig at den oppgravde massen kom til å danne en svak forhøyning over kistene. Dette endrer likevel ikke det forhold at det dreier seg om flatmarksgraver. Det er mulig at en haug over gravene ville minne for meget om hedensk skikk og dermed ikke ville bli akseptert i landsdelen. Selv om det fra utgraverne foreligger ulike meninger om gravkistenes orientering, synes det temmelig sikkert at himmelretningen var nordnordøst-sørsørvest. Det mest iøynefallende trekk ved kistene er likevel den store dekkhellen. Bruken av en så stor dekkhelle bærer preg av kristen innflytelse. For øvrig har de tre steinkistene likheter med vikingtidskister på vesterhavsoyene og kister funnet i norske kirker fra tidlig middelalder.

Sett under ett utgjør de tre gravene en enhet, og trolig er det et ættegravsted. De døde må ha hatt status langt over gjennomsnittet i samfunnet, og de må ha tilhørt en mektig ætt. Og angivelig kan en så stor mann ha hatt kontakt med en eller kanskje to av misjonskongene Håkon den Gode, Olav Tryggvesson og Olav Haraldsson.

Gravgodset med skålvekten, vektloddene og sølvmynten vitner om at mannen har tilhørt et handelsmiljø (fig. 4). Her skal det understrekes at av 5 skålvekter fra Agder er hele 4 fra Fjære og 1 fra nabobygda Landvik. Disse og en rekke andre funn avspeiler en utstrakt handelsvirksomhet i Fjære med kulturforbindelser til De britiske øyer og kontinentet.

Dette reiser spørsmålet om det har vært et handelssenter – kanskje en kaupang – i Fjære. På raet innenfor Vikkilen ligger storgårder som Bringsvær, Vik og Fjære, og topografisk sett peker bunnen av kilen seg ut som et naturlig strandsted. Her var det ypperlig havn – dyp og lun, skjermet av fastland og øyer,

Fig. 7. Runesteinen ved Oddernes kirke. Foto: Perry Rolfsen.

og samtidig åpent hav like ved med ferdsselsveier utover. Utvilsomt har Vikkilen vært utgangspunkt for de omkringliggende gårders sjøfart.¹

Vitnesbyrd om tidlig kristne impulser på Agder har vi også i to runesteiner, den ene fra Galteland i Evje, den andre fra Oddernes prestegård i Kristiansand. Galtelandssteinens hovedinnskrift er tydet slik: «Arnstein reiste denne sten efter Bjor, sin sønn. Han fant døden i hæren da Knut «søkte» England», og den lille sidelinjen slik: «En er Gud». Innskriftene er datert til omkring 1020 (Olsen 1954: 14–33). Ifølge Fridtjov Birkeli er steinen et umistelig tegn på kristendom så vidt langt inne i landet før biskop Grimkel og kong Olav for alvor organiserte kirkelivet over hele Norge (Birkeli 1973:101).

Oddernessteinen har to innskrifter (fig. 7). Den eldste innskriften er fra tidlig på 900-tallet, den andre fra 1000-tallet og den er tydet slik: «Øyvind gjorde denne kirke – Olav den Helliges gudsøn – på sin odel(sgård)» (Olsen 1954:73–100). Den kirken det her er tale om, har trolig vært en trekirke som ble bygd en gang på 1000-tallet, altså før den nåværende steinkirken som neppe er eldre enn 1100-tallet.

Magnus Olsen har forsøkt å rekonstruere miljøet omkring Øyvind. Han kom fram til at Øyvind på Oddernessteinen er identisk med kong Olav Haraldssons handelsfelle og krigar Øyvind Urarhorn som var fra Agder og døde i vesterferd 1019. Han antar at Øyvind er døpt som voksen under et besøk av kong Olav en gang mellom 1016 og 1019 (Olsen 1954:97).

De to runesteinene har innskrifter med kristent innhold, og de er viktige kilder som belyser kristningen på Agder. Innskriftene forteller at den nye tro hadde vunnet fotfeste, og de viser et samfunn i omforming.

De tre kistene fra Bringsvær er de klart yngste hedenske gravene fra Agderkysten, men det er også framkommet meget sene graver i det indre av Agder. I en branngrav fra gården Vegusdal i Vegusdal ble det funnet to sølvmynter, en kniv, et vektlodd og en liten skinnpung. Sølvmyntene er angelsaksiske, fra ca. 991–997 (Skaare 1976:144). I Setesdal er det gjort gravfunn med mynter fra både første og andre halvdel av 1000-tallet (Skaare 1976:144–145). De sistnevnte funnene er nok til å konstatere at kristningsverket var langt senere ferdig her enn på Agderkysten.

De tre Bringsværgravene er fra et sentralt kystområde med et rikt handelsmiljø. Nettopp i et slikt miljø skulle vi forvente at kristne impulser tidlig gjorde seg gjeldende. Selv om disse gravene er hedenske, kan vi ikke trekke den konklusjon at mannen og hans ætt ikke har kjent til den nye tro. Snarere må vi se den hedenske gravskikken som et forsøk på å opprettholde religiøse og kulturelle tradisjoner. I så måte viser de tre gravene at den norrøne religionen var sterkt rotfestet i enkelte ætter.

¹ For å bringe mer klarhet i om det har vært en handelsplass ved bunnen av Vikkilen, tar Oldsaksamlingen sikte på å utføre systematiske registreringer der sommeren 1981.

Summary

The article deals with three quite exceptional, although practically unheeded Viking Age graves from the fram Bringsvær near Grimstad, Aust-Agder. Here we have three stone cists – one man's burial and two children's – which had been dug into the sub-soil, close to one another.

The largest cist, 1,8 m long, 0,5 m wide and 0,5 m deep, was covered with a large stone slab, 2,62 m long. The cist held the skeleton of a man in his thirties, in a good state of preservation, an iron axe, an iron knife, fragments of a bone comb, a balance of bronze, a leather purse with a German silver coin minted during the reign of Otto III, 983–1002, six weights and a plum stone. The two children's cists were smaller, c. 1,15 m long, c. 0,4 m wide and c. 0,4 m deep. One of them contained the skeleton of a child of six or eight, the other was empty. These three burials are contemporaneous, and are said to represent the burial place of a family. The people buried here must have had a social status far above the average, and they must have belonged to one of the great families. The grave furniture indicates that the man had connections with a merchant milieu. So great a man may have been in contact with one – or perhaps two – of the missionary kings: Håkon the Good, Olav Trygvesson and Olav Haraldsson.

The graves lie in a rural district, and many of the imported goods found locally testify to cultural connections with the British Isles and the Continent during the Viking Age. Christian impulses made themselves felt at a comparatively early date in this coastal area; there are, for instance, practically no pagan graves later than about A. D. 950 here.

The fact that these three graves date from the late Viking Age renders them particularly important to our understanding of the process of the Christianization of the counties of Agder. They are very definitely the latest pagan burials found along the coast of Agder.

Even though the three burials are pagan, we cannot from this infer that the man and his family were unfamiliar with the Christian faith. We should, rather, interpret the pagan burial practice as an attempt at upholding religious and cultural traditions. And thus these three graves demonstrate the deep roots of the Norse religion among certain families.

Litteratur

- Andersen, Per Sveaas 1977: Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130. Handbok i Norges historie. Bind 2. Universitetsforlaget. Kristiansand S.
- Birkeli, Fridtjov 1973: Norske steinkors i tidlig middelalder. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.- Filos. Klasse. Ny Serie. No. 10. Universitetsforlaget. Stavanger.

- Brøgger, A. W. 1922: Gravkammeret. Tidens Tegn 16. desember 1922. Grimstad.
- Fredskild, Bent 1977: Blommestenenene fra Langeland. URT 77 (1).
- Holmboe, Jens 1923: En plommesten fra en norsk vikingegrav. Naturen. Bergen.
- Holtmark, Anne og Seip, Didrik Arup 1942: Snorres Konge Sagaer. Oslo.
- Hougen, Bjørn 1923: Innberetning om undersøkelse av gravkiste paa Bringsvær (gnr. 40, bnr. 14), Fjære s. og pgd., Aust-Agder. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Jondell, Erik 1974: Vikingatidens balansvågar i Norge. C 1-uppsats i arkeologi, särskilt nordeuropeisk. Uppsala.
- Larsen, Jan Henning 1976: Vest-Agders vikingtid i arkeologisk belysning. Rikssamlings-tid på Agder, redigert av Hans Try. Kristiansand S.
- Larsen, Jan Henning 1978: Utskyldriket. Arkeologisk drøfting av en historisk hypotese. Upublisert avhandling til magistergraden i nordisk arkeologi. Oslo.
- Olsen, Magnus 1954: Norges innskrifter med de yngre runer. Tredje bind. Oslo.
- Petersen, Jan 1919: De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Fil. Klasse. No 1. Kristiania.
- Rygh, Oluf 1885: Norske Oldsager. Christiania.
- Skaare, Kolbjørn 1976: Coins and Coinage in Viking-Age Norway. Universitetsforlaget. Lund.
- Stensvand, Theodor 1923: Brev (rapport) til professor A. W. Brøgger om undersøkelse av to barnekister på Bringsvær i Fjære. Udatert. Grimstad.

Arkeologisk Tidstavle

Ved Sverre Marstrander

Eldre steinalders fangstkulturer (Mesolitiske kulturer)	8. årt. – 3. årt. f. Kr.
Yngre Steinalders jordbrukskulturer (Neolitiske kulturer)	Ca. 4000 – ca. 1800 f. Kr.
Eldste bruk av metall (Bronsealder)	Ca. 1800 – ca. 400 f. Kr.
Eldre jernalder	Ca. 400 før – ca. 600 e. Kr.
Keltertid eller førromersk jernalder	Ca. 400 før – tiden omkr. Kr. f.
Romertid	Tiden omkr. Kr. f. – ca. 400 e. Kr.
Folkevandringstid	Ca. 400 – ca. 600 e. Kr.
Yngre jernalder	Ca. 600 – ca. 1030 e. Kr.
Merovingertid også kalt Vendeltid	Ca. 600 – ca. 800 e. Kr.
Vikingtid	Ca. 800 – ca. 1030 e. Kr.
Middelalder	Ca. 1030 – 1537 (Reformasjonens innførelse).

Norsk Arkeologisk Selskap

*Årsberetning 21/11-1979 – 21/11-1980
og regnskap pr. 31/10-1979*

Den 7. november 1979 hadde Norsk Numismatisk Forening og Norsk Arkeologisk Selskap møte i Kreditkassen, Stortorvet 7, med Dr. D. M. Metcalf som foredragsholder. Emnet var «Coinage in the Carolingian Empire».

Generalforsamling ble holdt 21. november 1979 i Etnografisk Museums foredragssal, Oslo.

Tilstede var ca. 100 medlemmer.

Spesielt innbudte var: Ekspedisjonssjef i Miljøverndepartementet Hans Chr. Bugge og frue, direktør i Norges almenvitenskapelige forskningsråd Anders Omholt og frue, direktør i Norsk kulturråd Åsmund Oftedal og frue. Ekspedisjonssjef Bugge og frue og direktør Omholt og frue, hadde ikke anledning til å komme.

Preses Arne I. Hoem ønsket velkommen. Ingen hadde noe å bemerke til innkallelsen. Regnskap pr. 31/10–79 med revisjonsberetning ble lest av sekretæren, Tove Jørgensen. Preses leste årsberetningen. Både regnskap og årsberetning ble godkjent. Preses og generalsekretær var begge på valg, og begge ble gjenvalgt. Cecilie Mathiesen ble også gjenvalgt. Laila Drage og Erling Johansen var ikke på valg. Styremedlem Johan Bakken ønsket og gå ut og i hans sted rykket Harald Meltzer opp. Som nye suppleanter ble valgt Just Chr. Ebbesen og Einar Løchen.

Arne I. Hoem orienterte om turen til Nordmøre og Romsdal som Norsk Arkeologisk Selskap skal arrangere neste år. Det blir avreise fra Oslo fredag 27. juni.

Richard Fuglesang ble utnevnt som æresmedlem av Selskapet, og preses overrakte han et diplom, tegnet av fylkeskonservator Geir Helgen. Preses berømmet Richard Fuglesang for hans store innsats som preses i Selskapet og hans arbeide for norsk arkeologi. Richard Fuglesang takket for æren ved å bli æresmedlem og for diplom.

Kveldens foredragsholder var antikvarie Gert Magnusson som fortalte levende og interessant om «Järnhanteringen i Jämtland och Härjedalen». Han ble takket hjertelig av Sverre Marstrander.

Aftenen ble avsluttet med selskapeleg samvær i Oldsaksamlingens lokaler, hvor det deltok ca. 75 personer.

7.–9. desember 1979: Ekskursjon til Stockholm for å se skyterutstillingen i Statens Historiska Museum «Guldet från stäppen». Vi besøkte også den store 1700-talls utstillingen på Nasjonalmuseet.

Turen hadde 39 deltagere.

27. februar 1980: Selskapets medlemmer var invitert til Det Norske Geografiske Selskaps møte i Aulaen. Aftenens foredragsholder var stortingsrepresentant Asbjørn Jordahl som snakket om «Nordmøre, fortid – nåtid – framtid».

21. april 1980 arrangerte Norsk Arkeologisk Selskap et medlemsmøte i Etnografisk Museums foredragssal i samarbeid med Den irske stats turistkontor. Dr. Peter Harbison holdt foredrag om «Irlands fortidsminnesmerker fra 300 f. K. til 1600 e. K.». Ca. 100 personer var til stede.

27. juni – 1. juli 1980. Ekskursjon til Nordmøre og Romsdal med 88 deltagere.

Viking 1979 ble trykket av S. og Jul. Sørensen Trykkerier A/S og forelå ferdig i mars måned. Det har i år vært holdt 4 styremøter, og styret har hatt følgende sammensetning:

Preses:	Direktør Arne I. Hoem, Oslo
Generalsekretær:	Professor dr. Sverre Marstrander, Oslo
Visepreses:	Disponent Harald Meltzer, Oslo
Styremedlemmer:	Fru Cecilie Mathiesen, Oslo Adjunkt Laila Drage, Østerås Erling Johansen, Fredrikstad
Varamenn:	Kaptein Henry F. Tschudi, Oslo Førstekonservator Tore Fossum, Elverum Direktør Just Chr. Bing Ebbesen, Eiksmarka H.r. dommer Einar Løchen, Eiksmarka
Sekretær:	Tove Jørgensen
Redaksjonssekretær:	Arne Skjølsvold
Revisor:	Høyesterettsadvokat Kr. A. Arnesen
Medlemstall 1 094	

Nordmøre og Romsdal 27. juni – 1. juli 1980

Ekskursjonen startet fra Østbanen med tog til Oppdal hvor vi overnattet på Opdal Turisthotell. Etter middagen ga professor Marstrander en orientering om Nordmøres og Romsdals arkeologi. Lørdag morgen start fra hotellet med to busser.

Vi besøkte Oppdal kirke, bygd 1661, hvor «gammelpresten» Ola Mæle fortalte om kirken. Stor interesse vakte landets største gravfelt «Luenget» på Vang

prestegård like nedenfor kirken, 120 dekar stort med 750 hauger. Funnene er fra 600–1000 e. K. (yngre jernalder). Sverre Marstrander orienterte.

Dette må ha vært gravfeltet for en hel grend.

Ved Gjøra i Sunndalen tok vi en avstikker opp til det sjeldne naturfenomen «Jenstadjuvet» der tre fosser stuper ned i et juv. 6 km lenger ned i dalen stoppet vi ved Gravem, hvor vi så på en helleristning ved elven Driva. På en blokk som engang i tiden er falt ned fra et sted oppe i dalsiden, er det risset inn 3 små skip av den typen vi kjenner fra jordbruksristninger. Neste stopp var gravfeltet på Løkkja som er det største på Nordmøre. Lærer Per Hoel ga en orientering om stedet. Hans kone fant i sin tid en steinkiste da hun skulle ha sand til hønsene, og dermed ble feltet oppdaget. Deretter gikk ferden til Leikvin bygdemuseum samt kirkegården hvor Barbara Arbuthnott er begravet.

Etter lunsj på Müllerhotellet, Sunndalsøra, kjørte vi til Tingvoll kirke som feirer sitt 800-års jubileum i 1980. Tidligere skolebestyrer Martin Lamvik viste oss rundt og redegjorde for kirkens historie. Derfra dro vi til Honnhammeren hvor det er hellemalinger av elger med gevir og rombiske figurer på en bratt fjellvegg som luter utover. Malingene stammer antagelig fra ca. 2000 f. K. Her fikk vi omvisning av Sverre Marstrander mens Oddmund Tveikra viste en annen hellemaling, fire laks på en bratt fjellvegg på Honnhammernesset.

Fra Tingvoll dro vi direkte til Kristiansund, Grand Hotel, hvor vi overnattet i 2 netter. Søndag i delvis regnvær tok vi båt ut til øya Grip, et gammelt nå fraflyttet fiskevær med en interessant stavkirke, sannsynligvis bygget i årene 1470–1500. Her fikk endel av Selskapets medlemmer delta i en gudstjeneste ved prost Egil Aakenes, som også ga en orientering om fiskeværet og kirken. Sverre Marstrander redegjorde for kirkens bygningshistorie.

Følgende steder ble deretter besøkt i Kristiansundområdet: Rastarkalv ved Frei kirke, hvor Håkon den gode (eller Adelstenfostre) seiret over Eiriksønnene i året 955.

Kr. M. Williamsen kåserte om stedet og de historiske minner som knytter seg til det. Ved Voldvannet ble det gitt en orientering om den første boplass fra Fosna-kulturen som Anders Nummedal fant her i 1909. Deretter besøkte vi Nordmøre Museum med de nyoppstilte samlingene, og en heller i nærheten av museet. På Dalen gård kunne vi beundre en serie veggmalier fra 1700 årenes senere del. Videre gikk turen til Kirkelandets kirke med det Brodtkorbske familiegravsted. Kirkelandets gravsted og noen av de fredede bygninger som ble reddet i 1940: Christie-, Lossius- og Brodtkorbgårdene. Om kvelden var det festmiddag på hotellet med div. gjester fra kommunen.

Mandag forlot vi Kristiansund med ferje til Averøya i strålende solskinn. Vi så på en steinkrets like ved ferjeleiet. Steinkretsen besto av 8 steiner og 1 i sentrum. Så klatret vi opp til Bremsneshulen. Like innenfor åpningen kan en se restene av en mur av jord og stein som trolig er bygget for forsvarsformål. Hulen

strekker seg 150 m innover., den indre delen er høyereliggende, derfor snakker man om 2 etasjer i denne hulen. Den ble brukt som boplass ca. 400–600 e. K. En mann fra stedet, Arne Jakob Dahlen, fortalte sagnet om Orm Stor-Rolvson og Bruse.

Noen besøkte også Bremsnes kirke. Formann i Kvernes bygdemuseum, løytnant Kristen Bjerkhol var med oss hele dagen og viste oss den vakre Kvernes Stavkirke som nylig er restaurert. Stavkirken står kanskje på et gudehavs grunn, og er første gang nevnt i 1452.

Neste stopp var veideristningene på Sjøpstad. De besto av en stor og 3 små niser, en sjøfugl og en ubestemmelig figur, datering slutten av 3. eller begynnelsen av 2. årtusen f. K. Sverre Marstrander orienterte.

Stor lunsj på Alexandra Hotell, Molde.

Den 3. stavkirken vi så var Rødven stavkirke. På den er årstallet 1250 funnet innrisset. Den var i meget dårlig stand, men ble utbedret i 1950-årene og gjeninnviet av biskop Tord Godal. Den har et sjeldent stemningsfullt interiør med bl.a. et meget fint høygotisk krusifiks.

Siste overnatting var på Grand Hotel Bellevue, Åndalsnes. Etter middagen om aftenen holdt Arne Randers Heen kåseri med lysbilder om fjell og fjellklatring i Romsdal.

Tirsdag 1. juli gikk ferden hjemover med dagtoget til Oslo.

Turen hadde 88 deltagere.

Norsk Arkeologisk Selskap – regnskap pr. 31/10-1979

Utgifter:

Administrasjon (inkl. red.)	Kr.	45.232,-
Diverse utgifter	»	2.024,-
Betalt rest Viking 1977	»	4.500,-
Betalt hele Viking 1978	»	56.178,-
Overskudd pr. 31/10-79	»	16.641,-

Kr. 124.575,-

Inntekter:

Kontingenter	Kr.	72.585,-
Salg	»	15.760,-
Bidrag fra N.A.V.F. til			
Viking 1978	»	18.000,-
Annonser i Viking 1978	»	15.000,-
Renter	»	3.230,-

Kr. 124.575,-

Aktiva:

Kasse	Kr.	4.701,-
Postgiro	»	5.333,-
Bankinnskudd	»	110.695,-
Debitorer	»	11.500,-

Kr. 132.229,-

Passiva:

N.A.V.F. Bidrag til			
Viking 1979	Kr.	20.000,-
Ida og Richard Fuglesangs Fond	»	20.495,-
Avsatt til jubileumsgave,			
Univ. Oldsaksamling 150 år	»	10.000,-
Kreditorer	»	1.280,-
Kapital pr. 1/11-78		63.813,-
Overskudd pr. 31/10-79		16.641,-

Kapital 80.454,- » 80.454,-

Kr. 132.229,-

Oslo, 31. oktober 1979

Viking 1979 som vil koste ca. kr. 72.000, er ikke betalt.

Norsk Arkeologisk Selskaps fond – regnskap pr. 31/10-1979

<i>Utgifter:</i>		<i>Inntekter:</i>	
Forvaltningsgebyr	Kr. 352,-	Renter	Kr. 10.264,-
Fondsøkning		Livsvarig medlem	» 1.600,-
1/11-78 – 31-10-79	» 11.512,-		
	Kr. 11.864,-		Kr. 11.864,-
 <i>Aktiva:</i>		 <i>Passiva:</i>	
Panteobligasjoner, 1. prioritet ...	Kr. 95.050,-	Kapital pr. 1/11-1978	Kr. 130.662,-
Bankinnskudd i D.n.C.	» 47.124,-	Økning 1/11-78-31/10-79	» 11.512,-
	Kr. 142.174,-		Kr. 142.174,-

Oslo, 31. oktober 1979.

REVISJONSBERETNING

Jeg har revidert selskapets resultatregnskap for perioden 1/11 1978 til 31/10 1979, og balansekontoen pr. sistnevnte dag. Jeg har også revidert de tilsvarende regnskaper for selskapets fond.

Jeg har fått alle opplysninger jeg har bedt om, og ved stikkprøver kontrollert de enkelte poster, uten å ha funnet noe å bemerke. Kasse og bankbeholdning er kontrollert. Jeg anbefaler at generalforsamling vedtar regnskapene i den form de er fremlagt.

Oslo, den 16. november 1979

Kr. A. Arnesen

Denne årgang av Viking er utgitt med velvillig støtte fra nedennevnte firmaer:

DnC

Den norske Creditbank

**CHRISTIANIA BANK OG KREDITKASSE
KREDITKASSEN**

Elkem-Spigerverket a/s

ajungilak

– det eldste navn i moderne sengeutstyr og soveposer

A.S G. R. Fuglesangs Sønner,

Chr. Krogsgt. 16, Oslo

Tschudi & Eitzen

Shipowners – Shipbrokers – Insurance

Founded 1883